İSLÂM HUKÛKU ÇERÇEVESİNDE

FİNANSMAN VE BANKACILIK

İshak Emin AKTEPE

İshak Emin AKTEPE

İSLÂM HUKÛKU ÇERÇEVESİNDE
FİNANSMAN VE BANKACILIK

İstanbul – 2010

İslâm Hukûku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık

İstanbul 2010

Yayın Editörü
Aydın Yabanlı

Kapak Tasarımı
Mustafa Yüm

İç Tasarım
İlhan Baştaş
Şaban Muslu

Baskı Cilt
Erkam Matbaası
İkitelli Organize Sanayi Bölgesi Turgut Özal Cad.
No: 117/4 Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 671 07 00 - Faks: 0212 671 07 17
info@erkammatbaasi.com

İletişim
İshak Emin Aktepe
isakemin.aktepe@turkiyefinans.com.tr

Dr. İshak Emin Aktepe

1975 yılında Erzincan'da doğdu. Erzincan İmam Hatip Lisesi'nden 1992'de mezun oldu. Aynı yıl Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandı. 1997'de bu fakülteden mezun oldu. Bunu takiben 1999 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak *Üç Eseri Çerçevesinde İmam Şâfiî'nin Bazı Hadis Meselelerine Yaklaşımı* adlı teziyle yüksek lisansını, 2005 yılında da *Şâfiî Öncesinde ve İmam Şâfiî'de Sünnet* isimli teziyle de doktorasını tamamladı. 2004 yılından itibaren katılım bankacılığı sektöründe çalışan yazar halen Türkiye Finans Katılım Bankası'nın danışmanlığında görevlidir. Matbu bazı çalışmaları şunlardır:

Te'lifler:

Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.

Fâiz ve Finansman Hadisleri, İstanbul: Yedirenk Yayıncılık, 2010.

"İmam Şâfiî'nin Hayatı", *Sünnet Müdafaası*, İstanbul: Polen Yayınları, 2005, ss. 7-13;

"Schacht ve "Şâfiî'nin Hayatı ve Şahsiyeti Üzerine" Adlı Makalesinin Tahlil ve Tenkidi" *HTD*, 2005, III/2, ss. 57-83;

"İmam Şâfiî'nin Hadisler Arasında Görülen Çelişkilere Bakışı", *HTD*, IV/2, 2006, ss. 55-80;

"İmam Şâfiî'nin Ehl-i Kelam ve Mâlikîlere Karşı Hadis Savunusu", *HTD*, VI/1, 2008, ss. 111-132;

"Sâlim Hadîsinin Tahlil ve Tenkidi", *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, XIV, 2010, s. 251-266.

Çeviriler:

1. İmam Şâfiî, *İhtilâfu Mâlik ve'ş-Şâfiî*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010;
2. İmam Şâfiî, *Sünnet Müdafaası*, İstanbul: Polen Yayınları, 2005;
3. Saîd b. Ali el-Kahtânî ve Muhammed Sâlih el-Müneccid, *Şirkten Korunmak*, İstanbul: Polen Yayınları, 2005.
4. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Allah Sevgisi*, İstanbul: Polen Yayınları, 2006 (Ahmet Akbaş ile birlikte);
5. Muhammed Selim Avva, "Sünnetin İslam Hukûkuna Etkisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI/2, ss. 259-280;
6. Yusuf el-Karadâvî, "Sünnet ve İslâm Hukûku I", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/1, ss. 201-246;
7. Yusuf el-Karadâvî, "Sünnet ve İslâm Hukûku II", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII/4, ss. 209-253;
8. Abdullah b. Süleyman el-Menî', "Borcunu Ödemeyene Verilecek Ceza", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII/3, ss. 243-278;
9. Takıyyüddîn es-Sübkî, "İmam Şâfiî'nin "Hadis Sahihse Mezhebim Odur" Sözünün Anlamı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX/3, 273-301;
10. Joseph Schacht, "Şâfiî'nin Hayatı ve Şahsiyeti Üzerine", *HTD*, III/1, 2005, s. 119-127;
11. Joseph Schacht, "Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi", *HTD*, V/2, 2007, ss. 135-144.

Bu çalışmamı
hayır duâlarını eksiltmemeleri
temennisiyle muhterem
anne ve babama
ithâf ederim

İÇİNDEKİLER

TAKDİM (Prof. Dr. Hayreddin Karaman) 11
TAKDİM (Prof. Dr. İsmail Özsoy 13
ÖNSÖZ 17

GİRİŞ
İSLÂM İKTİSÂDININ BAZI İLKELERİ / 19

A. "İslâm'ın iktisâdî hükümleri dinin bütününden ayrı düşünülemez"..... 21
B. "Fâizcilik yasak, ticâret serbesttir"..... 22
C. "Bizi aldatan bizden değildir"..... 24
D. "Muhtaç olana yardım esastır" 25
E. "Yiyin için fakat israf etmeyin" 26
F. "Fiyatları Allah belirler"..... 27
G. "Aşırı bilinmezlik yasaktır" 28
H. "Zorunluluk halinde meşrû çıkış yolu aranabilir"..... 28
I. "Muâmelâtta aslolan mubahlıktır"..... 29

BİRİNCİ BÖLÜM
TÂRİHÎ ARKA PLAN VE KAVRAMLAR / 31

A. İnsan ve İktisat..... 34
B. Ticâret ve Para 36
C. İslâm ve İktisat..... 39
D. Tarih Boyunca Finansman İhtiyacı..... 42

İKİNCİ BÖLÜM

FİNANSMAN BULMA YOLLARI / 43

A. Fâizle Borçlanma 45
1. Tarihsel Süreçte Fâiz 45
2. İslâm Öncesi Câhiliye Ribâsı 46
3. Fâize Beşerî Bakış 48
4. Fâize Dînî Bakış 49
B. Fâizsiz Finansman Yolları 52
1. Karşılıksız Finansman Yöntemleri 52
2. Karşılık Alınan Finansman Yöntemleri 54
a. Karz-ı Hasen (Fâizsiz Borç) 54
b. Âriyet (Kıyemî Mal Borcu) 56
c. Şirket (Ortaklık) 56
d. Bey' bi'l-Ecel (Vâdeli Satış) 58
e. Selem (Mal Bedeli Peşin Mal Vâdeli Satış) 60
f. İstısna' Satışı (İşgörme Akdi) 61
g. İcâre (Kiralama) 62
h. Bey' bi'l-Vefâ (Vefâ Satışı) 62
ı. Bey' bi'l-İstiğlâl (İstiğlâl Satışı) 63
j. Muâmele-yi Şer'iyye 64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN FİNANSMAN YÖNTEMLERİ / 65

A. Banka Kredileri 68
1. Fâizli Bankacılık 68
a. Vâdesiz Hesap 69
b. Vâdeli Hesap 69
c. Devlet Tahvili ve Hazine Bonosu 70

d. Fâizli Krediler 70
2. Fâizsiz Bankacılık 71
a. Câri Hesap 72
b. Katılma Hesabı 72
c. Çağdaş Murâbaha (Peşin Alım Taksitle Kârlı Satım) 75
aa. Çağdaş Murâbaha Fâiz Hilesi midir? 78
bb. Çağdaş Murâbahayı Hiçbir Fakih Onaylamamış mıdır? 79
cc. Çağdaş Murâbaha İyne Satışı mıdır? 80
dd. Çağdaş Murâbahada Bir Satışta İki Satış Birleşmekte midir? 82
ee. Çağdaş Murâbaha Mâlik Olunmayan Bir Şeyin Satılması mıdır? 83
ff. Çağdaş Murâbahada Vaadin Bağlayıcı Olması Yanlış mıdır? 84
gg. Katılım Bankalarında Çağdaş Murâbahanın Uygulanışı 84
hh. Vâde Farkı Fâiz midir? 88
ıı. Çağdaş Murâbaha Hakkındaki Bazı Yaygın Kuşkular 92
d. Değerlendirme 98
B. Commodity ve Reverse Murâbaha 98
C. Leasing (Finansal Kiralama) 100

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KREDİ KARTI SİSTEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ / 103

A. Târihî Arka Plan 106
B. Kredi Kartı Sisteminin Faydaları 108
C. Kredi Kartı Sisteminin İşleyişi 109

D. Kredi Kartı Sisteminin Fıkhî Niteliği Hakkındaki Değerlendirmeler 111
1. Uluslararası Kuruluş - Banka İlişkisi 112
2. Kart Bankası - Kart Hâmili İlişkisi 113
3. Banka – İşyeri İlişkisi 122
E. Değerlendirme 124

BEŞİNCİ BÖLÜM

VÂDESİNDE ÖDENMEYEN BORÇLAR / 127

A. Borcun Özürsüzce Geciktirilmesini Suç Sayan Rivâyetler 131
B. Borcun Gecikmesi Konusunda Yeni Yaklaşımlar 133
1. Borçludan Enflasyon Farkını Talep Etmek 134
2. Borçludan Mahrûm Kalınan Kâr Payını Almak 135
3. Satış Akdini Liste Fiyat Üzerinden Yapmak 137
4. Borçluyu Yaptığının Aynısıyla Cezalandırmak 138
C. Görüşlerin Değerlendirilmesi 139
D. Borçlunun Temerrüdüne Karşı Devletin Vereceği Temerrüd Cezası 141
E. Genel Değerlendirme 143

SONUÇ 145

BİBLİYOGRAFYA 149

KARMA İNDEKS 165

TAKDİM

İslam Bankacılığı Konusunda Yeni Bir Kitap

İslâmî bankacılıkla ilgili teorik çalışmalar 1940'lı yıllarda başladı, 1960'lı yıllarda deneme çalışmaları yapıldı, yetmişli yıllarda ise İslâm Kalkınma Bankası ile ekonomik hayata farklı bir finans kaynağı olarak girdi. Bu banka, İslam ülkelerinde iktisâdî kalkınmayı desteklemek amacıyla 1975'de kurulmuştu, İslam Konferansı Örgütü'nün alt kuruluşu olarak faaliyetine devam etmektedir.

Türkiye'de faizsiz, İslâmî esaslara göre çalışacak olan ilk banka, "Özel Finans Kurumu" genel adıyla faaliyete geçti ve ilk temsilcisi de Faysal Finans oldu. Bugün genel adları "Katılım Bankası" olan, kâra ve zarara katılma esasına göre faaliyet gösteren, yüzlerce şubesi bulunan dört bankamız var.

İslam bankacılığının hem teoride hem de uygulamada amacına uygun hale gelmesi ve işlemesi için birden fazla şart var; bunların belki de başında banka çalışanlarının yetişmişliği geliyor.

Ülkemizde İslam Ekonomisi üniversitelerimizde bir ders olarak okutulmadığı gibi, lisans üstü çalışmalarda da yeri bulunmuyor. İlahiyat fakültelerinde ise ancak Fıkıh ilim dalı bütünü içinde yeterli olmayan bir yere sahip. İşte bu yüzden, katılım bankalarında çalışan yöneticiler ve personel, mevcut üniversitelerden mezun olmuş, klasik (faizci) bankalarda yetişmiş elemanlar arasından alınıyor. Bu elemanların İslam bankacılığına intibak edebilmeleri için çeşitli faaliyetler gösteriliyor, şüphesiz bunlardan biri de yayın faaliyetidir.

Katılım Bankaları Birliği, merhum Prof. Dr. Sabahaddin Zaim anısına bir yarışma düzenlemişti. Bu yarışmaya birçok ilgili katıldı, katılım banka-

larının ülkemiz ekonomisine ve bankacılığına getirdiği yenilikler ve katkılar hakkında kafa yordular, kalem oynattılar. Ödül alan çalışmalar yayımlandı. Bunun dışında bazı ilim adamlarımızın münferit çalışmaları, hatta doktora tezleri de var.

Birkaç yıldan beri beraber çalıştığımız, daha önce de katılım bankasında çalışmış bulunan Dr. İshak Emin Aktepe, tecrübe ve birikimlerini bir kitaba aktardı ve literatürümüze *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık* adıyla bir kitap kazandırdı.

Bu kitabın birçok faydası yanında katılım bankalarında çalışan elemanların intibakı, terimlere nüfuz etmesi, faizsiz bankacılık ruh ve şuurlarının gelişmesi, bilgilerinin artması bakımlarından iyi bir iş göreceği kanaatindeyim.

Aktepe'yi tebrik ediyor, daha nice güzel çalışmalara imza atması temennisiyle bu kitabına da hayırlı olsun diyorum.

01.05.2010
Prof. Dr. Hayreddin Karaman

TAKDİM

Tarih boyunca tartışılmış ve insanlık var olduğu müddetçe tartışılmaya devam edecek olan faiz, yalnız bu konuda çok duyarlı olan Müslümanların değil, tüm insanlığın problemidir. İnsanlığın selim fıtratı onu reddetmekle birlikte, ondan tamamen kurtulmak kolay değildir. Faiz, insanların iktisadi hayattaki olgunluk sınavıdır.

Bilindiği gibi, aile hayatının temeli nikâhlı birlikteliğe dayanır. Fert ve toplum huzuru da aile hayatının sağlam temellere oturmasına bağlıdır. Bununla beraber toplumlarda evlilik dışı ilişkileri azaltmak mümkün olmakla birlikte tümüyle sıfırlamak imkânsız gibidir. Aynı şekilde, iktisadî hayatın temeli mal ve hizmet üretimine ve bunların fertler arasında âdil paylaşımına, kısacası meşru alış-verişlere dayanır. Evlilik dışı ilişkiler fert ve aile hayatını zehirlediği gibi, kazancın meşru temele dayanmaması veya gelirin fertler arası dağılımının eşitsiz ve adaletsiz temelde gerçekleşmesi de iktisadî hayatımızı çalkantılara maruz bırakır. İktisadî hayatın meşrû olmayan ilişkilerine genel olarak faiz adını vermek mümkündür.

Faiz deyince genelde ödünce verilen paranın belli bir vade ile kullanımı karşılığında ödenen bedel kastedilir. Bu çerçevede faizi, nakdî sermayenin üretimden alacağı payın belirlenme tarzından kaynaklanan bir problem olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Nitekim emek, toprak, fiziki dayanıklı sermaye gibi diğer faktörlerin üretime katkısını ücret ve kira şeklinde önceden belirlemek mümkün iken nakdî sermayenin payını üretim sürecinin başında belirlemek mümkün değildir. Yanılma ihtimali çok kuvvetlidir. Bu sebeple ödünç nakdî sermayeye verilecek payın, önceden belirlenen sabit bir kazanç yani faiz şeklinde değil, üretim sürecinin sonunda doğmuş ve kesinleşmiş kazançtan kâr şeklinde verilmesi gerekmektedir.

Ödünç işleminin başında nakdî sermayeye oranlanan sabit getiri olan faiz, kazanılmadan elde edilen ve kazanıldığı takdirde de eşitsiz paylaşılan

gelirdir. Faiz, gerçekleşen getirinin faiz oranının altında kalması halinde kazanılmamış; gerçekleşen getirinin beklenenin çok üzerinde gerçekleşmesi halinde de hak edilenden daha az elde edilmiş, yani eşitsiz paylaşılmış bir kazanç olur. Böylece, faizli bir işlem, kişinin toplumdan hak etmediği bir kazancı almasına veya hak ettiğinden daha azıyla yetinmesine sebep olur. Başka bir ifadeyle; faiz, kişinin topluma bir değer katmadan toplumun servetinden pay almasına veya topluma daha yüksek bir değer kattığı halde hak ettiğinden daha azını almasına sebep olan eşitsiz ve adaletsiz bir gelir bölüşüm mekanizmasıdır.

Ödünç işlemlerindeki faiz, parasal sermayenin üretimden alacağı payı önceden belirlemektir. Oysa hiçbir iktisadî faaliyetin sonucunu önceden kesin olarak görmek mümkün değildir (*Kur'an*, Lokman, 34). Bu sebeple, önceden belirlenen faiz oranı ile gerçekleşen getiri arasında bir sapma kaçınılmaz hale gelir. Bu sapma sonuçta ya borç alanı veya borç vereni zarara sokar. Böylece faizli bir işlemde iki taraftan biri mutlaka haksızlığa uğrar (*Kur'an*, Bakara, 279). Dolayısıyla *Kur'an*'ın faiz yasağının emek sahipleri kadar sermaye sahiplerinin da hakkını korumaya yönelik olduğu söylenebilir. Faizin *Kur'an*'daki karşılığı ise ribadır.

Faizin her çeşidi ve her oranı iki taraftan birini haksızlığa uğratma özelliği taşıdığı için, onun şu veya bu çeşidini; kişi, kurum veya devlet tarafından alınan veya verilenini *Kur'an*'daki riba kapsamından çıkarmanın kabul edilebilir bir temeli yoktur. Faiz temeline dayanan bir sistemde devletin vatandaşlarına yardım amaçlı düşük faizli kredi vermesi bahsimiz dışındadır.

Faiz, ödünç işlemlerinin yanı sıra peşin veya vadeli para veya mal alışverişlerinde de doğar. Her faizli işlemde taraflardan birinin hakkı diğerine geçer. Faizin egemen olduğu bir toplumda iktisadî ilişkiler kaygan ve oynak bir zemine dayandığından böyle bir toplumda uzun vadeli bir istikrar ve huzuru elde etmek mümkün değildir. Bu sebepledir ki faiz esasına dayanan toplumlar iktisadî krizler ve istikrarsızlıklarla özdeşleşmiştir.

Hak konusunda çok titiz davranan ve getirdiği ince ölçülerle bu gelir türlerini birbirinden ayıran İslâm, bu gelirlerden emek veya hizmet bedeli olan *ücreti*; kullanımı esnasında tüketilmeyen eşyadan sağlanan net faydanın karşılığı olan *kirayı* ve ortaklığa katılan emekle sermayenin bu emek veya risk karşılığında elde ettikleri kazanç olan *kârı* kabul ederken, ne bir emek ve risk ne de kesin bir menfaatin karşılığı olan ve kötü bir taksim sonucu elde edilen *faizi* reddetmiştir.

İnsanlığa her alanda huzur ve mutluluğu vaad eden İslâm, faizi yasaklamakla birlikte ona alternatif onlarca yöntem sunmuştur. Bu yöntemler, kişinin topluma yaptığı katkıyla toplumdan aldığı ödülü dengeleyen; meşrû ücret, kira ve kâr sonucunu doğuran ve gelirin eşit, âdil ve dengeli paylaşımını sağlayan organizasyon tipleridir.

İşte Dr. İshak Emin Aktepe'nin elinizde bulunan *İslâm Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık* adlı eseri faize bu alternatif yöntemleri ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede karz-ı hasen (fâizsiz borç), âriyet (kıyemî mal borcu), mudârebe, müşâreke, müzâraa, müsâkat, inan şirketi gibi şirket/ortaklık türleri, vadeli-taksitli satış, selem (para peşin mal vâdeli satış), istısna' satışı (işgörme akdi), icâre (kiralama), vefâ satışı (bey' bi'l-vefâ), istiğlâl satışı (bey' bi'l-istiğlâl) adlı yöntemler teker teker ele alınmakta ve her biri klasik ve modern görüşler çerçevesinde bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Eserde günümüz faizsiz bankacılığının ağırlıklı olarak kullandığı çağdaş murabaha yöntemi detaylarıyla ele alınmakta, bu işlemin faizle bir alakası olmadığı sonucuna varılmaktadır. Çalışmada, günümüzdeki kredi kartı sistemi ve vadesinde ödenmeyen borçlar konusu da geçmiş ve günümüz âlimlerinin görüşleri ışığında incelenmekte ve faydalı değerlendirmeler yapılmaktadır.

Dr. Aktepe'nin hacimce küçük muhtevaca zengin kıymetli eserinin bu alanda önemli bir boşluğu doldurduğu görülmektedir.

Yazarı tebrik eder, eserin okuyuculara faydalı olması ümidiyle, daha nice faydalı eserler ortaya koymasında Yüce Mevla'nın Dr. Aktepe'ye yardımcı olmasını dilerim.

03.05.2010
Prof. Dr. İsmail ÖZSOY

ÖNSÖZ

İnsanoğlu, bizzat yaratıcı tarafından mükerrem (değerli) kılınması[1], eşref-i mahlûkât olması, akıllı bir varlık olması ve büyük medeniyetler kurması yönleriyle güçlü; ihtiyaçlarını tek başına karşılamaktan âciz olması, biyolojik ve psikolojik birçok zaafiyetler taşıması, yetinmeyi bilmemesi, aceleci ve hırslı olması açısından zayıftır. Zaten yüce Rabbimiz bu hâlimizi şöyle ortaya koymuştur: *"Allah sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır"*[2].

İnsanlar da diğer canlılar gibi gereksinim duyduğu şeyleri önce tabiattan toplamıştır. Fakat zamanla alışveriş, ortaklık, borçlanma, kiralama vs. gibi ticârî usuller geliştirip ihtiyaçlarını bu yollarla da temin etmeye başlamıştır. Ticâreti kolaylaştırmak için ise parayı icâd etmiştir. Fakat yetinmeyi bilmeyen insanoğlu, ihtiyaç duyduğu şeyleri gittikçe artırmış; hatta ihtiyacı olmasa dahi daha fazla zenginleşmek amacıyla ticâret yapmaya ve bir yönüyle tabiatı daha fazla tüketmeye başlamıştır.

İhtiyaçlar arttıkça pek çok insan bunlara yetişemez hale gelmiştir. Diğer bir deyişle insanların önemli bir bölümü ihtiyaçlarını karşılama noktasında finansman açığı yaşamıştır. Bugün dünya nüfusunun çok büyük bir kısmının en temel gereksinimlerini dahi karşılayamadığı, açlık ve sefâlet içinde yaşadığı görülmektedir.

Muhtaç olunan şeyleri alabilmek, bir anlamda finansman temin edebilmek için târih boyunca değişik yollar kullanılmıştır. Bu yolları derli toplu bir şekilde incelediğimizde temelde ikiye ayırmanın mümkün olduğu görülecektir. Finansman temini için kullanılan en yaygın yollardan biri fâizle borçlanmaktır. Diğer yol ise teberru (iyilik) ve ticârî faaliyetlerle fâizsiz finansman sağlamaktır.

1. el-İsrâ, 17/70.
2. en-Nisâ, 4/28.

Fâizle borçlanmak ilk çağlardan itibaren tartışılmış ve pek çok filozof tarafından ahlâkî bulunmamıştır. Yahûdilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet'te de fâizcilik yasaklanmıştır. Ancak insanoğlu yine de târih boyunca bu enstrümanı yaşatmış ve sonunda fâizle borç veren devâsa müesseseler teşkil ettirmiştir. Bununla birlikte özellikle dinlerin fâiz yasağına riâyet ederek finansman açıklarını fâizsiz yöntemlerle kapatmak isteyen insanlar da varolmuştur. Bunlar ya bizzat dinin izin verdiği ticârî yöntemlerden istifâde ederek ya da meşrû yolların biraz daha esnetilmesiyle ortaya çıkan ve fâizsiz olduğuna inanılan bir takım finansal araçlar kullanmışlardır.

Elinizdeki bu kitapta İslâm iktisâdının bazı ilkelerinden, târih boyunca yaygın olarak kullanılan finansman yöntemlerinden, fâizli ve fâizsiz bankacılıktan, bankalar tarafından kullanılan bazı enstrümanlardan, kredi kartı sisteminin işleyişinden ve vâdesinde ödenmeyen borçların tahsilinden bahsedilmiştir. Bu konulara İslâm hukukçularının nasıl baktıkları mümkün olduğunca özet ve derli toplu halde sunulmaya gayret edilmiştir. Yer yer kanaatlerimiz de ifâde edilmiştir.

Bu eser münâsebetiyle bir kez daha başta muhterem hocam Nurettin Can olmak üzere ilim hayatım boyunca istifâde ettiğim bütün üstadlarıma; özellikle de kitabı okuyarak takdim yazısı lutfeden büyük âlim Prof. Dr. Hayreddin Karaman Hocam'a ve kıymetli ilim adamı Prof. Dr. İsmail Özsoy Beyefendi'ye şükranlarımı sunarım. Ayrıca muhterem ebeveynime, kıymetli eşim ve çocuklarıma da teşekkür ederim. Çalışmamın, İslâm iktisâdı ilmine ve içerdiği konulara ilgi duyan okuyuculara bir nebze olsun katkı sunması bendenizi mutlu edecektir.

Hatasız olan yalnızca Allah Teâlâ'dır.

İshak Emin AKTEPE
Ümraniye / 2010

GİRİŞ

İslâm İktisâdının Bazı İlkeleri

A. "İslamın İktisâdî Hükümleri Dinin Bütününden Ayrı Düşünülemez".

İslâmiyet vazettiği hükümlerle insan hayatının tamamını ve ölüm sonrasını kuşatan bir dindir. Bu dinin inanç, temizlik, ibâdet, âile hayatı, cezâ hukuku, savaş hukuku, yeme-içme, giyim-kuşam, psikolojik problemler ve görünür görünmez âlemler hakkında insanoğluna sunduğu pek çok bilgiler ve kurallar vardır. Allah ve Resûlü'nün hakkında ilkeler vazettiği bir önemli alan da iktisattır. Nitekim hem *Kur'ân*'da hem de nebevî sünnette çok açık bir şekilde ekonomik faaliyetlerle ve olgularla alakalı bildirimler yapılmakta; müslümanların ekonomik hayatta uymaları gereken kâideler konulmaktadır.

İslâmiyet insanın dünya ve âhiret saâdetine ermesini amaçlayan, koyduğu ilkelerle mahlûkâtın menfaatini temine çalışan, zulmü ve kötülüğü yok etmeyi hedefleyen bir dindir. Bu itibarla dinin koyduğu iktisâdî ilkeler de bu amaca yöneliktir. Dinin iktisâdî emir ve yasakları gâyesiz olmadığı gibi bilakis başka ekonomik sistemlerde olmayan pek çok ulvî amaç taşımaktadır. İslâm, müslümanların bu yüce hedefleri gözardı etmemelerini, dünya hayatının geçiciliğini, kendilerine bahşedilen varlıkların aslında imtihan aracı olduğunu, kazandıkları her kuruşun ve yaptıkları her işin bir hesabı bulunduğunu bilmelerini ve ona göre davranmalarını ister. Bir âyette şöyle buyrulur: *"Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır"* (Âl-i İmrân, 3/14).

Kur'ân ve sünnette, ekonomik faaliyetlerin dinin diğer alanlarıyla bağlantılı olduğunu gösteren sarîh delillerle karşılaşılmaktadır. Örneğin ticâretin ibâdete engel olmaması istenmektedir: *"De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticâretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır"* (el-Cum'a, 63/10), *"Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticâretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoy-*

madığı birtakım adamlar buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar" (en-Nûr, 24/36-37). Zenginlik meşrû kılınmakla birlikte sahip olunan malların Allah yolunda sarfedilmesi emredilmektedir: *"Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele"* (et-Tevbe, 9/34). Yenilip içilmesi haram olan bazı malların alınıp satıması da haramdır: *"Allah Teâlâ içkiyi ve ondan para kazanılmasını, ölmüş hayvan yemeyi ve ondan para kazanılmasını ve domuz eti yemeyi ve ondan para kazanılmasını haram kıldı"*[3].

Allah Teâlâ gizli açık herşeyi bildiği için müslümanların davranışlarını yapma amaçlarından da haberdârdır. Dolayısıyla müslümanlar iktisâdî faaliyetleri yerine getirirken taşıdıkları niyetlerine göre değerlendirilecektir. Bu bakımdan yaptıkları ticâretten neyi amaçladıklarına dikkat etmelidirler. *"Ameller nitelere göredir"*[4] ve *"Allah sizin bedenlerinize ve mallarınıza değil kalplerinize ve yaptıklarınıza bakar"*[5] hadisleri ile *"Bir işin hükmü o işin yapılma amacına bağlıdır"*[6] küllî kâidesi bu meseleye ışık tutmaktadır.

Netice itibariyle bir müslüman için dinin iktisâdî hükümleri ile iman, ibâdet ve diğer hükümleri birbirinden ayrı değerlendirilemez.

B. "FÂİZCİLİK YASAK, TİCÂRET SERBESTTİR".

İslâmiyet kesin ve keskin bir dille fâizi yasaklarken ticâreti serbest bırakmıştır. Fâizcilik, Allah ve Resûlü'yle savaş sayılmıştır. *Kur'ân*'da açıkça şöyle buyrulur: *"Fâiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktı-*

3. Ebû Dâvud Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Beyrut: Dâru'l-Fikr, III, 279; Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I-XXV, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Silefî), Musul: Mektebetü'z-Zehrâ, 1983, XI, 152; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-evsat*, I-X, (thk. Târık b. Ivadullah vdğ.), Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, I, 43; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1994, VI, 12.
4. Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, I-VI, (thk. Mustafa Dib Buğâ), Beyrut: Dâr İbn Kesîr, I, 3; Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (İbn Mâce), *es-Sünen*, I-II, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki), Beyrut: Dâru'l-Fikr, II, 1413; Ebû Dâvud, *Sünen*, II, 262.
5. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Mısır: Müessesetü Kurtuba, II, 284; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, I-V, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki), Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, IV, 1986-1987.
6. Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, 17.

ğı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alış veriş de fâiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal, fâizi haram kılmıştır…" (el-Bakara, 2/275). *"Allah, fâiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir)…"* (el-Bakara, 2/276). *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, fâizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Rasûlüyle savaşa girdiğinizi bilin!"* (el-Bakara, 2/278-279). Kurân'ın sonraki bölümlerinde ise şu âyetlerle karşılaşmaktayız: *"Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak fâiz yemeyin."* (Âl-i İmrân, 3/130). *"İnsanların malları içinde artsın diye fâizle her ne verirseniz, Allah katında artmaz…"* (er-Rûm, 30/39).

Hz. Peygamber'den nakledilen birçok hadis de fâizin yasak olduğunu açıkça göstermektedir. Bu hadislerin iki tanesini şöylece arzedebiliriz: *"Resûlullah fâiz alana, verene, yazana ve şâhitlerine lanet etmiştir"*[7]. *"Biliniz ki Câhiliye ribâsının tamamı kaldırılmıştır. Anaparalarınız sizlerindir. Ne zulmedin ne de zulme uğrayın!"*[8].

Ticâret ise hem helal kılınmış hem de teşvik edilmiştir. İlgili âyet-i kerîmelerde şöyle buyrulmuştur: *"(Hac mevsiminde ticâret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur"* (el-Bakara, 2/198), *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticâretle olursa başka"* (en-Nisâ, 4/29), *"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz"* (el-Cum'a, 63/10).

Nakledildiğine göre Hz. Peygamber de dürüst tüccârı övmüş ve âhirette üstün makamlarda olacağını belirtmiştir: *"Dürüst güvenilir tüccâr peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdir"*[9].

---

7. Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud et-Tayâlisî, *el-Müsned*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, s. 45, 53; Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (thk. Habiburrahmân el-A'zamî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403, III, 144; VI, 269; VIII, 314-315; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (İbn Ebî Şeybe), *el-Musannef*, I-VII, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, IV, 447-448; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 83, 87, 107, 121, 133, 150, 158, 393, 394; Müslim, *Sahîh*, III, 1219; İbn Mâce, *Sünen*, II, 764; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 244; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*, I-V, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, III, 512; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-VI, (thk. Abdulğaffâr Süleymân el-Bindârî vdğ.), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991, III, 325-326, 354; V, 423, 424; a.mlf., *Sünen*, Halep: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1986, VIII, 147-148.
8. Farklı rivâyetleri birleştirerek aktardık. Bk. Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I-VIII, (thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî), Beyrut: Dâru'l-Fikr, VI, 305; İbn Mâce, *Sünen*, II, 1015; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 244; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 353.
9. Tirmizî, *Sünen*, III, 515.

c. "Bizi Aldatan Bizden Değildir"

İslâmiyet müslümanlara doğru sözlü olmayı, âdâleti, zulmetmemeyi, başkasının hakkını almamayı, bâtıl yollar kullanarak başkasının malını çalmamayı emreder. *Kur'ân*'da şöyle buyrulur: *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticâretle olursa başka"* (en-Nisâ, 4/29). *"Şüphesiz Allah, adâleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar"* (en-Nahl, 16/90). *"Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline!"* (el-Mutaffifîn, 83/1).

Hz. Peygamber de hem sözleri ve hem de fiilleriyle müslümanların birbirlerini aldatmamaları gerektiğini öğretmiştir. *"Müslümanlar kardeştir; birbirine zulmetmez"*[10] buyurmuştur. İhâneti nifak alâmeti saymış; şöyle buyurmuştur: *"Bizi aldatan bizden değildir"*[11]. *"Münâfığın alâmeti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, güvenildiğinde ihânet eder"*[12]. Bununla birlikte dürüst tüccârın kıyâmet günü şehidlerle birlikte olacağını belirtmiştir[13]. Üreticileri aldatarak ellerindeki malı ucuza almak isteyenleri menetmiş ve bu amaçla üreticilerin çarşıya gelmeden evvel yolda karşılanmasını yasaklamıştır[14]. Böylece hem üretici ile tüketici arasına girilerek fiyatın yükseltilmesini engellemiş; hem de tüketicilerin en ucuz şekilde gereksinim duydukları mala ulaşmalarını sağlamıştır. Aldatılan müşteriye isterse akdi feshetme hakkı vermiştir[15].

Müslümanların verdikleri sözlerin ve yaptıkları akitlerin gereğini yerine getirmeleri gerektiğini de burada söylemeliyiz. Çünkü verilen sözler yerine getirilmezse bütün muâmeleler dayanaksız kalır. Bu itibarla *Kur'ân*'da şöy-

---

10. Buhârî, *Sahîh*, VI, 2550; Müslim, *Sahîh*, IV, 1996; İbn Hibbân, *Sahîh İbn Hibbân*, I-XVIII, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993, II, 291.
11. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 563; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahân ed-Dârimî, *es-Sünen*, I-II, (thk. Fevvâz Ahmed Zemerli vdğ.), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407, II, 323; Müslim, *Sahîh*, I, 99; İbn Mâce, *Sünen*, II, 749; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 326; XI, 270; XII, 369; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 298; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-kebîr*, X, 138; Muhammed b. Abdillah el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, II, 11.
12. Buhârî, *Sahîh*, I, 21; Müslim, *Sahîh*, I, 78; Tirmizî, *Sünen*, V, 19; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 535; a.mlf., *Sünen*, VIII, 116.
13. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 555; İbn Mâce, *Sünen*, II, 724.
14. Buhârî, *Sahîh*, II, 755, 757, 758; Müslim, *Sahîh*, III, 1155, 1157; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 270; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 11, 13; a.mlf., *Sünen*, VII, 253.
15. Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, *Müsnedü'l-Humeydî*, I-II, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ths., II, 446; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 410; Buhârî, *Sahîh*, II, 755; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 343; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 318.

le buyrulur: *"Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin!"* (el-Mâide, 5/1). Resûlullah da *"Müslümanlar koştukları şartlara bağlıdırlar"*[16] der.

D. "MUHTAÇ OLANA YARDIM ESASTIR"

"Müslümanlar kardeştir"[17] ve kardeşler birbirlerine yardım etmek durumundadır. İslâmiyet, fakiri, muhtacı, mağduru kendi haline bırakmaz. *"Komşusu açken tok yatan bizden değildir"*[18] der. *"Allah mümin kardeşinin ihtiyacını giderenin yardımcısıdır"*[19] hükmünü koyar. Zenginlik meşrûdur; ancak zenginin malında fakirin de hakkı vardır. *Kur'ân*'da şöyle buyrulur: *"Öyle ise akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver"* (er-Rûm, 30/38). *"Onlar, mallarında; isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir"* (el-Meâric, 70/24-25).

Müslümanlar fakirleri görüp gözetmek zorundadır. Cimrilik müslümana yakışmaz. Allah Teâlâ *"Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır"*[20] buyurur. Rivâyete göre Kurban Bayramı'nda Medîne'ye gelen kâfileye yiyecek bulabilmek için Resûlullah, müslümanların kurban etinden yalnızca üç günlük miktar almalarını, gerisini tasadduk etmelerini emretmiştir[21]. Cimrilikten Allah'a sığınmış[22] ve en cömert insan olarak vasfedilmiştir[23].

İslâmiyet, hayvanlara da zulmedilmemesini ve muhtaç hayvanların korunmasını emreder. Bir kediyi bağlayıp yemek vermeyen kadını cehennemlik ilan eder[24]. Buna mukâbil susuz kalmış bir köpeğe kuyudan su çıkarıp içeren adamı da affedilmiş sayar[25]. Hayvanların aç bırakılmasını ve

16. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 450; Buhârî, *Sahîh*, II, 794 (muallak olarak); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IV, 275; Hâkim, *Müstedrek*, II, 57; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 79.
17. el-Hucurat, 49/10.
18. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I, 259; Hâkim, *Müstedrek*, II, 15.
19. Buhârî, *Sahîh*, II, 862; VI, 2550; Müslim, *Sahîh*, IV, 1996; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 291.
20. Âl-i İmrân, 3/180.
21. Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 484; Müslim, *Sahîh*, III, 1561; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 99; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 250; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 293.
22. Buhârî, *Sahîh*, IV, 1741; V, 2341, 2342; Müslim, *Sahîh*, IV, 2080.
23. Buhârî, *Sahîh*, I, 6; V, 2244; Müslim, *Sahîh*, IV, 1802.
24. Buhârî, *Sahîh*, III, 1205, 1284; Müslim, *Sahîh*, II, 622; IV, 1760, 2110; İbn Mâce, *Sünen*, I, 402; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 574; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 305; VII, 80.
25. Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 929; Buhârî, *Sahîh*, II, 870; V, 2238; Müslim, *Sahîh*, IV, 1761; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 24; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 301; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 14.

fazla çalıştırılarak yorulmasını yasaklar[26]. Hayvanlara dahi merhametli olmak zorunda olan bir müslüman tüccârın daha fazla kazanç sağlamak için çalıştırdıklarına haksızlık yapması asla kabul edilemez. İşçinin ücreti alın teri kurumadan verilmelidir[27].

Darlık içine düşmüş borçluya mühlet verilmek zorunda olunması da bu meyanda zikredilebilir. İslâmiyet borcunu ödeme imkânı olduğu halde borcunu ödemekten imtina edeni zâlim sayıp[28]; cezalandırılmasını meşrû bulmakla[29] birlikte; aşırı derecede sıkıntıya düşmüş borçluya mühlet verilmesini emretmiş hatta borcunun sadaka (zekât) sayılmasını tavsiye etmiştir[30].

Muhtaçlara hatta bütün insanlara karşı müsâmahakâr olmak da bu noktada zikredilebilir. İslâmiyet, hak sahibinin hakkını almasını meşrû görür. Ancak müslümanların hayatları boyunca müsâmahakâr ve hoşgörülü olmasını ister. Resûlullah *"Satarken, alırken ve alacağını talep ederken müsâmahakâr olanı Rabbim affetsin!"*[31] buyurmuştur. Müsâmahakârlığı alışkanlık haline getirmeyi cennete girmenin sebebi saymıştır[32].

E. "YİYİN, İÇİN, FAKAT İSRAF ETMEYİN"

Müslüman, kazandıklarını dilediği gibi harcayamaz. İslâmiyet, her şeyin mâlikinin Allah olduğunu bildirir. Müslümanların kendileri, Allah'ın kulu, malları, Allah'ın mülküdür. Bunlar müslümanlara emânet olarak verilmiştir. Dolayısıyla bir müslüman, mallarını israf edemez. Dünyanın mahdut imkânlarını boşuna harcayamaz. Yediklerine, içtiklerine, giydiklerine vs. dikkat etmek zorundadır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Yiyin için fakat israf etmeyin"*[33]. İslâm âlimleri nehrin kenarında bile abdest alınsa suyu israf etmenin haram olduğu konusunda icmâ etmişlerdir[34].

26. Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 23.
27. İbn Mâce, *Sünen*, II, 817; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 120.
28. Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 674; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 489; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 463; Buhârî, *Sahîh*, II, 799, 845; Müslim, *Sahîh*, III, 1197; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 247; Tirmizî, *Sahîh*, III, 600.
29. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 489; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 222, 388, 389; Buhârî, *Sahîh*, II, 845; İbn Mâce, *Sünen*, II, 811; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 313; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 59; a.mlf., *Sünen*, VII, 316.
30. el-Bakara, 2/280.
31. Buhârî, *Sahîh*, II, 730.
32. Müslim, *Sahîh*, III, 1195.
33. A'râf, 7/31.
34. Ebu'l-Alâ Muhammed b. Abdirrahmân el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, 157. Ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 67.

Hz. Peygamber'den nakledilen şu hadiste de israf yerilmektedir: *"Yiyiniz, içiniz, giyininiz ve tasadduk ediniz; fakat israf etmeyiniz, kibirlenmeyiniz"*[35].

F. "FİYATLARI ALLAH (c.c.) BELİRLER"

İslâmiyet'te üretilen malların mümkün olan en ucuz şekilde tüketiciye ulaşması amaçlanmakla ve bunun için tedbirler alınmakla birlikte piyasaya saygı duyulmakta ve fiyatlandırma yapılmamaktadır. Aldatma ve karaborsacılık olmadıkça fiyatlara müdâhale edilmemektedir. Rivâyete göre fiyat artışından muzdarip olan bazı sahâbîler Resûlullah'ın piyasaya müdâhele etmesini isteyince Hz. Peygamber *"Fiyatları indirip yükselten Allah Teâlâ'dır"*[36] buyurmuştur. İslâm âlimlerinin çoğunluğu da fiyatların devlet tarafından belirlenmesini zulüm olarak algılamış ve bunu câiz görmemişlerdir. Onlara göre fiyatların indirilmesinde müşterilerin maslahatı olmakla beraber bu durum satıcıların aleyhine olmaktadır. Bununla birlikte İmam Mâlik'in (ö. 179/795) fiyatlara idârecilerin müdâhalesini uygun bulduğu da nakledilmiştir[37].

Ancak fiatlara müdâhele edilmiyor olması istismar edilmemeli; zengin müslüman tüccârlar kendi kârlarından evvel toplumun genel orta sınıfını ve yoksulları gözetmelidir. Fiyatlarını mâkul seviyelerde tutmalıdır. İnsanların, sattığı mallara muhtaç olmalarından istifadeyle piyasayı yükseltip, onların kendi lüks ve şatafatlı hayatını finanse etmelerine çalışmamalıdır. Müslümanlar bir tarafta zenginlerin diğer tarafta fakirlerin yaşadığı; gelir dağılımı açısından büyük adâletsizliklerin olduğu bir sosyal yapı arzetmemelidir. İslâmiyet kuru hukuktan çok insanların güzel ahlâklı olmalarını hedef edinmiştir. O halde müslüman zenginler, Hz. Peygamber'in yere serilmiş bir hasır üzerinde uyumasını ve hasırın izinin vücudunda görünmesini[38], çoğu zaman evinde yiyecek bir şey bulunmadığını[39], tahıl aldığı yahûdîye zırhını rehin bırakmak zorunda kalışını[40], ekmeğini sirkeye banıp

35. Buhârî, *Sahîh*, V, 2181; İbn Mâce, *Sünen*, II, 1192; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 150.
36. Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 272. Ayrıca bk. Tirmizî, *Sünen*, III, 605; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 307; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 29.
37. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, IV, 452.
38. Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut: Dâr Sâdır, ths., I, 466.
39. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 208; Buhârî, *Sahîh*, II, 729.
40. Buhârî, *Sahîh*, II, 738, 767, 887; İbn Mâce, *Sünen*, II, 815; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 38.

yemesini[41] ve pek çok sahâbînin elbisesinin tek parça olduğunu[42] hatırlamalı; ona göre bir hayat tarzı benimsemelidir.

G. "AŞIRI BİLİNMEZLİK YASAKTIR"

Ticârî sözleşmelerde aşırı bilinmezlik (garar) taraflar arasında anlaşmazlıklara yol açacağı, başkasının malını haksızca almaya sebep olacağı ve alıcıya istediği şeyi teslim edememe riski taşıdığı için İslâmiyet, mümkün olan en üst seviyede ticâretin muayyen esaslara bağlanmasını emreder. Hz. Peygamber aşırı bilinmezlik barındıran satışları yasaklamıştır[43]. Bu bakımdan bir satış sözleşmesinde satılan mal, malın bedeli, ödeme zamanı vs. gibi unsurlar açıkça belirlenmelidir. Bu ilkeden hareketle olgunlaşmamış meyvelerin satımını yasaklayan Hz. Peygamber, *"Eğer meyveler olmazsa kardeşinizin malını ne diye alıp yiyeceksiniz"* buyurmuştur[44].

Hz. Peygamber'in iki üç yıllık süreleri kapsayacak tarzda selem yapılmasını hoş karşılamayıp; *"Selem yaptığınızda ölçü, tartı ve vâdeyi belli edin"*[45] buyurması, münâbezeyi ve mülâmeseyi (inceleme fırsatı vermeden mala dokunmayla ya da onu fırlatmayla satış oldu demek)[46], habelü-'l-habeleyi (ödeme vâdesi devenin yavrusunun yavrulaması vakti olan satış)[47] ve bey'u'l-hasâtı (hangi malın alınacağı atılan taşlarla belirlenen satış)[48] yasaklaması da bu amaca mâtuftur.

H. "ZORUNLULUK HALİNDE MEŞRÛ ÇIKIŞ YOLU ARANABİLİR".

İslâmiyet'te genel hükümler vazedilmekle ve konulan bu hükümlere sadâkat emredilmekle birlikte insanların yaşayacakları sıkıntılar sebebiyle pek çok hükümde istisna, yumuşatma ve kayıt koyma gibi durumlarla karşılaşılmaktadır. Çünkü din, insanların mutluluğu içindir ve aşırı kısıtlayıcı hüküm-

41. İbn Mâce, *Sünen*, II, 1102; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 359; Tirmizî, *Sünen*, IV, 278.
42. Buhârî, *Sahîh*, I, 143; Müslim, *Sahîh*, I, 368.
43. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, I-II, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki), Mısır: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, II, 664; Müslim, *Sahîh*, III, 1153; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 17; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 327.
44. Buhârî, *Sahîh*, II, 766, 768; Müslim, *Sahîh*, III, 1190; Nesâî, *Sünen*, VII, 264.
45. Humeydî, *Müsned*, I, 237; Buhârî, *Sahîh*, II, 781; Tirmizî, *Sünen*, III, 602.
46. Buhârî, *Sahîh*, I, 212; II, 754; Tirmizî, *Sünen*, III, 601; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 15.
47. Buhârî, *Sahîh*, II, 753, 785; Müslim, *Sahîh*, III, 1153; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 255.
48. Müslim, *Sahîh*, III, 1153; İbn Mâce, *Sünen*, II, 739; Tirmizî, *Sünen*, III, 532.

ler insanların zarar görmesine sebep olabilir. Hatta bu durum şu genel kâidelerde açıkça ifâde edilmiştir: *"Meşakkat kolaylaştırmayı celbeder"*[49], *"Zarûretler yasak şeyleri mubah kılar"*[50] ve *"Darlık halinde genişlik olur"*[51]. Bu hususta zikredilebilecek diğer bir umûmî kâide ise *"İhtiyaç genel olsun özel olsun zarûret gibi değerlendirilir"*[52] şeklindedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok hüküm önce vazedilmiş sonra bu hükmü yerine getirmede zorlanacaklar için kolaylık sağlanmıştır. Örneğin oruçla ilgili şöyle buyurulmuştur: *"(O sayılı günler), insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile bâtılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir"*[53].

Kolaylaştırma Hz. Peygamber'in de genel tavrıdır. *"Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, sevdiriniz, nefret ettirmeyiniz"*[54] sözü bu konuda genel ilke gibidir. Bu ilke, koyduğu hükümlere de yansımıştır. Bir taraftan ortaya çıkaracağı zararlardan endişe ederek kişinin mâlik olmadığı yiyecekleri satmasını yasaklamış[55]; diğer taraftan insanların ihtiyacını gözönüne alarak selem satışına (peşin bedel ödenerek vâdeli mal almak) izin vermiştir[56]. Yine ağaçtaki yaş meyvelerin kuru meyveler karşılığında ölçüyle satılmasını yasaklamış; ancak insanların ihtiyaçları sebebiyle az miktarda olursa ariyye satışına (bir iki hurma ağacının yaş meyvesinin kuru hurma karşılığı satılması) izin vermiştir[57].

I. "MUÂMELÂTTA ASLOLAN MUBAHLIKTIR".

İbâdetlerde aslolan haramlık, muâmelâtta (âile, eşya ve borçlar hukuku) aslolan mubahlıktır. Yani Allah ve Resûlü tarafından bildirilmemiş ve tarif edilmemiş hiçbir ibâdet şekli İslâmî sayılamazken; muâmelâta dâir konu-

49. Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, I, 31.
50. Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, I, 33.
51. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000, VI, 26.
52. *Mecelle*, md: 32.
53. el-Bakara, 2/185.
54. Tayâlisî, *Müsned*, s. 280; Buhârî, *Sahîh*, I, 38; V, 2269; Müslim, *Sahîh*, III, 1359.
55. Buhârî, *Sahîh*, II, 751; Müslim, *Sahîh*, III, 1159-1162.
56. Buhârî, *Sahîh*, II, 781; Müslim, *Sahîh*, III, 1226; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 275.
57. Buhârî, *Sahîh*, II, 760, 763, 764; Müslim, *Sahîh*, III, 1168.

larda Allah ve Resûlü tarafından yasaklanmamış her şey ilk etapta mubah görülmektedir. Ancak hakkında hüküm bulunmayan şey, zararlı bir madde ise o zaman hüküm değişmektedir[58].

Nakledildiğine göre Hz. Peygamber bir münâsebetle şöyle buyurmuştur: *"Helal Allah'ın kitabında helal kılınanlar; haram Allah'ın kitabında haram kılınanlardır. Hakkında hüküm vermedikleri affedilmiştir (mubah kılınmıştır)"*[59]. *"O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan…"* (el-Bakara, 2/29) âyeti de bu kâidenin doğruluğunu göstermektedir.

58. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, V, 325.
59. İbn Mâce, *Sünen*, II, 1117; Tirmizî, *Sünen*, IV, 220.

BİRİNCİ BÖLÜM

Târihî Arka Plan ve Kavramlar

İslâmiyet hakkında yapılacak herhangi bir incelemenin târihî perspektiften yoksun olması düşünülemez. Zira İslâm tarafından menfî ya da müspet değerlendirmeye tâbi tutulmuş bulunan her konu, aslında târihsel bir gelişime sahip bulunmaktadır. Allah, peygamber, kitap, âhiret, namaz, oruç, zekât, hac, evlilik, boşanma, alışveriş, borçlanma, ortaklık kurma, hırsızlık, zina, içki içme, ceza verme, savaşma vs. gibi olguların hepsi İslâmiyet öncesinde de vardı ve târihî birer gerçeklikti. Genel anlamda yapılan değerlendirmelere göre İslâm, geldiği ortamda var olan bu inanç, ibâdet ve uygulamalar üzerinde *iptal, ıslah* veya *ibkâ* gibi üç türlü tasarrufta bulunmuştur. Yani bir kısmını kaldırmış, bir kısmını düzelterek korumuş, diğer kısmını ise hiç değiştirmeden muhâfaza etmiştir. Örneğin insanların kendi elleriyle yaptıkları putlara tapınmaları reddedilmiş; yalnız Allah'a inanmaları ve sadece ona ibâdet etmeleri emredilmiştir. İçi putlarla doldurulmuş bulunan Kâbe temizlenmiş; müslümanların kıblesi haline getirilmiştir. Hac ibadeti yeniden düzenlenmiştir. Âile hayatıyla ilgili olarak evlilik müessesesi korunmuş; fakat evlilikle[60] ilgili bir takım Câhiliye âdetleri yasaklanmıştır[61].

İslâm'ın ele alıp yeniden düzenlediği sosyal alanlardan birisi de ekonomik faaliyetlerdir. Çünkü alışveriş, borçlanma, ortaklık kurma, çalışma hayatı gibi olgular târihsel birer gerçekliktir ve insanoğlunun tarih boyunca temel ilgi alanlarıdır. Dolayısıyla İslâmiyet gibi hem uhrevî hem dünyevî ilkeler vazeden bir dinin bu konularda suskun kalması düşünülemez. Bu itibarla hem *Kur'ân* hem de nebevî sünnette insanlar arasındaki ekonomik faaliyetlere ilişkin pek çok ilke vazedilmiştir. Örneğin *Kur'ân*'da genel

60. Örneğin şiğâr ve makt nikahları yasaklanmıştır. Nikâhu'ş-şiğâr: İki kişinin kızlarını veya velisi bulundukları kadınları ya da kızları mehirsiz olarak değişip evlenmeleridir (Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zurkânî, *Şerhu'z-Zurkânî alâ Muvattai'l-İmam Mâlik*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, III, 186). Nikâhu'l-makt: Ölen kişinin başka kadından olan en büyük oğlunun, analığını mehirsiz olarak almasına denir. Ayrıca bu oğul, kadını mehir mukâbili başkasına verebilir ya da ölünceye kadar evlenmesine mâni olabilirdi (Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Zübdetü't-tefsîr min Fethi'l-Kadîr,* nşr. Muhammed Süleyman Abdullah el-Aşkar, Riyad: Dâru's-Selâm, 1994, s. 101). Bu âdet Nisâ sûresinin 19. âyeti ile kaldırılmıştır.
61. Geniş bilgi için bk. Dehlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, I-II, nşr. Muhammed Şerif Sükker, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1990, I, 360-370; Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: Nesil Yay., ts, s. 45-51; Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul: MÜİFAV Yay., 1996, s. 147-150.

anlamda ticârete izin verildiği halde fâiz kesin bir dille yasaklanmıştır[62]. Yine *Kur'ân*'da borçlanma durumunda taraflar arasında yazılı belge düzenlenmesi ve şâhitler bulundurulması istenmiştir[63]. Hz. Peygamber'in de ticârî faaliyetlere dair çeşitli düzenlemeler yaptığı rivâyet edilmiştir. Mesela bir ya da iki sene vâdeyle hurmada selem akdi (mal bedeli peşin, mal veresiye satış) yapan Medînelilere, selem yapılacaksa malın, ölçü, tartı ve vâdesinin belli olması gerektiği belirtilmiştir[64].

A. İNSAN VE İKTİSAT

İnsanoğlu var olduğu günden beri fıtrî / yaratılışından kaynaklanan bir takım temel gereksinimlere sahiptir. Doğal olarak bu ihtiyaçlarını karşılamaya çalışması gerekir. Sözgelimi barınma ihtiyacını ele alalım. Tarih boyunca bütün insanlar kendileri için barınacak bir mekân oluşturmaya çalışmışlardır. İnsanoğlunun bir başka fıtrî özelliği de âile kurma zorunluluğudur. İlkel toplumlarda dahi insanların komün hayat yaşamadıkları; âile hayatı yaşadıkları görülmektedir. Dolayısıyla insan, âilesiyle birlikte yaşayabileceği bir mekânı bulmak durumundadır. Giyinmek bir başka temel ihtiyaçtır. En ilkel toplumlarda dahi insanlar vücutlarını kapatmayı gerekli görmüşlerdir. Vâsıta edinmek bir diğer gereksinimdir. İnsanlar at, deve, eşek, katır vs. gibi hayvanları ehlîleştirip vâsıta olarak kullanmışlardır.

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği ise akıllı olmasıdır. Diğer canlılar yaratıldıkları hâl üzere yaşayıp ölürken, insan tek şekil üzere yaşamak yerine ihtiyaçlarını ve bunların karşılanma yollarını geliştirmiştir. Mesela başlangıçta giyinmek sadece zarûri bir ihtiyaç iken zamanla süslenmek, kaliteli giyinmek ve moda gibi olgular ortaya çıkmış ve bugün bütün dünyayı saran dev bir ekonomik faaliyet vücûda gelmiştir. Barınma ihtiyacı da tarih boyunca mağaralardan gökdelenlere doğru evrilmiştir. Her ne kadar bugün dahi dünyanın çeşitli bölgelerinde ot ve çamurdan yapılmış evlerde oldukça basit tarzda giyinmiş insanların yaşadığını görsek de yine de insanoğlunun geldiği terakki seviyesini inkâr etmeye gerek yoktur. Vâsıta ihtiyacı ise neredeyse tamamen değişmiştir. Atlar ve develer modern insanın gereksinimlerini karşılamaktan âciz kalmıştır. Bugün artık büyük oranda mekanik araçlar kullanılmaya başlanmış; geçmişte

62. el-Bakara, 2/275.
63. el-Bakara, 2/282.
64. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts, s. 338; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 217, 222.

kâfilelerle yapılan ticâret, artık devâsa gemilerle, uçaklarla, trenlerle ve diğer araçlarla yapılır olmuştur. Âileler kendilerini taşıyacak husûsi arabalar edinmeye başlamıştır. Hatta gelişim öyle bir hale gelmiştir ki geçmişte adı bile bilinmeyen ve ihtiyaç olarak algılanmayan ürünler insanların en temel ihtiyaçlarından biri haline gelmiştir. Mesela bilgisayar, telefon, cep telefonu, internet, elektrik, lamba, buzdolabı, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi ve televizyonu bu minvalde sayabiliriz. Buna bağlı olarak bunların üretildiği fabrikaları, oralardaki makineleri ve bunların naklini gerçekleştiren araçları da düşünebiliriz.

İşte sosyal bir varlık olan insanoğlunun en azından yaşadığı toplumla mütenâsip tarzda, zarûri ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir. Başlangıçta gereksinim duyulan bu materyaller doğadan toplayıcılık yoluyla temin edilmiştir. Hatta bugün dahi dünyanın değişik coğrafyalarında yaşamlarını sürdüren ilkel toplumlarda bu usul kullanılmaktadır. Yiyecek ve giyecekler tabiattan alınmakta; evler ilkel bir tarzda çamur ya da kamışlarla yapılmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu tür toplumlarda insanlar yalnızca zarûri ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadırlar. Ancak zamanla değişen ve gelişen şartlar içerisinde bu gelişime ayak uydurabilmiş insanların hatta toplumların, muhtaç oldukları ürünlerin tamamını kendi uğraşılarıyla karşılaması, tabiattan toplaması imkânsız hâle gelmiştir. İnsanoğlu bugün artık doğumundan ölümüne, sabahtan akşama kadar sürekli bir alışveriş içinde yaşar durumdadır. Evlerde elektrikli ürünler sürekli olarak elektrik tüketmektedir. Modern insan yediği, giydiği, bindiği, yaşadığı ve evini tefriş edip süslediği her şeyi satın almaktadır. Toplumlarda pek çok meslek ortaya çıkmış; doktor, avukat, hâkim, polis, bakkal, terzi, berber vs. gibi kimseler toplumların vazgeçilmez üyeleri olmuşlardır. İşte bu sebeple insanoğlu, tarihin en eski dönemlerinden itibaren ticâri faaliyetleri uygulamaya başlamış, üretimde bulunmuş ve bu yolla arzu ettiği mala ulaşır olmuştur.

İnsanoğlu muhtaç olduğu malları satın almak dışında servet biriktirme duygusuna da sahiptir. Bu da fıtrî / yaratılışın gereği olan bir duygudur. Bu itibarla insan diğer canlılardan ayrı olarak yalnızca günlük gereksinimlerini karşılamaya çalışmaz; uzun vâdeli düşünür ve mümkünse hayatının sonuna kadar müreffeh yaşamanın yollarını arar. Bunun için de çalışır, emek sarfeder ve kazandıklarını tasarruf eder. İhtiyacından daha fazla malı olanlar bu servetlerini çeşitli yatırım araçlarına yatırarak değerlendirirler. Hülasa insanoğlunun tasarruf ve zenginlik arzusu da iktisadın bir parçası olmaktadır.

B. TİCÂRET VE PARA

İktisat tarihçilerine göre insanoğlu başlangıçta gereksinim duyduğu malzemeleri tabiattan toplamıştır. Bu dönemde insanlar kendi ihtiyaçlarını nispeten sınırlı tutup kendileri karşılamaya çalışmışlardır. Kendi imkânlarıyla karşılayamadıklarını ise birbirleriyle mal mübâdelesine girerek, borçlanarak, gezgin tüccârlardan satın alarak tedârik etmeye uğraşmışlardır. Ancak köy yaşamından hatta göçebe hayattan, etrafı surlarla çevrili müstahkem şehirlerde yaşamaya geçildiğinde iktisâdî anlamda büyük bir terakki gerçekleşmiştir. Eski şehirlerde pazarlar kurulmuş; pazar yerlerinde tüccarların masaları, sıraları, ufak dükkânları bulunmuştur[65]. Çeşitli meslekler ortaya çıkmış ve her meslek değişen şartlara ve ihtiyaçlara göre gelişim seyretmiştir. Sözgelimi demircilik başlangıçta iptidâî bir tarzda yapılırken zamanla kuyumculuk, nalbantlık, silahçılık, çilingirlik, tenekecilik gibi ihtisas alanlarına ayrılmıştır[66]. Yine başlangıçta son derece sâde evler yapılırken, daha sonra inşaat bilgisi gelişmiş ve inşaatlarla bağlantılı pek çok sektör ortaya çıkmıştır. Günümüzde inşaat sektörü yüzlerce yan sanayinin iş yapmasına sebep olmaktadır.

İnsanoğlu ticârî faaliyetleri özetle şu şekilde gerçekleştirmiştir: Henüz para ya da kıymetli madenlerin olmadığı ya da yaygın olarak bulunmadığı dönemlerde "trampa" usûlüyle ticâret yapılıyordu. Buna İslâm hukukunda "mukâyaza" denilir. Bu usulde, karşılıklı olarak arzu edilen mallar değiş tokuş ediliyor ve böylece herkes arzu ettiği mala ulaşıyordu[67]. Rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber devrinde de bu usul yaygın olarak kullanılmaktaydı. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber bazı malların birbiriyle mübâdelesinde ribâya düşülmemesi için tedbirler almıştır. Buğday, arpa, hurma ve tuzun kendi cinsinden bir malla değiştirilmesinde peşin olma ve eşit olma şartı koymuştur[68]. Fakat canlı malların peşin mübâdelesinde fazlalığı ribâ olarak görmemiştir[69]. Rivâyete göre canlıların veresiye mübâdelesini de yasaklamıştır[70]. Ancak ulema bu konuda ihtilaf etmiş; sahâbîlerin çoğunluğu ile Kûfe ehli, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777) ve

65. Gerhard Kessler, *İktisat Tarihi*, İstanbul: Güven Basımevi, 1940, s. 42.
66. Gerhard Kessler, *İktisat Tarihi*, s. 37.
67. Mukâyaza *Mecelle*'de şöyle ifade edilmiştir: "Bey'-i mukâyaza aynı ayna yani gayri ez nakdeyn malı mala mübâdele etmektir ki lisân-ı türkîde trampa denilir". *Mecelle*, md: 122.
68. Buhârî, *Sahîh*, II, 760; Müslim, *Sahîh*, IV, 1847, III, 1210; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 248.
69. Müslim, *Sahîh*, III, 1225; İbn Mâce, *Sünen*, II, 958.
70. Bununla birlikte belli bir vâdede teslim edilecek iki deve karşılığında peşin bir deveye sözleşme yapıldığı da nakledilmiştir. Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, VIII, 22; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 250.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) trampa ile veresiye canlı satılmasını mubah görmezken, içlerinde İmam Şâfiî (ö. 204/819) ve İshâk b. Râhûye'nin (ö. 238/852) de bulunduğu diğer bir grup bunu câiz saymıştır[71].

Pazar için mal üretimi oldukça sınırlı iken ve insanlar sadece kendi gereksinimlerini karşılamayı amaçlamışken trampa metoduyla mal mübâdelesinde bulunmak büyük sıkıntılar oluşturmamaktaydı[72]. Bununla birlikte trampanın bir takım sakıncaları bulunmaktaydı. Malların saklanması önemli bir problemdi. Kişi ihtiyacından fazla mal üretmişse ve bunu bir başka ihtiyacıyla hemen değiştirmeyecekse saklamak zorunda kalmaktaydı. Ayrıca söz konusu malın bozulmamasını da sağlamak durumundaydı. Malların mübâdele edileceği yere taşınması da bir başka sorun idi. Veresiye satışlarda vâdeli malın evsâfının tam olarak belirlenmesi ve anlaşmazlıkların çıkması da problem doğurmaktaydı. Ayrıca bir taraf muhtaç olduğu malı almayı arzularken diğer taraf bunu kâr amaçlı yapıyorsa karşılıklı mal mübâdelelerinde fahiş kâr da olabilmekteydi[73]. Mesela elindeki bir malı başkasındaki malla değiştirmek isteyen kimse aynı gereksinimi ters yönde duyan bir başkasını bulmak durumundaydı. Değiş tokuş edilecek malların farklı değerlerde olabilmesi de bir başka sorun idi. Bu durumda malların mübâdelesi aşamalı olarak gerçekleştiriliyordu. Böylesi bir problemi halledebilmenin yolu ise önce eldeki malı herkesin talebi olan bir başka malla değiştirip; ikinci aşamada elde edilen bu yeni mal kullanılarak asıl ulaşılmak istenen malı satın almaktır. İşte araya giren bu mal, paranın başlangıcıdır[74]. Mesela trampanın doğurduğu bu sakıncaları gidermek üzere ortak ölçü olarak Bâbil'de belirli bir miktar hurma kabul edilmiştir[75]. Buna "hesap parası" denir.

Para, özü itibariyle alışveriş aracı, değer ölçüsü, değer saklama aracı ve borç ödeme aracı fonksiyonlarını icrâ eder. İnsanlar onunla alıveriş yapar, malların değerini onunla ölçer, onu biriktirerek yatırım yapar ve borçlarını onunla öder[76]. Bu fonksiyonların icrası için tarih boyunca değişik toplumlarda çeşitli mallar hesap parası olarak kullanılmışlardır. Tuz, tütün, çay, boynuz, deniz kabuğu, boncuk ve bıçak bu tür mallar arasındadır. Bu mallar

71. Tirmizî, *Sünen*, III, 538.
72. Sadun Aren, *Ekonomi Dersleri*, Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s. 241.
73. Sabri Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Fâiz", *Para, Fâiz ve İslâm*, İstanbul: *İSAV*, 1987, s. 4-5.
74. Erdoğan Alkin, *İktisat*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992, s. 209.
75. Erol Zeytinoğlu, *İktisat Tarihi*, s. 24.
76. Paranın fonksiyonları hakkında geniş bilgi için bk. Orhan Oğuz, *İktisada Giriş*, İstanbul, 1992, s. 157-160.

mübâdele edilmezdi. Sadece alınıp satılan malların değeri bu mallara göre belirlenmekteydi[77].

Zamanla ticâret geliştiği için kolay taşınabilen, dayanıklı, küçük parçalara bölünebilen, homojenliğe sahip ve kendi değeri nispeten istikrarlı mallar aranmıştır. Altın ve gümüş madenleri bu nitelikleri hâiz görülmüş ve para gibi kullanılmaya başlanmıştır[78]. Kaydedildiğine göre Bâbilliler altın ve gümüşü para gibi kullanmaya başlayan ilk devlettir[79]. Zamanla gümüş üretimi artıp değeri düşünce bugün artık gümüşün parasal değeri kalmamıştır[80]. Görüldüğü üzere para olarak kullanılan maddelerin bir kısmı bizâtihi değer taşımaktadır. Örneğin tuz, tütün, çay ve hurma böyledir. Ancak bunlar dışında kendilerinin bizâtihi değeri olmayan maddeler insanoğlu onları para kabul ettiği için para hükmündedir[81]. Bu arada büyük altın parçalarıyla küçüklerin ya da gümüşün değişimi ihtiyacı doğdu. Zira altın ya da gümüş parçalarındaki orantısızlık ticareti zorlaştırmaktaydı. Bu sıkıntıya da çözüm olmak üzere, daha sonra bu altın ve gümüşlerden paralar icad edildi ve her ülkenin kendine göre bir parası olmaya başladı. İnsanlık artık altın ya da gümüş parçalarını vererek değil, sikke halinde basılmış paralarla alım satım yapmaya başladı[82].

Altının insanların elinde külçe ya da sikke halinde dolaşması çeşitli sakıncalar doğurunca (taşımak, saklamak, korumak, kaybolmak, aşınmak) bazı büyük sarraflar kendilerine teslim edilen altın ya da gümüş karşılığında senetler vermeye başladılar. İnsanlar bu senetleri para gibi kullandılar ve ilk kâğıt para böylece ortaya çıktı[83]. Bir müddet sonra bu ilişki devletin izin ve kontrolünde yapılır oldu. Başlangıçta kasalarda emânet tutulan altınlarla piyasada onları temsil eden evrakların oranı birbirine denk idi. Bu aslında hiçbir değeri olmayan kağıt evrakın karşılığının var olduğu hissi uyandırdığı için güven oluşturuyordu. Ancak daha sonra (özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda) hükümetler tarafından kasadaki altından daha fazla evrak piyasaya sürülmüştür. Böylece kağıtların önemli bir bölümü

77. Sabri Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Fâiz", s. 6.
78. Erdoğan Alkin, *İktisat*, s. 209-210.
79. Erol Zeytinoğlu, *İktisat Tarihi*, s. 24.
80. Sadun Aren, *Ekonomi Dersleri*, s. 245.
81. Sadun Aren, *Ekonomi Dersleri*, s. 242.
82. Ticaretin tarihi gelişimi hakkında bk. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *Akdu'l-bey'*, Dımeşk: Dâru-'l-Kalem, 1999, s. 16-17. Paranın tarihi gelişimi hakkında bk. Sabri Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Fâiz", s. 3-6.
83. Sadun Aren, *Ekonomi Dersleri*, s. 245-246. Bir başka açıdan da ticârî bankacılığın temelleri böylece atılmaktaydı. Bk. Paul, A. Samuelson, *İktisat*, İstanbul: Menteş Kitabevi, 1966, s. 323.

karşılıksız kalmıştır. Sonuçta altın ile kâğıt para arasındaki zorunlu ilişki kaldırılmıştır[84]. Paranın geldiği son aşama ise banka parasıdır. Yani "Altına göre kağıt para ne ise, kağıt paraya göre de banka parası odur"[85]. Banka parası şöyle işlemektedir: Bankalar hesap açan mûdilerine çekler vermekte ve bunlar aracılığıyla ödeme yapmalarını temin etmektedirler. Böylece kasalarındaki altın karşılığı sertifika veren sarraflara benzemektedirler[86].

C. İSLÂM VE İKTİSAT

Allah Teâla insanları mükerrem (değerli) bir varlık olarak yaratmış, özel olarak rızıklandırmıştır (el-İsrâ, 17/70). Beşeriyeti diğer canlı ve cansız varlıklardan farklı bir statüye yerleştirmiş, halîfe kılmıştır (el-Bakara, 2/30; el-Fâtır, 35/39). Onlara peygamberler göndermiş, kitaplar indirmiş ve muhâtap kabul etmiştir. Yerde ve göklerdeki her şeyi insanoğluna hizmet eder kılmıştır: *"O göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir"* (el-Câsiye, 45/13). Yeryüzündeki her şeyi insanlar için yaratmış (el-Bakara, 2/29), sayılamayacak kadar çok nimetler bahşetmiş (İbrâhîm, 14/34), insanoğlunun bahşedilen nimetlere nankörlük etmesini ve bunları sebepsizce kendisine haram kılmasını yasaklamıştır (el-Mâide, 5/87). *"Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü o, israf edenleri sevmez"* (el-A'râf, 7/31) buyurmuştur.

Bununla birlikte insanoğlunun kendisine bahşedilen nimetlere ulaşması için meşrû yolları kullanmasını ve bâtıl yollardan uzak durmasını emretmiştir. Bu itibarla alışverişi helal kılmış; buna mukâbil fâizi yasaklamıştır (el-Bakara, 2/275). Mü'minlerin karşılıklı rıza ile yapılan ticâret dışında bâtıl yollara saparak birbirlerinin malını haksızca yemelerini nehyetmiştir (en-Nisâ, 4/29. Ayrıca bk. el-Bakara, 2/188). Hz. Peygamber *"Bizi aldatan bizden değildir"* buyurmuştur[87]. Yine Rabbimiz hac mevsiminde de ticâret yapılabileceğini bildirmiş (el-Bakara, 2/198), hatta Cuma günü namaz sonrasında Allah'ın nimetlerini aramak için çalışmayı emretmiştir (el-Cum'a, 63/10). Ancak ticâret için dine saygısızlık ve dini ihmal etmeyi kötülemiştir (el-Cum'a, 63/11). Peygamberlerin de çeşitli meslek ve sanatları olduğundan bahsetmiştir. Hz. Dâvud'a hükümdarlık vermiş (el-Bakara, 2/251), demiri yumuşatmış (es-Sebe', 34/10-11) ve zırh yapma sanatını öğretmiştir (el-Enbiyâ, 21/80). Hz. Süleyman'a da krallık bahşetmiştir (el-Bakara, 2/102). Hz. Nûh'a vahye göre gemi yaptırmış (Hûd, 11/37)

84. Sadun Aren, *Ekonomi Dersleri*, s. 246.
85. Sadun Aren, *Ekonomi Dersleri*, s. 248.
86. Sadun Aren, *Ekonomi Dersleri*, s. 248.
87. Dârimî, *Sünen*, II, 323; Müslim, *Sahîh*, I, 99; İbn Mâce, *Sünen*, II, 749;

ve Hz. Yûsuf'a mâliye bakanlığı vermiştir (Yûsuf, 12/55). Hz. Zekeriyâ ise marangozluk yapmıştır[88]. Kısaca İslâmiyet, çalışmayı, emek sarfetmeyi, elinin emeğiyle geçinmeyi, başkalarına el açmamayı ve Rahmân'ın nimetlerinden istifâde etmeyi gerekli görmüştür. Nitekim bir rivâyete göre Hz. Peygamber da şöyle buyurmuştur: *"Herhangi birinizin iplerini alıp dağa gitmesi ve sırtına bir bağ odun yüklenip getirerek onu satması ve onun bedeliyle geçinmesi, verseler de vermeseler de insanlardan bir şeyler dilenmesinden çok hayırlıdır"*[89]. Sahâbîler de çalışarak geçinmişlerdir[90].

Allah insanları farklı mâli imkânlara sahip yaratmış (en-Nahl, 16/71), dilediğine bol rızık vermiş, dilediğinden kısmış (es-Sebe', 34/39) ve serveti insanlar için bir imtihan vesilesi kılmıştır (el-En'âm, 6/165; el-Enfâl, 8/28; et-Teğâbün, 64/15). Zenginliği yermemiş, bilakis kendi lütfu saymıştır (en-Nûr, 24/32). Rivâyete göre Hz. Peygamber bir gün Amr b. el-Âs'a (ö. 43/664) hitâben *"İyi bir kimsenin elinde iyiye kullanılan mal ne güzeldir"* buyurmuştur[91]. *"Veren el alan elden üstündür"* demiştir[92]. Rabbimiz dünya hayatının geçici olduğunu beyân etmiş[93] (el-Hadîd, 57/20), asıl kalınacak yurdun âhiret olduğunu hatırlatmış (el-Mü'min, 40/39) ve her ne kadar mallar, atlar, hayvanlar ve ekinler insanoğluna süslü gösterilse de bunların geçiciliğini vurgulamıştır (Âl-i İmrân, 3/14). Hatta biriktirilen ve Allah yolunda harcanmayan[94] altın ve gümüşlerin azap sebebi hatta vâsıtası olacağını bildirmiştir (et-Tevbe, 9/34-35). Servette fakirlerin de hakkı olduğunu ifâde etmiştir (ez-Zâriyât, 51/19; el-Meâric, 70/24-25). Zenginlerin mallarından tasadduk etmelerini (el-Bakara, 2/271) ve zekât vermelerini (el-Bakara, 2/43) istemiştir. Kendilerine bahşettiği lütufta cimrilik yapanları sert bir dille uyarmış ve *"Cimrilik ettikleri şey kıyâmet gününde boyunlarına dolanacaktır"* (Âl-i İmrân, 3/180) buyurmuştur. Rivâyet edildiğine göre Resûlullah da *"Komşusu açken tok yatan bizden değildir"* demiştir[95].

Kısaca Allah, insanoğlunun her türlü nimetten istifade etmesini arzula-

88. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 485; Müslim, *Sahîh*, IV, 1847.
89. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 425; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 167; İbn Mâce, *Sünen*, I, 588.
90. Buhârî, *Sahîh*, II, 730.
91. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 467; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 202.
92. Buhârî, *Sahîh*, II, 518; Müslim, Sahîh, II, 717; Ebû Dâvud, *Sünen*, II, 122.
93. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber dünya ile ilgisini bir ağacın altında gölgelenen sonra da oradan kalkıp giden binitli bir yolcuya benzetmiştir. Bk. Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned*, s. 36; İbn Mâce, *Sünen*, II, 1376.
94. Hz. Peygamber zekâtı verilmeyen altın ve gümüşlerin azap sebep ve vasıtası olacağını bildirmiştir. Bk. Müslim, *Sahîh*, II, 680.
95. Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, I-X, Kâhire: Dâru'r-Reyyân, VIII, 167.

mış ancak lütfuyla zengin kıldıklarının cimrilik etmesini yasaklamıştır. Hz. Peygamber de gerçek zenginliğin mal çokluğu değil, gönül tokluğu olduğunu beyân etmiştir[96]. Burada çizilmeye çalışılan genel çerçevenin dışında İslâm dininin insanlar arasında vukû bulan iktisâdî faaliyetleri düzenleyen kuralları ise daha çok hadis ve fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinde ayrıntılı biçimde işlenmiştir. Mesela mûteber hadis kaynaklarından İmam Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'ini temel aldığımızda, alışveriş bölümünde (*Kitâbü'l-Büyû' an Rasûlillah*) yetmiş yedi başlık altında özetle şu konuların işlendiğini görmekteyiz: Şüpheli şeyleri terk etmek, fâiz, yalan yere yemin, veresiye satış, ölçüler tartılar, müzâyede, köle satışı, şehirlinin köylü adına satış yapması, meyve satışı, muhâkale[97], müzâbene[98], habelü'l-habele satışı[99], garar içeren satış[100], bir satışta iki satış[101], teslim alınmamış malın satışı, velâ hakkının satışı, hayvan trampasında vâde, sarf, muhayyerlik, satışta aldatma, satışta ileri sürülebilecek şartlar, iflas, zimmîlerle ticâret, emânet, karaborsacılık, uyuşmazlıklar, köpek satışı, hacamatçı, başkasının alıverişini bozmak, içki satışı, ölü hayvan derisi, putlar, hibeden dönmek, arâyâ satışı, neceş[102], dara düşmüş borçluya mühlet vermek, imkânı varken borcu geciktirmek zulümdür, mülâmese[103], münâbeze[104], selem, ortak hisse satışı, muhâbere[105], muâveme[106], tes'îr[107], borç alma, alışverişte müsâ-

96. Buhârî, *Sahîh*, V, 1368; Müslim, *Sahîh*, II, 726.
97. Muhâkale: Başaktaki buğdayı eldeki buğday karşılığı satmak. Bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, I-XVIII, Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392, X, 188.
98. Müzâbene: Yaş hurmayı kuru hurma karşılığında satmak. Bk. Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, X, 188.
99. Habelü'l-habele: Hamile devenin karnındaki yavrunun yavrusu doğunca vâdenin dolacağı üzerinde anlaşarak veresiye satış yapmak ya da hamile devenin yavrusunu peşin satmak olarak yorumlanmıştır. Bk. Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, X, 158.
100. Bilinmezlik ve belirsizlik içeren, sonu meçhul olan satış. Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998, s. 119.
101. Bir satışta iki satış "bir mal için peşin ve veresiye iki fiyat verilip birine karar verilmemesi" ya da "ben evimi sana şu fiyata satayım sen de köleni bana şu fiyata sat" şeklinde teklif sunulması diye tanımlanmıştır. Bk. Tirmizî, *Sünen*, III, 533.
102. Neceş: Gerçek alıcıyı aldatmak için satıcıyla bir sahte müşterinin satılan malın değerinin üstünde pazarlık yapmasıdır. Bk. Tirmizî, *Sünen*, III, 597.
103. Mülâmese: Tarafların mübâdele edecekleri kumaşlara fazla incelemeksizin dokunmasıyla yapılan akid. Bk. Müslim, *Sahîh*, III, 1152.
104. Münâbeze: Tarafların fazla inceleme fırsatı bulamadan kumaşları birbirlerine atmalarıyla gerçekleşen satış. Bk. Müslim, *Sahîh*, III, 1152.
105. Muhâbere: Toprağı oradan alınacak mahsulün bir bölümüne karşılık kiralamak. Bk. Zurkânî, *Şerhu'z-Zurkânî*, III, 458.
106. Muâveme: Bir ağacın meyvelerinin iki üç yıllığına satılmasıdır. Bk. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, IV, 451.
107. Tes'îr: Yöneticilerin piyasaya müdahale etmesidir. Bk. Muhammed Şemsülhak el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, IX, 229.

maha ve mescidde satış[108]. Bu başlıklar altında zikredilen hadislerden Hz. Peygamber'in ticâret konusunda temel ilgisinin, insanların alışverişlerini sağlam anlaşmalara dayandırmaları ve birbirlerini aldatmamaları olduğu; ayrıca fâize girmemelerini, haram mal satmamalarını, dara düşmüşlere yardımcı olmalarını ve birbirlerine müsâmahakâr davranmalarını da istediği anlaşılmaktadır.

D. TARİH BOYUNCA FİNANSMAN İHTİYACI

Alım satım yapabilmek için mutlaka belli miktarda bir paraya sahip olmak gerekmektedir. Bu da doğal olarak zaman zaman finansman ihtiyacını gündeme taşımaktadır. Zira insanoğlunun hemen her gereksinimini peşin karşılayabilecek mâli kudreti çoğu zaman bulunmamaktadır. Allah Teâlâ da insanların borçlanma ihtiyaçlarını doğal karşılamış ve *Kur'ân*'da borçlanıldığında neler yapılması gerektiği anlatılmıştır. Rabbimiz müdâyene (borçlanma) âyetinde şöyle buyurmuştur: *"Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adâletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, aklı ermeyen, veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir"* (el-Bakara, 2/282). Ayrıca borçlu dara düşmüşse ona mühlet tanınmasını da emretmiştir (el-Bakara, 2/280). Zekâttan borçlulara da pay ayrılmasını istemiştir (et-Tevbe, 9/60). Hatta nakledildiğine göre Resûlullah vefât ettiğinde kendisinden veresiye hububat aldığı bir yahûdîye borçlu idi ve demir zırhı onda rehin idi[109]. Bu da göstermektedir ki Resûlullah da finansman açığı yaşamış ve bunun için meşrû yollardan biri olarak kabul edilen vâdeli mal alımını kullanmıştır. O halde ilkesel olarak finansman ihtiyacı doğaldır denilebilir.

108. Tirmizî, *Sünen*, III, 511 vd.
109. Buhârî, *Sahîh*, II, 767; Müslim, *Sahîh*, III, 1226.

İKİNCİ BÖLÜM

Finansman Bulma Yolları

İnsanoğlu tarih boyunca finansman ihtiyacını karşılayabilmenin yollarını aramıştır. Çünkü yukarıda da arzettiğimiz üzere insanlar bütün hayatları boyunca ya kullanmak üzere bir takım mallara ya da satın alma gücünü temsil eden paraya muhtaç durumdadırlar. Bu itibarla finansman sağlamak üzere pek çok yöntem kullanmışlardır. Bu yöntemlerin hepsi bir arada değerlendirildiğinde bunların fâizli ya da fâizsiz olmak üzere iki başlık altında toplanabileceği görülmektedir. Yine bu yöntemlerin tarih boyunca basitten karmaşığa doğru bir gelişim seyrettiği de müşâhede edilmektedir. Öyleki bugün artık devâsa şirketler ve bankalar kurulmuş finansal mühendislik ürünü finansman araçları kullanılır olmuştur. Bankacılık sistemi bütün dünyayı sarmış; ticâretin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Gelişmiş ülkelerde insanlara kredi kartları tahsis edilmiş ve toplam alım satımların önemli bir bölümü kredi kartları kullanılarak yapılır olmuştur. Dolayısıyla bu bölümde yeri geldikçe finansman olgusunun geldiği noktayı anlayabilmek için bu tür ürünlere de değinilecektir.

A. FÂİZLE BORÇLANMA

1. Tarihsel Süreçte Fâiz

Tarih boyunca fâiz yoluyla sağlanan finansman için çeşitli usuller ihdâs edilmiştir. En yaygın usul şöyledir: Sermayeyi ya da malı elinde tutan kişi ya da kuruluşun, rant sağlamak maksadıyla sermayesini ya da malını, finansman açığı yaşayanlara ya da mala muhtaç olanlara fâiz şartıyla borç olarak vermesi ve vâde dolduğunda da anapara (ya da anamal) ve fâizini tahsil etmesidir.

Fâiz, tarihin geçmiş uzun dönemleri boyunca tefeciler tarafından kullanılmıştır ve halen de kullanılmaktadır. Fâizciliğin ortaya çıkışı şöyle ifade edilmektedir: Bâbil'de gelirleri devlete verilen vergilerden, yapılan bağışlardan ve özel mülklerinin kiralanmasından kaynaklanan tapınaklar bulunmaktaydı. Bu tapınaklar zor zamanlarında halka yardımcı olmakta ve

borç vermekteydiler. Başlangıçta bu borç karşılığında fâiz almamaktaydılar. Zamanla ticâret gelişti ve tapınak da verdiği borçlar karşılığında fâiz (siptou) ister oldu. Neticede bu tapınaklar bir yandan kilden yapılmış levhalara kaydederek makbuz karşılığı emânet mal alan; diğer taraftan bu malları fâizle borç veren kurumlara dönüşmüşlerdir[110]. Fâizciliğin ortaya çıkardığı bir takım sosyal sorunlarla karşılaşan devlet[111], sonunda borç alıp verme işlemlerine müdâhele etmiştir. M.Ö. 20. yüzyılda Bâbil kralı Hammurabi fâiz oranlarını sınırlayan, tefeciliği engellemek için devletin sürece dahil olmasını emreden, borçluya da alacaklıya da haklar veren yasalar çıkarmıştır[112].

Yunanlıların bankacılığı Bâbilliler'den öğrendikleri ifade edilmektedir. Onlarda daha çok özel bankacılık gelişmiştir. "Trapezites" denilen sarraflar bu işlerle meşgul idiler. Roma'da da bankacılık yapanlar vardı. Ortaçağda derebeyler kendi paralarını basıp bu paraların değeriyle oynamaya başlayınca bunların değerini tespit ve daha geçerli olanlarıyla mübâdele işini yapan kimseler ortaya çıktı. Bunlara "bancheris" önlerindeki masaya da "banco" dendi. Bunlar para muhafaza, para darbetme, mâli ajanlık, para nakli, hesaplar arası virman ve kredi işleriyle uğraştılar. Bankacılık bugünkü haline XIX. yüzyılda yaklaşmıştır[113].

2. İslâm Öncesi Câhiliye Ribâsı

İslâmiyet gelmeden evvel Araplar arasında fâizli işlemlerin yaygın olmakla birlikte hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Rivâyete göre Kâbe'nin yeniden yapılması sırasında Ebû Vehb b. Âbid el-Mahzûmî, Kureyşlilere şöyle seslenmiştir: "Buraya yalnızca temiz kazançlarınızı sokun. Ne zina yoluyla, ne fâiz alarak ne de başkasına zulmederek kazandıklarınızı sokmayın"[114]. Bu ifâde Câhiliye döneminde de fâizin gayr-ı ahlâkî bulundu-

110. Erol Zeytinoğlu, *İktisat Tarihi*, s. 24-25. Ayrıca bk. Orhan Oğuz, *İktisada Giriş*, s. 204.
111. Kaydedildiğine göre toplum katmanları arasında refah düzeyindeki adâletsizlik giderek artmış ve istismarlar baş göstermiştir. Erol Zeytinoğlu, *İktisat Tarihi*, s. 26.
112. Erol Zeytinoğlu, *İktisat Tarihi*, s. 27.
113. Orhan Oğuz, *İktisada Giriş*, İstanbul, 1992, s. 204-205.
114. Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, (thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd), Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1411, II, 15; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, (thk. Muhammed el-Mu'tasımbillâh el-Bağdâdî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1987, s. 278; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (İbn Hacer), *Fethu'l-Bâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, (thk. Muhibbüddîn el-Hatîb), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, III, 444; Bedrüddîn Mahmûd el-Aynî, *Umdetü'l-kâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, IX, 219.

ğunu gösterir. Muhtemelen bunu Hz. İbrâhîm'in şeriatinden kalan bir hüküm olarak yaşatmaktaydılar.

Araplar'ın Câhiliye'de uyguladıkları veresiye ribâsının yaygın ve bilinen şekli ise şöyle târif edilmektedir: Câhiliye döneminde bir kimseye bir miktar borç verilip, her ay muayyen bir oranda fâiz alınırdı. Vâde dolduğunda ise borçludan anapara (ya da anamal) istenirdi. Eğer borçlu anaparayı (ya da anamalı) ödeyemezse fâiz artırılır, vâde uzatılırdı[115]. Buradan anlaşıldığına göre borçlu ile borç veren arasındaki ilk anlaşma fâiz şartı üzerine oturan bir karz işlemiydi ve bu karzın vâdesinde ödenememesi durumunda yeni bir vâde için borç yükseltilmekteydi.

Bir başka usul ise borcun önce fâizsiz[116] ya da fâiz şartıyla verilip vâdesi dolduğunda borç ödenemiyorsa borçların vâdesinin uzatılması ve borç miktarının artırılmasıdır. Bu da "Câhiliye ribâsı" olarak nitelenmiştir[117]. Nakledildiğine göre câhiliye döneminde bir kişinin diğerine vâdeli borcu varsa ve vâde dolmuşsa, alacaklı borçluya "ödüyor musun artırıyor musun?" derdi. Borçlu yeni vâde isterse borcu artırıp yeni bir vâdeye kadar borç ertelenirdi[118]. Burada ise ilk borç sözleşmesinin fâizli olması gerekmemektedir. Örneğin vâdeli bir alım satım anlaşmasından doğan fâizsiz borç için de vâde dolduğunda ödeme yapılmazsa yeni vâde üzerinde anlaşmak üzere fâiz şartı koşulabilmekteydi.

Bir görüşe göre veresiye ribâsındaki fâiz oranı borcun katlanmasına (iki ya da üç katına) sebep olacak kadar büyük ise buna Câhiliye ribâsı denir ve İslâm öncesinde uygulanan sistem böyledir[119]. Âli İmrân sûresinin 130. âyetinde *"Ey imân edenler! Kat kat artırılmış olarak fâiz yemeyin!"*

115. Fahruddîn er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, I-XXXII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, VII, 75.
116. Ziauddîn Ahmed, "Riba Teorisi", (çev. Ali Rıza Gül), *AÜİFD*, XLIV / 1, 2003, s. 456. Veresiye alım satımdan doğan borçlar kastediliyor. Rivâyete göre Mücâhid (ö. 104/722) şöyle demiştir: "Veresiye alım satım yaparlardı. Vâde dolduğunda borç ödenmezse ileri bir vâdeye borcu artırarak ertelerlerdi". Bk. Abdurrahmân b. Kemâl es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993, II, 313; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne fenney er-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, I-V, Beyrut: Dâru-'l-Fikr, I, 382. Benzer bir ifâde Katâde'den (ö. 118/736) de gelmiştir. Bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405, III, 101.
117. Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 672; Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I-X, (thk. Ahmed el-Berdûnî vdğ.), Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964, III, 348; Muhammed el-Emîn eş-Şinkîtî, *Advâu'l-beyân fî îdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, I-IX, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995, I, 161.
118. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-süneni ve'l-âsâr*, I-VII, (thk. Seyyid Kisrevî Hasan), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, IV, 285.
119. Ziauddîn Ahmed, "Riba Teorisi", s. 453, 460.

şeklinde zikri geçen tefecilik uygulamasını müfessir tâbiîlerden Mücâhid (ö. 104/722) "Câhiliye ribâsı" olarak anmıştır[120].

3. Fâize Beşerî Bakış

Tarih boyunca fâizin ahlâkî olup olmadığı tartışılmıştır. Bu noktada pek çok ekonomist tarafından fâiz teorileri ileri sürülmüştür[121]. Bir kısım ekonomist ve filozoflara (Merkantalistler) göre fâiz arazilerin ve gayr-i menkullerin kirası gibidir. Yani fâiz de paranın kirasıdır[122]. Bir başka gruba göre tasarruf yapmanın yani tüketimden vazgeçmenin (ya da bir başka alanda örneğin toprak alıp işletmede değerlendirmemenin)[123] bedelidir[124] (imsâk teorisi). Tasarrufları elden çıkarmanın (likidite tercihi teorisi) karşılığı olduğu da söylenmiştir[125]. İnsanların hâli hazırda mevcut olanı gelecekte var olana tercih etmelerinin (acyo teorisi)[126], sermayeden başkasının para kazanmasına izin vermenin[127], sermayeden belli bir süre mahrum kalmanın (beklemenin) ya da kredi kullanımıyla ortaya çıkan değer artışının[128] bir bedeli olduğu da savunulmuştur. Örneğin Liberalist iktisatçılar (Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus, Jean Baptiste Say vdğ.) fâizi meşrû kabul etmiş ve kişi çıkarının önde tutulmasını toplum düzenine aykırı bulmamışlardır. Onların felsefesi "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" sloganıyla özetlenebilir[129]. Adam Smith, fâizin yasaklanmasına karşı çıkmış ve fâiz yasaklanırsa tefecilik belası artar demiştir. Smith'e göre ödünç para vermenin riskini karşılayacak bir minimum fâiz oranı bulunmalıdır[130]. John Locke (1632-1704) fâizi paranın kiralanmasının fiyatı olarak görür[131]. Ona göre fâizin ölçüsünü arz ve talep belirler. Yine de yüksek fâizin ti-

120. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IV, 90; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, III, 159.
121. Bu teoriler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Özsoy, Faiz ve Problemleri, s. 32-44.
122. İsmail Özsoy, "Fâiz", *DİA*, İstanbul: *DİVANTAŞ*, 1995, XII, 111.
123. Erol Zeytinoğlu, "İslam'da ve Diğer Sistemlerde Fâiz", *Para, Fâiz ve İslam*, İSAV, 1987, s. 98.
124. Sabri Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Fâiz", s. 64.
125. Sabri Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Fâiz", s. 64; İsmail Özsoy, "Fâiz", *DİA*, XII, 111-112.
126. Erol Zeytinoğlu, "İslam'da ve Diğer Sistemlerde Fâiz", s. 99.
127. Erol Zeytinoğlu, "İslam'da ve Diğer Sistemlerde Fâiz", s. 99.
128. İsmail Özsoy, "Fâiz", *DİA*, XII, 111.
129. Erol Zeytinoğlu, "İslam'da ve Diğer Sistemlerde Fâiz", s. 97.
130. Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000, s. 288.
131. Fâizin paranın kirası olarak değerlendirilmesi gerektiği konusunda ayrıca bk. İbrahim Fazıl, *İktisat*, İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1933, s. 285.

câret yönünden sakıncalı olduğunu kabul eder[132]. Fransız Turgot (1727-1781) ise kişi elindeki parayla toprak alıp gelir sağlayabileceği gibi buradan kazanacağı kadar bir miktar fâiz de alabilir der (imsâk teorisi). Kapitalizmde de fâiz hem meşru hem de vazgeçilmez addedilmektedir. Çünkü fâiz hem tasarrufu özendirmekte hem de paranın tekrar ekonomiye kazandırılmasına sebep olmaktadır[133].

Ekonomist ve filozoflardan müteşekkil diğer bir grup ise hiçbir emek sarfetmeksizin yalnızca sermayenin kullandırımından doğan fazlalığı almayı etik bulmamıştır. İlkçağlarda Eflatun (m.ö. 427-347) fâizi ahlâki görmemiştir. Ona göre ideal toplumda maddî çıkar sağlamak için eşitsizliğe, bencilliğe ve çekişmelere yol açan fâiz yasak olmalıdır. Aristo (m.ö. 384-322) da hocası gibi paradan para kazanmayı doğru bulmamıştır. Ona göre servet edinmenin doğal ve doğal olmayan iki yolu vardır. Çobanlık, çiftçilik, balıkçılık, avcılık ve korsanlık doğal yöntemlerdir. Doğal olmayan yöntemler ise yalnızca para kazanma amacıyla yapılan işlemlerdir. Doğal olmayan servet edinme yollarının en kötüsü de fâizciliktir. Şöyle der: "En çok tiksinmeyi hak eden fâizciliktir. Çünkü bu yoldan sağlanan kazanç, doğrudan doğruya paranın kendi varlığından kaynaklanır ve paranın ortaya çıkmasına neden olan amaca aykırıdır. Zira para mübâdele için yaratılmıştır. Oysa fâiz, paranın miktarını çoğaltır… ve fâiz paradan doğan paradır. Dolayısıyla da doğaya en aykırı düşen para kazanma tarzı budur"[134]. Roma tarihinin ilk dönemlerinde de fâizi yasaklayan kanunlar bulunmaktaydı. "On İki Levha" yasalarında ise fâiz oranı belirlenmiş; ancak tefecilik yasaklanmıştır[135].

4. Fâize Dînî Bakış

Toplumlar üzerinde oldukça büyük etkileri bulunan dinler de fâiz konusunu ele almıştır. *Tevrat*'ta fâiz hakkında şu hükümler mevcuttur: *"Kardeşinize para, yiyecek ya da fâiz getiren başka bir şey ödünç verdiğinizde ondan fâiz almayacaksınız"* (Yasa'nın Tekrarı, 23:19). *"Aranızda yaşayan bir yoksula ödünç para verirseniz, ona tefeci gibi davranmayacaksınız. Üzerine fâiz eklemeyeceksiniz"* (Mısır'dan Çıkış, 22:25). *"Ondan fâiz ve kâr alma. Allah'ından kork ki, kardeşin yanında yaşamını sürdürebilsin.*

132. Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, s. 188.
133. Geniş bilgi için bk. Erol Zeytinoğlu, "İslam'da ve Diğer Sistemlerde Fâiz", *Para, Fâiz ve İslam*, İstanbul: İSAV, 1987, s. 91-116.
134. Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, s. 56-59.
135. Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, s. 77.

Ona fâizle para vermeyeceksin. Ödünç verdiğin yiyecekten kar almayacaksın" (Levililer, 25:36-37). *"Parasını fâize vermez... Böyle yaşayan asla sarsılmayacak"* (Mezmurlar, 15:5). *"Kardeşlerim, adamlarım ve ben ödünç olarak halka para ve buğday veriyoruz. Lütfen fâiz almaktan vazgeçelim!"* (Nehemya, 5:10). *"Diyelim ki, adil ve doğru olanı yapan doğru bir adam var... Fâizle para vermez"* (Hezekiel, 18:5, 8).

Her ne kadar *Tevrat*'ta fâiz yasaklanmışsa da Yahûdîler *Kur'ân*'da fâiz yemekle vasıflandırılmış ve bu sebeple cezalandırıldıkları haber verilmiştir: *"Yahûdîlerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu halde fâiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkar edenlere de acı bir azap hazırladık"*[136]. Zira *Tevrat* tahrif edilmiş ve fâiz yasağı yalnızca Yahûdîler'e yönelik kılınmıştır. Yani Yahûdîler başkalarına fâizle borç verebilirler. Bu hüküm aynıyla *Tevrat*'a da sokulmuştur: *"Yabancıya fâizle para verebilirsin. Fakat kardeşine fâizle verme-!"*(Tensiye, 23/19-20).

Hristiyanlık'ta genel olarak fâiz hoş karşılanmamış ve menfî bir tavır alınmıştır. Nitekim St. Thomas Aquinas (1225-1274) "Ödünç verilen para için fâiz almak adaletli değildir. Çünkü fâizle ödünç vermek, olmayan bir şeyi satmak demektir ve böyle bir şey hiç kuşkusuz eşitsizliğe neden olur ki bu da adalete ters düşer"[137]. Bununla birlikte Aquinas'a göre kendisi tüketilmeyen ev, makine gibi şeylerin başkasına kullandırımı karşılığında bir bedel almak ile birisinden borç alandığında ödeme yaparken bir miktar da şükran borcu ödemek meşrudur[138]. Ancak yeniçağda özellikle Martin Lüther (1483-1546) ve John Calvin'in (1509-1564) faaliyetleri fâiz konusundaki hassasiyeti kırmıştır. Lüther, fâiz ve âdil fiyat konularında kilisenin etkisini reddetmiş ve bunları laik devletin inisiyatifine bırakmıştır. Calvin'in fâizi serbest bırakması da dînî düşüncede bir dönüm noktasıdır[139].

Kur'ân-ı Kerîm'de fâiz kesin ve tehdit edici ifadelerle yasaklanmıştır. Bakara sûresinin sonlarına doğru şu âyetleri görmekteyiz: *"Fâiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alış veriş de fâiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alış-*

136. en-Nisâ, 4/160-161.
137. Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, s. 123.
138. Erol Zeytinoğlu, "İslam'da ve Diğer Sistemlerde Fâiz", s. 94.
139. Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, s. 140-141.

verişi helal, fâizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) fâizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah onu affeder). Kim tekrar (fâize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır" (el-Bakara, 2/275). *"Allah, fâiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Allah hiçbir günahkâr nankörü sevmez"* (el-Bakara, 2/276). *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, fâizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Rasûlüyle savaşa girdiğinizi bilin! Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur"* (el-Bakara, 2/278-279).

Kur'ân'ın sonraki sûrelerinde ise *"Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak fâiz yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz"* (Âl-i İmrân, 3/130). *"İnsanların malları içinde artsın diye fâizle her ne verirseniz, Allah katında artmaz. Ama Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekât verirseniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır"* (er-Rûm, 30/39) âyetlerini görmekteyiz. Dolayısıyla İslâmiyet'te fâize en ufak bir tolerans tanınmadığını rahatlıkla ifâde edebiliriz. Bununla birlikte dikkat çekici bir biçimde *Kur'ân*'da fâizin mahiyetine hiç değinilmemiştir. Bu da o dönemde fâiz denildiğinde herkesin ortak olarak anladığı bir mefhûmun varlığını gösterir. Anlaşıldığı kadarıyla daha sonra bazı muamelelerde şüphe hasıl olmuş olacak ki Hz. Ömer'in (ö. 23/643) şöyle bir ifâdesi nakledilmektedir: "En son inen âyetler ribâ âyetleridir. Bir müddet sonra Resûlullah vefat ettiğinde henüz fâiz konusunu ayrıntısıyla bize anlatmamıştı. Bildiğiniz ribâyı da şüpheli şeyleri de bırakın"[140]. Hz. Ömer'in bu ifâdesi İslâm hukukunda esas alınmış ve ribâ şüphesi de ribâ sayılmıştır[141]. Alım satım ise helal kabul edilmiş ve alışverişin fâize benzediğini söyleyerek fâizcilik faaliyetlerini haklı kılmaya çalışanlar ağır bir şekilde tehdit edilmiştir.

Fâizin neden yasaklandığı konusunda Kur'ân'ın beyânı bunun haksızlık olduğudur (el-Bakara, 2/279). Fâiz üzerine yaptığı çalışmasında İsmâil Özsoy bu noktaya şöyle dikkat çekmektedir: "Daha açık bir şekilde ifâde etmek

140. İbn Mâce, *Sünen*, II, 764.
141. Alâuddîn es-Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukahâ*, I-III, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984, II, 53; Alâuddîn el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'i fî terîbi'ş-şerâ'i*, I-VII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1982, V, 169.

gerekirse; fâiz, kredi kullanılan teşebbüsün kârla sonuçlanıp sonuçlanmayacağının bilinenememesi veya kârla sonuçlanacaksa bu kârın ne miktarda gerçekleşeceğinin önceden bilinememesine rağmen, fâiz nispetinin kredi işleminin başında tespit edilmesi sebebiyle, bu kredi kullanımından elde edilen sonucun taraflar arasında âdil ve dengeli bir şekilde paylaştırma imkânının ortadan kalkması sebebiyle haram kılınmıştır"[142]. Özsoy'a göre bu haksızlık yalnızca fâizi ödeyenle sınırlı değildir. Fâizli bir ekonomik sistemde küçük bir azınlık dışında fâizle borç verip gelir elde ettiğini sananlar da haksızlığa ve zarara mâruz kalmak durumundadırlar. Çünkü istikrarlı bir piyasa ortamında ticârî faaliyetler büyük kâr getirirken fâiz hadleri düşmekte ve mevduat sahipleri büyük şirketlerin kendilerine vermeyi taahhüt ettiği fâizle yetinmek zorunda kalmaktadırlar. Ülkede belli oranda bir enflasyon varsa bu durumda aldıkları fâizin önemli bir kısmı da buna karşılık olacaktır. Yine fâizli kredilerle üretilen ürünler piyasaya sunulduğunda fâiz mâliyeti de fiyata yansıyacağından bu mevduat sahipleri de söz konusu maliyete katlanmak zorunda kalacaklardır. Hülasa "haksızlık ve zulüm, fâizin lâzım-ı gayr-i müfârikidir"[143].

B. FÂİZSİZ FİNANSMAN YOLLARI

Târih boyunca insanlar ihtiyaçlarını ya da gereksinim duydukları finansmanı yalnızca fâiz yoluyla tedârik etmemişlerdir. Bilakis gerek iyilik gerek yardımlaşma ve gerekse ticâret kabilinden pek çok fâizsiz yönteme başvurmuşlardır. İslâmiyet bu yolların bir kısmını onaylayıp teşvik ederken diğer bir kısmını yeniden düzenlemiştir. İnsanların finansman ihtiyaçlarının karşılanması noktasında İslâmiyet'te başlıca iki fâizsiz yöntem kullanılmıştır. Bunlar karşılıksız finansman yöntemleri ile karşılığı alınan finansman yöntemleri olarak incelenebilir.

1. Karşılıksız Finansman Yöntemleri

Bunlardan ilkinde finansman açığı yaşayan ya da bir mala gereksinim duyan kimseye iyilik söz konusu olmakta; bu iyiliğin karşılığı tamamen Allah'tan beklenip iyilik yapılan kişiden ona verilen mal da dahil hiçbir karşılık alınmamaktadır. Bu meyanda zekât, sadaka, keffâretler, adak, vakıf, umrâ,

142. İsmail Özsoy, *Fâiz ve Problemleri*, İzmir: Nil Yayınları, 1994, s. 4.
143. İsmail Özsoy, *Fâiz ve Problemleri*, s. 5.

rukbâ gibi işlemler sayılabilir. Belli bir zenginlik düzeyine ulaşmış müslümanların her yıl ticâret mallarından, paralarından, toprak mahsullerinden, bir kısım hayvanlarından, gelir getiren gayr-i menkul ve araçlarından muayyen bir kısmını özellikle ve öncelikle fakir fukaraya diğer bir deyişle mal ya da finansmana muhtaç olanlara ödemesi temel dîni görevlerden biridir[144]. Vâcip olan fıtır sadakası ise Ramazan Bayramı'ndan önce imkânı olan herkesin, kendisi ve âilesindeki tüm fertler adına sadakaya muhtaç olanlara ödemesi gereken bir vergiyi ifâde eder[145]. Ayrıca müslümanlara her dem sadaka vermeleri, düşenin elinden tutmaları, açı doyurmaları, fakire yardımcı olmaları tavsiye edilmiştir. Allah fâiz âyetlerinden hemen önce şöyle buyurmaktadır: *"(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirseniz, şüphesiz Allah onu bilir. Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükafatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir"*[146]. Müslümanların pek çok kusurları mukâbilinde parasal keffâretler ödemek zorunda kalmaları da bir başka fâizsiz ve karşılıksız ihtiyaç karşılama yöntemidir. Örneğin İslâmiyet'in geldiği dönemde bütün dünyada yaygın olarak bulunan kölelik müessesesi müslüman toplumlarda da vardı. İslâm bir köle için belki de ulaşılması en büyük ideal olan köle azadını pek çok kusurun keffâreti kılmıştır. Yine fakirleri doyurmak ya da giydirmek de keffâret türlerindendir[147]. Müslümanlar adak yoluyla da fakirlere bir takım yardımlar ulaştırmaktadırlar. Her yıl binlerce hayvan adak olarak kurban edilmekte ve fakirlere dağıtılmakta; önemli miktarda bir para adak olmak üzere sadaka verilmektedir. Hibe ise bir başka karşılıksız finansman te'min etme yöntemidir. "Bilâ ivaz bir malı başkasına temlik etmek" diye tanımlanır[148]. Örneğin pek çok âilede mâli gücü olan ebeveyn çocuklarına evler, mallar, paralar hibe etmektedirler. Vakıf müessesesi de müslü-

144. Zekât hakkında ayrıntılı malumat için bk. Mehmet Erkal, *Zekât*, İstanbul: MÜİFAV, 2008.
145. Fıtır sadakası hakkında bk. Buhârî, *Sahîh*, II, 547 vd.; Müslim, *Sahîh*, II, 677 vd.
146. el-Bakara, 2/273-274.
147. Mesela oruç bozma keffâreti köle âzad etmek, iki ay oruç tutmak ya da atmış fakir doyurmaktır. Zıhar keffâreti yemin bozma keffâretiyle aynıdır (el-Mücâdele, 58/2-4). Yemin bozma keffâreti on fakir yedirmek ya da giydirmek, köle azad etmek ya da üç gün oruç tutmaktır (el-Mâide, 5/89). Yanlışlıkla ölüme sebebiyet vermenin keffâreti de köle âzad etmek, fidye vermek ya da iki ay oruç tutmaktır (en-Nisâ, 4/92). Ayrıntılı bilgi için bk. Heyet, *İlmihal*, I-II, İstanbul: *DİVANTAŞ*, 1999, 14-120.
148. *Mecelle*, md: 833.

manlar arasında yaygın ve önemli bir kurumdur. Yüzbinlerce muhtaç insan vakıfların faaliyetleriyle hayatlarını idâme ettirebilmekte, barınacak bir yer bulabilmekte, yiyecek, giyecek, yakacak vs. temin etmektedir. Hatta bugün Kızılay başta olmak üzere pek çok vakıf ve dernek dünya çapında faaliyetler organize edebilmektedir. Umrâ ve rukbâ ise bir başkasına onun ya da kendisinin hayatı sona erene kadar istifâde etmesi bir gayr-ı menkûlü vermektir. Böyle verilen bir malın tekrar eski sahibine dönüp dönmeyeceği; ayrıca kendisine umrâ yapılan kişinin söz konusu gayr-ı menkûl üzerinde faydalanmak dışında tasarruf yapıp yapamayacağı tartışmalıdır[149]. Kısaca İslâmiyet bir din olarak insanlara servetlerini muhtaç olanlarla paylaşmayı, mallarında fakirlerin de hakları olduğunu, yaptıkları zerre miktarı iyiliğin âhirette mükâfatlandırılacağını ve mülkün asıl sahibinin Allah olduğunu tekrar tekrar hatırlatmaktadır.

2. Karşılık Alınan Finansman Yöntemleri

Fâizsiz enstrümanlar içerisinde yine bir kısmı iyilik sayılan ya da meşrû ticâret nevinden olan ve karşılığı dünyada alınan yöntemler de bulunmaktadır. Bu yöntemlerin bir kısmında yalnızca başkasına verilen anapara (ya da anamal) geri alınmakta diğer kısmında ise ticâretten doğan meşrû kâr ya da kâr ve zarara ortaklık söz konusu olmaktadır. Aşağıda kısaca bu yöntemler incelenecektir.

a. Karz-ı Hasen (Fâizsiz Borç)

Para ya da ihtiyaç duyulan mal gereksinimini karşılamak üzere insanoğlunun bulduğu fâizsiz yöntemlerin en yaygını parayı ya da mislî (standart) bir malı fâiz şartı koşmaksızın borç (karz-ı hasen)[150] vermektir. Müslümanların birbirlerine yardım etmeleri teşvik edilmiştir. Bir kimseye standart / mislî bir malı ya da parayı borç olarak verip ihtiyacını karşılamasına yardımcı olmak ve bir müddet sonra fazlalık şartı koşmaksızın sadece verilen miktarı geri almak da bir nevi yardımlaşmadır. Hatta İbn Abbâs (ö. 68/687) ve Alkame b. Kays'ın (ö. 62/682) deyimiyle bir kimseye bir defa sadaka verileceğine iki defa fâizsiz borç verilse daha iyidir[151].

149. Bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 178; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, IV, 483.
150. Ayrıntılı bilgi için bk. Beşir Gözübenli, *İslam Borçlar Hukukunda Karz Akdi*, Erzurum, 1988.
151. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 472-473. Borç vermenin sadakadan daha faziletli olduğuna dair bir ifâde Hz. Peygamber'den de nakledilmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VII, 16. Ancak bu rivâyetin zayıf olduğu belirtilmiştir. Bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 126.

Borçlanmanın meşrûiyeti noktasında kuşku yoktur. Allah Teâlâ müdâyene (borçlanma) âyetinde bunu açıkça beyân etmiştir[152]. Hatta borçlu darlık içindeyse borcun tahsil edilmemesini ve sadaka sayılmasını daha hayırlı bir amel olarak nitelemiştir[153]. Hz. Peygamber'in bir deve borç aldığı ancak borcunu ödemek istediğinde daha değerli bir deveyle ödeyip *"Sizin en hayırlınız borcunu daha güzel ödeyeninizdir"* buyurduğu nakledilmiştir[154]. Bu hadis borçlunun ödeme yaparken borcundan daha iyisini ödemesinin güzel bir davranış olduğuna da delâlet etmektedir[155]. Her ne kadar Resûlullah'ın bir hayvanı borç aldığı nakledilmiş olsa da Hanefîler ancak standart / mislî malların ve paraların borç olarak verilebileceği kanaatindedir[156]. Çünkü ancak mislî mallar ve paralar tüketilir ve zimmette borç olarak kalır. Resûlullah'ın ihtiyaçtan borçlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü dua ederken sık sık "Borçlanmaktan Allah'a sığınırım" derdi. Hatta bir defasında kendisine niçin borçlanmaktan bu kadar endişe ettiği sorulduğunda *"Borçlanan konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünü tutamaz"* buyurmuştur[157].

Karz ilişkisinde borç veren lehine bir menfaat şart koşulmamalıdır. Çünkü menfaat celbeden borçlar fâiz olarak değerlendirilmiştir. Mesela birisine borç verip karşılığında devesine binmeyi şart koşan birisinin bu talebi İbn Mes'ûd (ö. 32/652) tarafından ribâ olarak değerlendirilmiştir[158]. Müslümanların gerek bireysel gerek kurumsal anlamda karz akdinden istifade ederek ihtiyaçlarını karşılamaları mümkündür. Herkeste muhtaç olanlara borç vererek yardım etme duygusu geliştirilse, borç alanlar borçlarını ödeme konusunda hassas davransa ya da herkesin kendince bir meblağı yatırdığı ve ihtiyaç duyduğunda yatırdığının birkaç katı karz alabildiği ve geri ödeme yaptığı karz bankaları kurulsa (ya da mevcut fâizsiz bankalarda böylesi hizmetler sunulabilse) karz müessesesi pek çok kişi ya da kurumun finansman açığını giderebilecek yeterliliktedir.

152. el-Bakara, 2/282.
153. el-Bakara, 2/280.
154. Buhârî, *Sahîh*, II, 809, 842; Müslim, *Sahîh*, III, 1224; Tirmizî, *Sünen*, III, 608.
155. Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XI, 37; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, IV, 456. Mâlikîler fazlalığın adette değil vasıfta olmasını şart koşmuşlardır.
156. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 161.
157. Buhârî, *Sahîh*, I, 206; II, 844; Müslim, *Sahîh*, I, 412.
158. Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, VIII, 145; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 328.

b. Âriyet (Kıyemî Mal Borcu)

İnsanların gereksinim duydukları mallara ulaşmalarını sağlayan fâizsiz yöntemlerden biri de ihtiyaç duyulan malı ödünç vermektir (âriyettir)[159]. İnsanlar her zaman para ya da mislî mallara değil bazen de kıyemî mallara ihtiyaç duyabilmektedirler. Bu ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendilerine söz konusu malı belli bir süreliğine ödünç verebilecek kişilere başvurmakta ve ihtiyaç müddetince kullandıkları malı daha sonra sahibine iâde etmektedirler.

Bir iyilik türü olan âriyetin câiz olduğu konusunda da kuşku bulunmamaktadır. Zira Hz. Pegamber'in Safvân b. Ümeyye'den (ö. 42/662) birkaç zırh ödünç aldığı nakledilmiştir[160].

Âriyette eşyanın mülkiyetinin değil, menfaatinin bir başkasına temliki söz konusudur[161]. Yani âriyete konu malın kendisi yok edilmeden ondan faydalanma hakkının bir başkasına devredilmesidir. Dolayısıyla paraların ve mislî malların ödünç verilmesi âriyet değil, karz sayılmaktadır[162].

c. Şirket (Ortaklık)

Finansman açığını kapamaya yönelik bir başka fâizsiz enstrüman ise ortaklık kurmaktır. Tarih boyunca insanlar bazı durumlarda müşterek çalışma yapıp neticede ortaya çıkan hâsılatı bölüşmüşlerdir. Mesela savaş böylesi bir durumdur. Savaşta insanlar birlikte savaşır; kaybederlerse birlikte bedel öder; kazanırlarsa ganimeti ortaklaşa bölüşürlerdi. Ticâret hayatında da sermayesi muayyen bir malı almaya ya da bir işletme kurmaya yetmeyen kimse, başkasıyla ortak olmak suretiyle istediği malı alabilmekte ya da işletme açabilmektedir. Şirket (ortaklık) bir terim olarak şöyle tanımlanır: "Bir şey üzerindeki hakkın iki ya da daha fazla kimseye âit olmasıdır"[163]. Rivâyete göre Resûlullah kudsî bir hadiste Rabbimizin şöyle buyurduğunu haber vermiştir: *"Ben birbirlerine ihânet etmedik-*

159. Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Koç, *Günümüz Türk Hukukuyla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Âriyet Akdi*, *SÜSBE*, Konya, 2007, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
160. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 410.
161. Şemsüddîn es-Serahsî, *el-Mebsût*, I-XXX, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, XI, 133; Burhânuddîn Ali b. Ebî Bekr el-Merğinânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, II, 248.
162. Merğinânî, *Hidâye*, II, 248.
163. Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, IX, 169.

leri sürece iki ortağın üçüncüsüyüm. Hâinlik ederlerse aralarından çıkarım!"[164]

Genel hatlarıyla İslâm hukukunda şirketler ibâha, mülk, akit, mudârebe, müsâkât ve müzâraa ortaklığı şeklinde altı çeşittir.

İbâha ortaklığı kimsenin malı olmayan şeyleri almak ve istifâde etmekte herkesin ortak olmasıdır (*Mecelle*, md: 1045)[165]. Mubah olan bir şeyi ihraz eden ona mâlik olur (*Mecelle*, md: 1249). Herkes mubah mallardan istifâde etmekte serbesttir; ancak başkasına zarar verilmemelidir (*Mecelle*, md: 1254).

Mülk ortaklığı ise şirket akdi olmaksızın iki ya da daha fazla kişinin bir mal üzerinde satın alma, hibe, vasiyet ve miras gibi yollarla ortak olmalarıdır (*Mecelle*, md: 1060). Mülk şirketi ihtiyârî ve cebrî olmak üzere ikiye ayrılır[166]. İhtiyârî şirket, ortakların kendi tasarrufuyla olur. Zorunlu şirket ise ortakların tasarrufu dışında gerçekleşir. Örneğin bir malı ortak satın alma, ortak hibe kabul etme ya da ortak olarak vasiyete muhâtap olma ihtiyârî ortaklık iken; bir mala mirasçı olmak zorunlu ortaklıktır (*Mecelle*, md: 1062-1064). Mülk şirketi mal ve borçta ortaklık şeklinde de taksim edilir. Malda ortaklık muayyen ve mevcut bir malda ortaklıktır. Borçta ortaklık ise bir kimseden alacakta ortaklıktır (*Mecelle*, md: 1066-1068).

Akit şirketi ise iki ya da daha fazla kişinin sermaye ve faydası müşterek olmak üzere ortaklık kurmalarıdır (*Mecelle*, md: 1329). İki kısma ayrılır: 1- Mufâvaza şirketi: İki tarafın sermayede ve kârda eşit katılım ve pay sahibi olmak üzere ortaklık kurmalarıdır (*Mecelle*, md: 1331). 2- İnan şirketi: Yukarıdaki eşitliğin gözetilmediği ortaklıktır (*Mecelle*, md: 1365). Her iki kısmıyla (mufâvaza ve inân) mülk şirketi emvâl (sermaye), a'mâl (iş) ve vücuh (itibar) ortaklığı olarak üçe taksim olunur. Emvâl şirketi, ortakların sermaye koyup ticâret yapması ile oluşacak kâr ve zarara ortak olmalarıdır. İş ortaklığı meslek ve sanatlarını birleştirerek kurulan ortaklıktır. İtibar şirketi ise sermaye koymadan borç ya da veresiye mal alarak yapılacak ticârete ortak olmaktır (*Mecelle*, md: 1332).

---

164. Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 256; Hâkim en-Neysâbûrî, *Müstedrek*, II, 60; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 78.
165. İnsanlar, su, ot, ateş, yer altı suları, sahipsiz kuyular, denizler, göller, nehirler, av hayvanları gibi şeylerde ortaktır. Bk. *Mecelle*, md: 1234-1247.
166. Bk. Zeynüddîn b. Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, V, 180.

Mudârebe, bir taraftan sermaye ve diğer taraftan emek olmak üzere kurulan şirkettir (*Mecelle*, md: 1404)[167]. *Kur'ân*'da bazı kimselerin yeryüzünde dolaşarak Allah'ın ihsânını arayacakları (وآخرون يضربون في الأرض يبتغون من فضل الله) belirtilmektedir[168]. Sermâyedâr ortaktan sermaye alan mudârip (işletmeci) de yeryüzünde dolaşarak ticâret yapma ve kâr sağlama amacındadır. Ayrıca hem Hz. Peygamber'in mudârebe akdini meşrû gördüğü hem de içlerinde Hz. Ömer (ö. 23/643), Hz. Osmân (ö. 35/655), Hz. Ali (ö. 40/660), Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652) da bulunduğu pek çok sahâbînin mudârebe yaptığı rivâyet edilmiştir[169].

Müzâraa şirketi bir taraftan arazi diğer taraftan emek olmak üzere kurulan ve topraktan alınacak mahsulün paylaşılacağı ortaklıktır (*Mecelle*, md: 1431). Müsâkât ise bir taraftan ağaçlar diğer taraftan emek olmak üzere kurulan ve ağaçlardan alınacak meyvelerin paylaşılacağı ortaklıktır (*Mecelle*, md: 1441). Hz. Peygamber'in Hayber arazilerini Hayberliler'le mahsulü yarı yarıya bölüşmek üzere ortaklık yapması böylesi şirketlerin meşrûiyetine delil teşkil etmektedir[170].

Ortaklıkta taraflar ortaklıklarını sürdürme kararı alabilecekleri gibi hisselerini birbirlerine de satabilirler. Böylece hissesin satanın şirketteki payı biter ya da azalır; diğer tarafın payı artar. Bu durum *Mecelle*'de şöyle maddeleştirilmiştir: "Hissedarlardan biri hissesini dilerse müşârikine satar. Ve dilerse müşârikinden izin almaksızın âhar kimesneye dahi satabilir" (*Mecelle*, md: 1088).

d. Bey' bi'l-Ecel (Vâdeli Satış)

Bir başka fâizsiz enstirüman taksitli alım satımdır[171]. İnsanoğlu almak istediği tüm malları peşin bedelle almaya muktedir olamayabilir. Ancak peşin alınamayan malların birçoğu taksitli alınabilmektedir. Böylece finansman açığı sebebiyle peşin alımı yapılamayan mala, bedeli taksitle ödenmek üzere ulaşılabilmektedir.

167. Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, VII, 263. Ayrıntılı bilgi için bk. Osman Şekerci, *İslâm Şirketler Hukuku Emek Sermaye Şirketi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1981; Hasan Elek, *İslâm Hukukunda Emek-Sermaye Ortaklığı (Mudârebe)*, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
168. el-Müzzemmil, 73/20.
169. Alâuddîn el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'i*, VI, 79.
170. Ebû Yûsuf Yâkup b. İbrâhîm, *Kitâbu'l-Harâc*, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1973, s. 152.
171. Taksitli satımın basit bir kredi işlemi olduğu yolundaki değerlendirme için bk. Şebnem Akipek, "Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun Çerçevesinde Kredi Kartları", www.dergiler.ankara.edu.tr (04.11.2009)

Taksitli satım genelde üç şekilde finansman sağlama yöntemi olabilmektedir. Öncelikle bir malın taksitli satımı yukarıda da ifade ettiğimiz gibi zaten bir nevi finansman sağlamaktadır (normal taksitli satım). İslam hukukçularının kâhir ekseriyeti vâdeli (taksitli) bedel karşılığında mal satışını onaylamışlardır. Hatta İbn Battâl el-Kurtubî (ö. 449/1057) veresiye satışın câiz olduğu konusunda icmâ bulunduğunu söylemiştir[172]. İmam Buhârî (ö. 256/870) Hz. Peygamber'in veresiye mal aldığı konusunu işlediği bâbda iki rivâyete yer vermiştir. Hz. Âişe'den (ö. 59/679) nakledildiğine göre Resûlullah bir yahûdiden veresiye yiyecek almış ve demirden bir zırhı rehin bırakmıştır. Bu olay Enes b. Mâlik (ö. 93/711) tarafından da rivâyet edilmiştir[173]. Bedrüddîn el-Aynî'nin (ö. 855/1451) de belirttiği üzere bu hadisler veresiye satışın câiz olduğunun delilidir[174]. *Kur'ân-ı Kerim*'de *"Ey iman edenler! Belli bir vâdeye kadar borçlandığınızda bunu yazıya dökün!"*[175] emrinin verilmesi de veresiye satışın mubah olduğunu göstermektedir. Çünkü müdâyene ayeti veresiye satışın bir anlamda tam tersi olan selem akitlerinde (peşin bedel ödenerek vâdeli mal almak) yaşanan sıkıntılar üzerine inmiştir[176]. Hülasa "satış peşin bedelle de vâdeli bedelle de câizdir. Ancak vâde belirlenmiş olmalıdır"[177].

İkinci yöntem ise bir malın taksitle alınıp, satıcısından başka birisine peşin satılmasıdır (*bey'u't-teverruk*). Teverruk satışı Ömer b. Abdilazîz (ö. 101/719), bazı Medîneliler ve bir rivayete göre İmam Ahmed b. Hanbel'e göre mekruhtur[178]. İbn Teymiye (ö. 728/1327) de mekruh olduğu görüşünü yeğlemektedir[179]. Hanbelîlerin geneline göre ise câizdir[180]. Çağdaş pek çok âlim ve heyet de teverruk konusunu gündemlerine almış ve hükmünü

172. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IV, 302.
173. Buhârî, *Sahîh*, II, 729.
174. Aynî, *Umdetü'l-kâri*, XI, 183.
175. Bakara, 2/282.
176. Müdâyene ayeti hakkında geniş bir değerlendirme için bk. Abdullah Kahraman, "Müdâyene Âyetinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *CÜİFD*, Sayı 4, Sivas, 2000, s. 193-224.
177. Merğinânî, *el-Hidâye*, III, 25. Hanefîler alım satımın hem peşin hem de veresiye olabileceğini düşünürler. Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-ráik*, V, 301; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, I-VI, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1386, IV, 531; Kemâluddin Muhammed b. Abdilvâhid, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, I-VII, Beyrut: Dâru'l-Fikr, VI, 262; *Mecelle*, md: 245-246.
178. Ahmed Abdulhalîm b. Teymiyye, *Kütüb ve resâil ve fetâvâ İbn Teymiyye fi'l-fıkh*, I-XXXV, Mektebetü İbn Teymiyye, (thk. Abdurrahmân b. Muhammed), XXIX, 302.
179. İbn Teymiye, *Kütüb ve resâil ve fetâvâ İbn Teymiyye*, XXIX, 302.
180. Ebu'l-Hasen Ali b. Süleymân el-Merdâvî, *el-İnsâf*, I-XII, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, IV, 337; Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *er-Ravdu'l-murbi' şerhu Zâdi'l-mustankı'*, I-III, Riyâd: Mektebetü'r-Riyâd, 1390, II, 56.

tartışmışlardır. Muhammed Revvâs Kal'acî[181], Muhammed b. İbrâhîm Âl Şeyh[182] ve Hayreddin Karaman[183] da müspet görüştedir.

Taksitle alınan mal, tekrar satıcısına peşin satılırsa *bey'u'l-îyne* adını alır. İlk kâdı'l-kudât İmam Ebû Yûsuf'tan (ö. 182/798) iyne satışının câiz olduğu; hatta bunu yapanların sevap kazanacağı nakledilmiştir[184]. Şâfiîler de taksitle alınan malın, kabzedildikten sonra tekrar satıcısına daha az ya da daha çok bedelle satılmasında bir sakınca görmezler[185]. İbn Hazm ez-Zâhirî (ö. 456/1063) de iyne satışını câiz görür. O da Ebû Yûsuf gibi açıkça haram olan fâizle borçlanmak yerine Allah'ın helal kıldığı alım satım yöntemini kullanarak finansman sağlamayı sevap sayar[186]. İyne satışı konusunda Hanefî[187] ve Hanbelî[188] mezheplerinde hakim kanaat ise menfî yöndedir. Yani böyle bir alım satım haramdır (ya da mekruhtur) ve câiz değildir.

Üçüncü yöntem ise murâbahadır. Bu sistemde mal, asıl müşterisinin isteğiyle peşin olarak satıcısından alınmakta ve nihâyi alıcıya taksitli olarak satılmaktadır. Netice itibariyle herhangi bir mala gereksinim duyan kişiye fâizsiz yoldan finansman sağlanmış olmaktadır. Bugün fâizsiz bankacılıkta finansman sağlama yöntemi olarak uygulanan murâbaha hakkında ileride daha ayrıntılı bilgi sunulacağından burada bu kadar bilgi ile yetinilmektedir.

e. Selem (Mal Bedeli Peşin Mal Vâdeli Satış)

Finansman ihtiyacı duyan bir kişinin ileride teslim edilmek üzere peşin bedelle bir miktar mislî mal satması (selem)[189] da fâizsiz yoldan finansman

181. Muhammed Revvas Kal'acî, *el-Muâmelâtü'l-mâliyye el-muâsıra fî dav'i'l-fıkhi ve'ş-Şerîa*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1999, s. 86.
182. Muhammed Abdulazîz el-Hudayrî, *Bey'u'l-iyne*, Riyâd: Dâru'r-Râye, 1990, s. 82. Nakledildiğine göre Âl Şeyh "Meşhur olan görüşe göre teverruk câizdir. Doğrusu da budur" demiştir.
183. Hayreddin Karaman'ın teverruk konusunda tarafımıza ilettiği görüşü şöyledir: "Arada bir malın gerçek manada alım ve satımı bulunduktan sonra mesele murâbaha uygulamasının bir çeşidi olur; buna da câiz dememek için sebep yoktur".
184. İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr*, V, 273; Heyet, *el-Fetâvâ el-Hindiyye*, I-VI, Dâru'l-Fikr, 1991, III, 208.
185. Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, I-XII, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405, III, 416-417.
186. Ali b. Ahmed (İbn Hazm) ez-Zâhirî, *el-Muhallâ*, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, IX, 50 vd.
187. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, VI, 216.
188. Merdâvî, *İnsâf*, IV, 335.
189. Selem hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hamza Aktan, *İslam Hukukunda Selem ve İstisna Akitleri*, *ATAÜSBE*, Erzurum, 1976, Basılmamış Doktora Tezi; Beşir Gözübenli, "İslam Borçlar Hukukuna Göre Vadeli satışlar ve Selem I : Vadeli satışlarda Vade farkı Problemi", *ATAÜİFD*, Erzurum, 1994, 13, s. 5.

açığını kapatmak için kullanılan bir yöntemdir. Esasen Hz. Peygamber'in Medîne'ye hicretinden evvel de uygulanan bu yöntem Resûlullah tarafından bazı kayıtlarla onaylanmıştır. Rivâyete göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *"Kim bir şeyde selem akdi yaparsa; belirli ölçüde, belirli tartıda ve belirli zamana kadar yapsın"*[190]. Selem ya da selef[191] denen bu satış şöyle tarif edilmiştir: Selem, zimmette vasıfları belli olan bir malın satılmasıdır ve meşrûiyeti konusunda neredeyse ittifak bulunmaktadır[192]. Hatta Nevevî (ö. 676/1277) selemin câiz oluşu konusunda icmâ bulunduğunu ifâde etmiştir[193]. Hülasa nakit sıkıntısı yaşayan bir şahıs nitelikleri belli bir malı muayyen bir vâdede teslim etme yükümlülüğünü kabul ederek peşin bedelle satış yapabilir ve bu yolla nakit sıkıntısını giderebilir. Bugün özellikle çiftçiler hasat zamanından önce duydukları finansman ihtiyacını selem yoluyla aşmaktadırlar. Hasat zamanında teslim edilmek üzere bir miktar ürünü peşin bedelle tüccarlara satmaktadırlar.

f. İstısna' Satışı (İşgörme Akdi)

Finansman ihtiyacını fâizsiz giderme yollarından biri de istısna' akdidir[194]. İstısna' akdi peşin ya da vâdeli bir bedel mukabilinde bir malın yapılıp ya da te'min edilip teslim edilmesi işlemidir. Böylece bir taraf finansman sağlamakta diğer taraf da gelecekte teslim alacağı bir mal için anlaşma yapmış olmaktadır. Örneğin ayakkabı, elbise, kapı, pencere, bina, gemi, makine vs. üretip ya da satın alıp teslim etmek üzere peşin ya da veresiye bedelle anlaşma yapmak meşrû kabul edilmiştir[195]. Bugün özellikle müteahhit firmalar maket üzerinden peşin ya da vâdeli bedelle ev satışı yapmakta ve böylece proje için gerekli finansmanı te'min etmektedirler.

190. Buhârî, *Sahîh*, II, 781; Müslim, *Sahîh*, III, 1226; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 275.
191. Nakledildiğine göre Iraklılar selef, Hicazlılar selem dermiş. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IV, 428.
192. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IV, 428.
193. Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XI, 41. İcmâ iddiası için ayrıca bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed (İbn Kudâme) el-Makdisî, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1985, IV, 185.
194. İstisna' akdi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Çalışkan, "İstisna Akdinin Mahiyeti ve Unsurları", *AÜİFD*, Ankara, 1989, XXXI, s. 348.
195. Bk. Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticâret ve İktisat İlmihali*, s. 319.

g. İcâre (Kiralama)

İnsanların nakit sıkıntısına düştüklerinde başvurdukları bir başka fâizsiz yöntem de kiralamadır (icâre). Satın almaya gücümüzün yetmediği mallar kiralanarak kullanılabilir. Böylece malın mâliki olunmadan da ondan istifade etme imkanı bulunmuş olur. Yani kiralamada üzerinde akid yapılan şey malın menfaatidir (bk. *Mecelle*, md: 420). İcâre, fukahanın ıstılahında "malum menfaati malum bedel mukabilinde satmak" (Bk. *Mecelle*, md: 405) şeklinde tanımlanmıştır. Bugün insanlar ev, işyeri, arsa, makine, araba vs. gibi pek çok eşyayı kiralamak suretiyle kullanmaktadırlar. Ayrıca herhangi bir işletmede işçi olarak çalışmak da bir icâre akdidir. İnsanlar ecîr-i hâs olarak kendilerini çeşitli müesseselere kiralamış olmaktadırlar. Böylece ay sonunda ücret alıp ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.

h. Bey' bi'l-Vefâ (Vefâ Satışı)

Fâizsiz yoldan finansman temini için tarih içerisinde uygulama sahasına girmiş yollardan biri de vefâ satışıdır. Bayındır'ın tespitine göre bu satış türü hicrî V. asırda Hanefî[196] fukahası tarafından ortaya konulmuştur[197]. Bu satışta satılan malın bedeli bir müddet sonra alıcıya aynen iade edildiği takdirde satılan malın geri alınması söz konusudur. Bu satışa "vefâ satışı" denmesi de bundan kaynaklanmaktadır[198]. Buna "el-bey'ü'l-câiz" ya da "bey'ü'l-muâmele" de denmiştir. İşleyiş şekli şöyledir: Paraya ihtiyaç duyan bir kimse elindeki bir malı başkasına belli bir meblağa satar. Böylece ihtiyaç duyduğu paraya ulaşır. Ancak daha en baştan satıcı, mal için aldığı bedeli tekrar müşteriye ödediğinde müşterinin malı geri satması konusunda da anlaşırlar[199]. Bu satışa izin verilmesi ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. "Hâcet umûmi olsun husûsi olsun zarûret menzilesine tenzil olunur" maddesi (*Mecelle*, md: 32) gereği ihtiyaca binâen bu satışın yapılması bazı fakihlerce tecvîz edilmiştir. Yani vefâ satışı aslen câiz değildir. Çünkü bu satışta amaç bir malın satın alınması ya da satılması değil bir başkasına borç verilmesi ya da borç alınmasıdır.

196. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî hukukçular bunu menfaat sağlayan borç kapsamı içerisinde değerlendirmiş ve fâiz olarak mütalaa etmişlerdir. Hanefîlerin de bir kısmı bu satışı meşrû görmemişlerdir. Abdulaziz Bayındır, "Bey' bi'l-Vefâ", *DİA*, İstanbul: *DİVANTAŞ*, 1992, VI, 21.
197. Abdulaziz Bayındır, "Bey' bi'l-Vefâ", *DİA*, VI, 20.
198. Ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, *MÜSBE*, İstanbul, 2007, Basılmamış Doktora Tezi.
199. İbn Âbidîn, *Hâşiyetü İbn Âbidîn*, V, 276.

Ancak borç verecek olan kişi bunu menfaatsiz yapmak istemediği için alım satım şeklindeki bir muâmele ile borç alınmakta ve borç verene malın menfaati bırakılmaktadır. Bu sebeple vefâ satışı her ne kadar satış olarak adlandırılsa dahi rehin hükmü taşımaktadır. Zaten "Ukûdda i'tibar makâsıd ve maâniyedir elfâz ve mebânîye değildir" küllî kâidesi (*Mecelle*, md: 3) de bunu gerektirmektedir[200]. Bu sebeple vefâ satışının hükümleri gerçek bir satışın hükümlerini taşımaz. Şöyle ki vefâ satışına konu mal ne alıcı ne de satıcı tarafından başkasına satılamaz (*Mecelle*, md: 397). Mal telef olursa değeri borçtan mahsup edilir. Eğer borç malın değerine eşit ise borç sâkıt olur (*Mecelle*, md: 399). Eğer malın değeri borçtan düşük ise malın değeri kadarı borçtan düşer geri kalanı satıcıdan alınır (*Mecelle*, md: 400). Malın değeri borçtan fazla ise borç sakıt olur. Ancak malın telef olmasında müşterinin (borç verip malı elinde rehin tutanın) bir kusuru varsa malın değerinin geri kalanı ödenir (*Mecelle*, md: 401). Bazı âlimler ise vefâ satışının sahih (kusursuz) bir satış akdi olduğu görüşündedirler. Dolayısıyla vefâen satılan mal, müşteri tarafından kullanılabilir, kiralanabilir, menfaatinden istifâde edilebilir. Vergisi ve tamiri alıcıya ait olur. Mal telef olursa hiç kimse diğerinde hak iddia edemez. Bununla birlikte vefâ satışı sahih satışın bütün sonuçlarını doğurmaz. Örneğin alıcı vefâen satın aldığı malı bir başkasına satamaz[201]. Hülasa nakde ihtiyâcı olan bir kimsenin vefâ satışı yoluyla ihtiyacını te'min etmesi bazı âlimlerce meşrû görülmüştür.

1. Bey' bi'l-İstiğlâl (İstiğlâl Satışı)

Vefâ satışına benzeyen ve fâizsiz finansman te'mini için kullanılan yollardan biri de istiğlâl satışıdır. Vefâ yoluyla alınan bir malı, alıcı ya bizzat kullanır ya da kiraya verir. Bizzat kullanmayan alıcılar genelde bu malı satıcısına kiraya verirler. İşte böylesi bir sözleşmeye "istiğlâl satışı" denir. Bu satış *Mecelle*'de "Bayi' bir malı isti'câr etmek üzere vefâen bey' etmek" şeklinde tanımlanmıştır (md: 119). Âlimlerin vefâen satış hakkındaki görüşleri istiğlâl satışı için de geçerlidir. Bir kısmı böylesi bir anlaşmayı meşrû kabul ederken bazıları bunu kabul etmez.

200. Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, I, 18.
201. Abdulaziz Bayındır, "Bey' bi'l-Vefâ", *DİA*, VI, 21.

j. Muâmele-yi Şer'iyye

Muâmele-i şer'iyye, dînî esaslara uygun işlem demektir. Bu işlemden amaç finansman açığı bulunana istediği finansmanı sağlamak ve bu finansmanı sağlayan kişinin de doğrudan fâiz alması yerine bazı meşrû işlemleri vâsıta kılarak dolaylı yoldan kâr elde etmesini temin etmektir. Şöyle ki finansman ihtiyacı olana vâdesi belirlenmiş miktarda bir para karz-ı hasen olarak verilir. Bu akitte hiçbir fâiz şartı bulunmamaktadır. Bu anlaşmaya ilaveten herhangi bir mal karz-ı hasenin vâdesiyle aynı vâdeye sahip bir satış sözleşmesiyle borçluya vâdeli olarak satılır. Daha sonra satılan bu mal satıcıya tekrar geri hibe edilir. Hülasa ayrı ayrı yapıldıklarında meşrû olan karz, vâdeli satış ve hibe akidleri birleştirilerek neticede karz verilen bir borçludan kâr görüntüsü altında bir fazlalık alınmaktadır. Bu yöntem Osmanlı döneminde para vakıfları tarafından yaygın olarak kullanılmıştır[202].

202. Tahsin Özcan, *Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları*, İstanbul: Türkiye Finans Katılım Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 112-115; İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Modern Finansman Yöntemleri

Modern çağda insan nüfusunun olağanüstü ölçüde artması[203], iletişim ve bilişim araçlarının gelişmesi, insanların üretim ve tüketim alışkanlıklarının değişmesi, eğitim alanında devrimsel bir gelişimin yaşanması gibi faktörler, finansman sektörünün oldukça büyümesini ve hem fâizli hem de fâizsiz finansman tekniklerinin daha profesyonel ve kurumsal yapıda geliştirilmesini sağlamıştır. Bugün itibariyle bankacılık sektörü ticârî hayatın vazgeçilmez parçası haline gelmiştir. Üreticiler de tüketiciler de finansman ihtiyaçlarını bankalara arzetmekte; bankaların teminat mektubu, akreditif, havâle, kredi kartı, çek vs. gibi birçok hizmetinden faydalanmaktadır.

Özellikle son 50 yıl içinde bankacılık sektörü hem kendileri, hem kredi müşterileri ve hem de bütün toplum için farklı, fonksiyonel ve pratik finansal enstrümanlar geliştirmiştir. Bu finansal araçlar bankaların büyük miktarlarda finansman bulmalarına, kredi vermelerine, kısa ve uzun vadede para kazanmalarına vesile olmaktadır.

Bankacılık sektörünün tarihine baktığımızda 1963 yılından beri dünya gündemine fâizsiz bankacılık olgusunun da yerleştiğini görmekteyiz. Fâizsiz bankacılık zaman içinde gelişmiş ve artık fâizli bankaların verdiği hizmetlerin önemli bir kısmını fâizsizlik ilkesini muhâfaza ederek karşılayacak düzeye ulaşmıştır. Bugün artık fâizsiz bankaların hizmet portföyünde önemli miktarda finansal enstrüman bulunmaktadır.

Bu bölümde modern çağda finans piyasasının ana aktörleri olan fâizli bankacılığa kısaca değindikten sonra fâizsiz bankacılıktan, fâizsiz bankaların fon toplama ve değerlendirme yöntemlerinden, yurtdışı finans piyasalarından yüklü miktarda fon elde etmeyi ya da o piyasalarda fon kullanmayı sağlayan commodity ve reverse murâbahadan ve yine önemli bir finansal araç olan leasingden (finansal kiralama) bahsedilecektir.

203. Dünya nüfusunun son yüzyılda öncesine oranla yaklaşık 3-4 kat arttığı ifade edilmektedir. Bk. Hayri Çamurcu, "Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar", www.sbe.balikesir.edu.tr (01.11.2009)

A. Banka Kredileri

Bugün itibariyle dünyada finansman sektöründeki aktörler olağanüstü düzeyde çeşitlenmiş bulunmaktadır. Merkez bankaları, Uluslararası Para Fonu (IMF-International Monetary Fund), Dünya Bankası (The World Bank), hisse senedi borsaları, ulusal ve uluslararası emtia borsaları, vâdeli işlemler borsaları vs. finansal sistemin temel taşlarıdır. Ekonomik hayatın temel öğelerinden biri de bankalardır. Para onlarda toplanır, onlar vasıtasıyla havâle edilir ve finansman onlardan sağlanır durumdadır. İnsanların ya da şirketlerin finansman sağlamak üzere başvurdukları ilk adres konumundadırlar. Bankaları kullandıkları temel finansman araçları bakımından fâizli ve fâizsiz olmak üzere ikiye ayırmak uygun olacaktır.

1. Fâizli Bankacılık

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere fâiz karşılığı borçlanılması ve borç verilmesi olgusu çok eski dönemlerden beri vardır[204]. Ancak tarih boyunca fâizle borç almak isteyenler ile sermayesini işletmek için fâizle borç vermek isteyenlerin miktar, vâde, teminat, geri ödeme vs. gibi hususlarda anlaşmalarında sorunlar olmuştur. Neticede geliştirilen bankacılık sektörüyle bütün bu problemler aşılmaya çalışılmıştır[205]. Ayrıca bazı kimseler yalnızca kendi öz sermayesini işleterek para kazanmakla yetinmeyip başkalarının sermayesinden de gelir sağlamayı amaçlayabilmektedir. Bu durumda onların sermayesini alabilmek için onlara fâiz taahhüdünde bulunmak durumunda kalmaktadır[206]. Onlara ödeyeceği fâizden daha fazlasını da kredi vereceği kimselerden alacaktır. Bankacılığın temel işlevi fâiz karşılığı mevduat toplamak ve bunu fâizli krediyle işletmektir. Bu faaliyeti sürdürenler borç verdikleri parayı ya kendi öz sermayelerinden, ya topladıkları emânetlerden karşılamaktaydılar. 1157 yılına geldiğimizde Venedik'te ilk fâizli bankacılık faaliyetinin başladığını görmekteyiz[207]. Böylece öz sermaye dışında toplanan mevduat üzerinden fâizli fon kullandırma olgusu da ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde gelişen bankacılık sektörü, ülke ekonomileri için mühim bir tesir icrâ etmiştir. O da atıl duran mevduatın

204. Ayrıca bk. İbrahim Fazıl, *İktisat*, s. 282.
205. Geniş bilgi için bk. Erdoğan Alkin, *İktisat*, s. 215-217.
206. Sadun Aren, *Ekonomi Dersleri*, s. 92.
207. Muhammed Osman Şübeyr, *el-Muâmelâtü'l-mâliyye el-muâsıra fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Ürdün: Dâru'n-nefâis, ths., s. 252.

ekonomiye kazandırılmasıdır. Böylece fâizli bankacılığın geliştiği batı dünyası, üretimlerini artırabilmek için gereksinim duyduğu sermayeyi kolayca bulmuştur. Zira ülkelerin gelişimi üretimle olmakta; üretim için ise sermaye gerekmektedir. Sermaye ise ya öz sermaye ya da dışarıdan alınacak fonlarla karşılanabilmektedir. İşte bu noktada devreye fâizli bankalar girmekte ve finansman ihtiyacını gidermektedir.

Fâizli bankalar büyük oranda iki yolla mevduat toplar: vâdesiz hesap ve vâdeli hesap.

a. Vâdesiz Hesap

Vâdeye bağlanmamış ve fâiz taahhüdü içermeyen hesaplara "vâdesiz hesap" denir. Bununla birlikte bankalar isterlerse bu hesaplara bir miktar fâiz ekleyebilmektedirler. Bankalar, bu mevduatı dilediği gibi kullanır ve elde ettiği kârı kendi hesabına kaydeder. Dolayısıyla İslam hukûku bakımından bankaların vâdesiz hesaplarına yatırılan paralar, bankalara fâizsiz olarak verilmiş "borç" hükmündedir. Yani hesap sahibi, mevduat miktarınca bankadan alacaklı durumundadır. Bu alacağını da istediği zaman geri isteme hakkına sahiptir.

b. Vâdeli Hesap

Vâdeye bağlanmış ve vâde sonunda bankanın fâiz ödemeyi taahhüt ettiği hesaplara "vâdeli hesap" denir. Vâdeli hesaba para yatıran bir mûdi vâde sonuna kadar yatırdığı meblağı çekmediği takdirde kendisine, hesaba yatırdığı meblağa ilave olarak başlangıçta vaad edilen fâiz de verilmektedir. İslam hukûku bakımından bankaların vâdeli hesaplarına yatırılan paralar "fâizli borç" olmaktadır. Yani vâdeli hesap sahibi, bankaya fâizle borç vermiş durumundadır. Vâde sonunda mûdiye verileceği taahhüt edilen fâiz miktarı, fâizin doğası gereği önceden ilan edilmekte ve mutlaka ödenmektedir. Bu ilişkide bankanın söz konusu hesaplardaki paraları harcama yer ve şekli önemli olmamaktadır. Ayrıca bankanın vâde içinde kâr ya da zarar edip etmemesine de bakılmamaktadır.

Özetle fâizli bankalar vâdesiz ve vâdeli hesapları "borç" yöntemiyle açar. Vâdesiz hesaplarda fâiz taahhüt etmezken, vâdeli hesaplarda fâiz ödemeyi vaad eder.

Bankalar mûdilerinden topladıkları paraları çeşitli finansman tekniklerini kullanarak işletmekte ve kazanç sağlamaktadırlar. Bankaların ana kazanç kalemi satın aldıkları devlet tahvillerinin fâizleri ile özel sektöre kullandırdıkları fâizli kredilerdir.

c. Devlet Tahvili ve Hazine Bonosu

Borçlanma konusunda devlet iki yol takip eder: Bunlardan ilki tahvil ihrâcı, ikincisi ise hazine bonosu satmaktır[208]. Bu enstrümanları bazen şirketler de kullanabilmektedir. Tahvil, devletin ya da özel sektör şirketlerinin borçlanarak orta veya uzun vâdeli fon sağlamak üzere çıkarttıkları borç senetleridir. Bu senetler uzun vâdeli borçlanma araçlarıdır. Fâiz oranı önceden belirlenmiştir. Tahvil ihraç etmiş bir anonim şirketin tasfiyesi halinde alacak önceliği hissedarlardan önce tahvil senedi sahiplerinindir. İşte bankalar devlet tarafından ihraç edilen tahvil senetlerini alarak bir nevi devlete fâizli borç vermektedirler. Hazine bonosu ise tahvile göre kısa vâdeli borçlanma enstrümanıdır. Tahvil en az bir yıl vâdeli iken hazine bonosu en fazla bir yıl vâdeli olabilmektedir. Borçlanma süreci şöyle işler: Hazine borçlanma vâde ve miktarını ilan edip fâizin, borçlanma için açılan ihalede belirlenmesini bekler. Miktar tamamlanana kadar olan teklifleri kabul eder ve böylece fâiz belirlenmiş olur[209].

Özetle tahvil ve bono birer "fâizli borç" senedidir. Bunları alan ile satan kişi ve kuruluşlar, fâizle borç veren ve fâizle borç alan konumundadır.

d. Fâizli Krediler

Fâizli bankalar, topladıkları mevduatın önemli bir bölümünü fâizli krediler vererek değerlendirmektedirler. Kullandırdıkları krediyi fâiziyle geri aldıkları için belli oranda fâiz geliri elde etmiş olmaktadırlar. Vâdeli hesap sahiplerine vermeyi taahhüt ettikleri fâiz oranı ile kredi verdikleri müşterilerinden alacakları fâiz oranı arasındaki fark, fâizli bankaların ana gelir kalemini teşkil etmektedir.

---

208. Devlet bazen gelire endeksli senetler vasıtasıyla fâizsiz enstrümanlarla da borçlanma yoluna gitmektedir. Bu amaçla 2009 yılında piyasaya *GES* ürünü sürülmüştür. Bu ürünün meşruiyeti konusunda bk. Hayreddin Karaman, "Gelire Endeksli Senetler", www.yenisafak.com.tr (15.02.2009)
209. Devlet İç Borçlanma Senetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. www.imkb.gov.tr (02.11.2009)

Bankaların verdikleri krediler "fâizli borç" olarak değerlendirilmektedir. Yani fâizli bir bankadan kredi çeken bir kişi ya da şirket, söz konusu bankadan fâizle borç almış durumundadır. Banka kredi talep eden şahıs veya şirketin mal alıp almamasıyla değil, aldığı krediyi ödeyip ödeyemeyeceğiyle ilgilenir.

Kısaca belirtmemiz gerekirse mûdi, banka ve kredi müşterisi arasındaki ilişki bütünüyle "borç" üzerine kuruludur[210]. Mûdi ile kredi müşterisi arasında ise hiçbir ilişki söz konusu değildir.

2. Fâizsiz Bankacılık

İnsanlar, gereksinim duydukları finansmanın temini için tarih boyunca sadece fâizli yolları kullanmamışlardır. Fâizsiz borç (karz-ı hasen), ödünç (âriyet), ortaklık (şirket), taksitli alım satım, selem, istisna' ve kiralama gibi işlemler esasen fâizsiz finansman sağlamaya yöneliktir. Dolayısıyla fâizsiz bankacılığın esasını teşkil eden emek sermaye ortaklığı (mudârebe) ile, bugün itibariyle asıl kâr elde etme yöntemi olan, müşterinin talep ettiği malı, hizmeti ya da hakkı peşin bedelle satın alıp taksitle satma usulü (murâbaha) 1960'lı yıllardan sonra kurulan bankalar tarafından icad edilmiş bir uygulama değildir. İnsanlık tarihi yukarıda sayılan yöntemleri ve benzerlerini kullanarak fâizsiz finansman temin eden kişi ya da kuruluşları müşahede etmiştir. Bununla birlikte modern anlamda fâizsiz bankacılığın ilk örneği 1963 yılında Mısır'da Mit-Ghamr'da kurulmuştur[211]. Bunu takip eden yıllarda özellikle Körfez ülkeleri başta olmak üzere bütün dünyada pek çok fâizsiz banka tesis edilmiştir.

Türkiye'de 16.12.1983 gün ve 83/7506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile özel finans kurumlarının kurulmasına izin verilmiştir. Bunu takiben 1985 yılında Albaraka Türk ve Faisal Finans Kurumları faaliyete başlamıştır. Özel finans kurumları, 2005 yılında yapılan kanun değişikliğiyle katılım bankasına dönüştürülmüş ve gelişimleri yolunda önemli bir adım atılmıştır. Fâizsiz bankalar, iştirakleri ve şubeleri ile halen 60'dan fazla ülkede faaliyet göstermektedirler.

Katılım bankalarında büyük oranda iki yolla fon toplanır: câri hesap ve katılma hesabı.

---

210. "Bankaların asli fonksiyonu borç vermek ve borç almaktır. Kendisine borç verenlere % 4 ya da % 5 fâiz verir; kendisinden borç alanlardan % 9 veya % 12 fâiz alır" Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, I-XI, Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1997, V, 3745.
211. Hayreddin Karaman, *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*, s. 26.

a. Câri Hesap

Câri hesap, fâizli bankacılıktaki vâdesiz hesap ile aynıdır. Bankacılık Kanunu'nda şöyle tanımlanır: Katılım bankalarında açılabilen ve istenildiğinde kısmen veya tamamen her an geri çekilebilme özelliği tasıyan ve karşılığında hesap sahibine herhangi bir getiri ödenmeyen fonların oluşturduğu hesaplara özel câri hesap denir[212]. Bu tanımla ifade edilen hesap türü, banka ile hesap sahibi arasında "borç" ilişkisi doğurmaktadır. Katılım bankası bu hesaplara yatırılan fonu işletir ve kârını kendisi alır. Bu hesaplardaki paraların banka tarafından kullanımı sırasında yanlış ticârî tercihler sebebiyle yok olması durumunda, katılım bankası hesap sahiplerine borcunu ödemekle münferit olarak yükümlüdür. Hâsılı câri hesaplardaki fonun işletilmesinden doğan kâr da zarar da yalnızca bankaya aittir. Katılma hesabı sahipleri câri hesapların ne kârına ne de zararına iştirak etmektedirler.

b. Katılma Hesabı

Bankacılık kanununda katılma hesabı şöyle tarif edilir: Katılım bankalarına yatırılan fonların bu kurumlarca kullandırılmasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi garanti edilmeyen fonların olusturduğu hesaplara katılma hesabı denir[213]. Bu hesapların özellikleri şunlardır:

aa. Kanundaki tanımdan da anlaşıldığı üzere katılma hesabı sahibi birikimini işletmesi amacıyla bankaya teslim etmekte ve aralarında kâr ve zarara katılım anlaşması gerçekleşmektedir. Bu tür bir ortaklığın İslâm hukukundaki karşılığı emek sermaye ortaklığı yani mudârebedir. Sermayedâr sıfatıyla katılma hesabı sahibi, elindeki birikimi işletmesi amacıyla, ortaklıkta işletme tarafını temsil eden katılım bankasına teslim eder.

Mudârebeye mukâraza ya da kırâz da denir[214]. Buna muâmele adı verenler de olmuştur[215]. Câiz oluşu sünnet ve icmâya dayanır[216]. Kay-

212. *Bankacılık Kanunu*, md: 3.
213. *Bankacılık Kanunu*, md: 3.
214. Muhammed Hatib eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Fikr, II, 309.
215. Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *er-Ravdu'l-murbi'*, II, 268.
216. Şemsüddin es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 17. İcmâ iddiası için ayrıca bk. Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim en-Neysâbûrî, *el-İcmâ*, (thk. Fuad Abdulmun'im Ahmed), İskenderiye: Dâru'd-Da've, 1402, s. 98.

naklarda Abbâs b. Abdilmuttalib'in (ö. 32/653) mudârebe anlaşması yaptığında bir takım şartlar ileri sürdüğü ve Resûlullah'ın bu şartları onayladığı rivâyet edilmiştir. Ancak bu rivâyetin senedindeki Ebu'l-Cârûd Ziyâd b. Münzir el-Kûfî (ö. ?) sebebiyle "zayıf" olduğu kaydedilmiştir[217]. İmam Mâlik (ö. 179/795) *el-Muvatta*'da kırâz için müstakil bir bölüm açmıştır[218]. Burada Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Hz. Osmân'ın (ö. 35/656) mudârebe yaptığı nakledilmektedir[219]. Başka sahâbîlerin de mudârebe yaptığı rivayet edilmektedir[220]. İmam Mâlik burada kırâzı şöyle tanımlar: "Kırâzın bilinen câiz şekli şöyledir: Bir kişinin tazmin sorumluluğu olmaksızın muhatabından işletmek üzere mal almasıdır". Burhânuddîn el-Merğinânî (ö. 593/1196) ise şöyle bir tanım yapmaktadır: "Taraflardan birinin mal diğerinin işletmeyi yüklendiği şirket sözleşmesidir"[221]. Mudârebe hakkında *Mecelle*'de özetle şu bilgiler vardır: Mudârebe bir taraftan sermaye ve diğer taraftan sa'y ve amel olmak üzre bir nevi şirkettir. Rüknü îcâb ve kabûldür. Mudârebe zaman, mekan, nev-i ticâret, satıcı ve alıcı gibi hususlarda kayıtsız olabileceği gibi kayıtlı da olabilir. Sermaye mudâribe (işletmeci) teslim edilmelidir. Kazancın paylaşımı cüz'i şâyi olarak tayin edilmeli; maktû olmamalıdır. Mudârib emîndir ve ona teslim edilen sermaye vedîa (emânet) hükmündedir. Mudârib, mudârebe akdinin gereklerini yerine getirmelidir. Zarar ve ziyan her halde sermayedâra aittir[222].

bb. Banka ile hesap sahibi, ortaklığın ne kadarlık bir vâdeye bağlı olacağı konusunda anlaşırlar. Her ne kadar İmam Mâlik mudârebe akdinin zamana bağlanmasını câiz görmese[223] de Hanefîler bunu mümkün görmektedirler. Onlara göre zaman şartı aynen ticaretin nevi ve mekanı konusundaki şartlara benzer[224]. Vâdesi dolmadan evvel hesap sahibi tarafından bitirilmek istenen ortaklıklarda kendisine kâr verilmeyeceği söylenir. Eğer vâde sürecinde banka (mudârip) zarar etmiş ise, vâdesi dolmadan çekilmek istenen miktara zarar yansıtılır. Kısacası banka ile

217. Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünen*, I-IV, (thk. Abdullah Hâşim Yemânî), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1966, III, 78; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 111.
218. Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 688.
219. Hz. Ömer'in bir yetimin malını mudârebe sermayesi olarak birisine verdiği nakledilmiştir. Bk. Ebû Yûsuf Yakub b. İbrâhim el-Ensârî, *Kitâbü'l-Âsâr*, (thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgâni), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1355, s. 160.
220. Bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye*, I-IV, Mısır: Dâru'l-Hadis, 1357, IV, 114-116.
221. Merğinânî, *Hidâye*, III, 225.
222. *Mecelle*, md: 1404-1430.
223. Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 692.
224. Merğinânî, *Hidâye*, III, 228.

hesap sahibi, iki ortak olarak birbirlerine güvenmek ve birbirlerinin zarar etmesine sebep olmamak durumundadır.

cc. Banka, katılma hesabı açanlara mutlaka kâr edeceğini taahhüt edemez. Bu bakımdan ne kadar kâr edeceğini de açıklayamaz. Çünkü mudârebe akdi bir ortaklıktır ve ortaklıkta ne kâr garantidir ne de kârın ne kadar olacağı baştan bilinmektedir. Hesabın zarar etme ihtimali de vardır. Akid sırasında taraflardan birine maktû kâr vaadi ortaklığı ortadan kaldırır[225]. Örneğin hesap sahibine (sermâyedâr) muayyen bir kâr vaat edilirse ve vâde sonunda da yalnızca ona vaat edilen kadar kâr edilmiş olursa o bütün kârı alırken mudârip kârdan pay alamayabilir[226]. Ancak katılım bankalarında katılım fonları, uzman kişilerce gerekli hassasiyet gösterilerek kullanıldığı için zarar ihtimali neredeyse yok gibidir. Bu olgu, katılım bankacılığının fâizsiz olduğu gerçeğine zarar vermez. Zira hiçbir ticârî faaliyet zarar etmek için yapılmaz.

dd. Katılma hesaplarına yatırılan paraların 50.000 TL'lik kısmı Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun (TMSF) güvencesi altındadır. Katılım bankaları tarafından, bu fona gelir sağlamak amacıyla her üç ayda bir mevcut hesapların güvenceye tabi bölümleri üzerinden risk esasına göre belirlenen bir oranda prim yatırılmakta ve bu primler hesap sahiplerine kâra katılma oranında yansıtılmaktadır. 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun 63. maddesinde şu hükümler yer almaktadır: "Kredi kurulusları, nezdlerindeki tasarruf mevduatı ve gerçek kişilere ait katılım fonlarını, sigortaya tâbi kısım üzerinden sigorta ettirmek ve bunun üzerinden prim ödemek zorundadır. Sigortaya tâbi olacak tasarruf mevduatı ve gerçek kişilere ait katılım fonlarının kapsamı ve tutarı, Merkez Bankası, Kurul ve Hazine Müsteşarlığı'nın olumlu görüşü alınmak suretiyle Fon Kurulu tarafından belirlenir. Risk esaslı sigorta priminin oranı, yıllık bazda sigortaya tabi tasarruf mevduat ve katılım fonunun binde yirmisini aşamaz. Risk esaslı sigorta priminin tarifesi, tahsil zamanı, şekli ve diğer hususlar Kurulun görüşü alınmak suretiyle Fon Kurulu tarafından belirlenir. Kredi kuruluşlarının iflâsı halinde mevduat ve katılım fonu sahipleri, Fonun imtiyazlı alacaklarından ve Devlet ile sosyal güvenlik kuruluslarının 6183 sayılı kanun kapsamındaki alacaklarından sonra gelmek üzere sigortaya tâbi olmayan kısım için 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu'nun 206. maddesindeki üçüncü sıra anlamında imtiyazlı alacaklıdırlar". Katılım bankaları mudârebe esasına

225. Merğinânî, *Hidâye*, III, 226.
226. Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, I-VI, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1402, III, 498.

göre çalıştıkları için birer ticâri şirket hüviyetindedirler. Kanaatimizce devletin bu tür şirketleri özendirmek ve hesap sahiplerini cesaretlendirmek için küçük primler karşılığı şirketi tamamen ya da kısmen sigortalamasını gayr-i meşrû kılacak bir delil yoktur. Bu zorunlu deprem sigortası ya da memur ve işçilerin sosyal sigortalar kurumundan emekli olmasına benzemektedir. Devlet vatandaşlarından primler toplayabilir ve ihtiyaç halinde gerekli yerlere sarfedebilir.

ee. Banka, hesap sahibinden aldığı kaynakları paranın cinsine ve vâdesine göre Türk lirası, Amerikan doları ve Avro havuzlarına aktarır.

ff. Havuzlarda biriken fon, başta peşin alım taksitli satım (murâbaha) yöntemi olmak üzere fâizsiz bankacılık enstrümanlarıyla değerlendirilir. Ortaya çıkan kâr ya da zarar, yine paranın cinsi ve vâdesine göre havuzlara aktarılır. Kâr ya da zarar hesaplaması haftalık olarak yapılır ve hafta başında ilan edilir.

Katılım bankaları, katılma hesabı havuzlarındaki (TL, $ ve € havuzları) kaynakları ile kendi öz sermayesini, câri hesaplardaki fonu, sendikasyon kredisi yoluyla elde ettiği miktarı fâizsiz enstrümanlarla değerlendirmek zorundadır. Bu enstrümanlar içerisinde katılım bankaları tarafından kullanılan en genel usul müşterinin talep ettiği mal, hizmet ya da hakkın peşin alımı taksitli satımıdır (murâbaha). Murâbaha dışında finansal kiralama (leasing, el-icâre el-müntehiye bi't-temlik), ortaklıklar (mudârebe, müşâreke), kasa kiralaması, teminat mektubu, akreditif, kıymetli evrak tahsilatı, banka havalesi, fatura tahsilatı, döviz alım satımı vb. işlemlerle de katılım bankaları kâr, komisyon, hizmet bedeli ve kira gibi gelirler sağlamaktadırlar. Bu gelirlerin bir kısmı (murâbaha ve finansal kiralama gelirlerinin bir bölümü) katılma hesabı havuzlarına aitken diğer kısmı bankanın münferit olarak sorumluluk yüklenmesi sebebiyle sadece bankaya ait olmaktadır.

c. Çağdaş Murâbaha (Peşin Alım Taksitle Kârlı Satım)

Mal ya da herhangi bir mâli hakkın bedelini taksitle ödemek isteyen bir kişi veya şirket, satıcıyla satış sözleşmesini tamamlamadan önce katılım bankasına gelerek söz konusu mal ya da hakkın peşin alınarak kendisine taksitle satılmasını (çağdaş murâbaha) ister.

Burada üç noktaya temas etmek gerekmektedir:

1- Çağdaş murâbaha netice itibariyle bir veresiye satış olduğu için İslam hukukunda veresiye satışın hükmünü araştırmak gerekmektedir.

2- Çağdaş murâbahada bankanın ne kadar kâr ettiği müşteri tarafından bilindiği için İslâm hukukçularının klasik murâbaha hakkındaki kanaatlerine bakmak gerekmektedir.

3- İslam hukukçularının fâizsiz bankalarca uygulandığı şekliyle çağdaş murâbaha hakkındaki değerlendirmelerini incelemek gerekmektedir.

Yukarıda da ifâde ettiğimiz üzere İslâm hukukçularının kâhir ekseriyeti vâdeli (taksitli) bedel karşılığında mal satışını onaylamışlardır. Hatta İbn Battâl el-Kurtubî (ö. 449/1057) veresiye satışın câiz olduğu konusunda icmâ (bütün âlimlerin görüş birliği) bulunduğunu söylemiştir[227]. Hz. Peygamber'in de bir yahûdîden veresiye mal aldığı nakledilmiştir[228]. Veresiye satışın bir anlamda tam tersi olan selem akitlerinde (peşin bedel ödenerek vâdeli mal almak) yaşanan sıkıntılar üzerine nâzil olan[229] "*Ey iman edenler! Belli bir vâdeye kadar borçlandığınızda bunu yazıya dökün!*"[230] âyeti de veresiye satışın mubah olduğunu göstermektedir. Netice itibariyle "satış peşin bedelle de vâdeli bedelle de câizdir"[231].

Müşteriye malın mâliyeti açıklanmaksızın pazarlık usûlüyle yapılan satışa müsâveme denir. Murâbaha mâliyetin açıklanıp kâr ilave edilerek, tevliye mâliyet açıklanıp mâliyetine ve vadia da maliyet açıklanıp zararına satıştır[232]. Müsâveme satışı mûtad olan usuldür. Murâbaha satışı ise güven esasına dayanmaktadır. Bu güvene halel getirilmediği ve bazı şartlara (malın satıcıya maliyetini bilmek, kârı bilmek, ana paranın misli olması, ilk akdin sahih olması vs.)[233] riâyet edildiği takdirde câiz görülmüştür[234].

Bugün fâizsiz bankacılıkta uygulandığı şekliyle müşterinin talep ettiği malın, satıcısından peşin bedelle alınarak müşteriye veresiye satılması

227. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IV, 302.
228. Buhârî, *Sahîh*, II, 729.
229. Müdâyene ayeti hakkında geniş bir değerlendirme için bk. Abdullah Kahraman, "Müdâyene Âyetinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *CÜİFD*, IV, Sivas, 2000, s. 193-224.
230. el-Bakara, 2/282.
231. Merğinânî, *Hidâye*, III, 25. Hanefîler alım satımın hem peşin hem de veresiye olabileceğini düşünürler. Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 301; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, IV, 531; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, VI, 262; *Mecelle*, md: 245-246.
232. Fahruddin Osmân b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâik*, I-VI, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, IV, 73. Ayrıca bk. Alâuddin es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukaha*, II, 105.
233. Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 240-243.
234. Merğinânî, *Hidâye*, III, 62;

konusu geçmişte ve günümüzde pek çok platformda tartışılmış ve özetle şu görüşler serdedilmiştir:

İmam Mâlik'in (ö. 179/795) munkatı bir isnadla naklettiğine göre bir kişinin diğerine "Şu deveyi sen peşin al, ben de senden veresiye satın alayım" şeklindeki teklifini Abdullah b. Ömer (ö. 72/692) mekruh görüp nehyetmiştir[235]. İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) kaydettiğine göre İmam Mâlik'in bu hadisi rivayet etmesinin sebebi burada iyne satışı olduğunu düşünmesi ya da bir satış akdinde iki satış akdinin birleştiği sonucuna varmasıdır[236]. *Muvatta* şârihlerinden Ebü'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) ise burada bir akitte iki akdin birleşmesinin, kişinin yanında olmayan (mâlik olmadığı) bir şeyi satmasının ve fazlalık ödemek vaadiyle borçlanmanın bulunduğu görüşündedir. Ona göre burada apaçık bir iyne satışı söz konusudur[237]. Yine nakledildiğine göre bir tüccârın kendisine ait olmayan bir malı bir kişiye getirip ihtiyacı olup olmadığını sorması ve eğer ihtiyacı varsa sahibinden satın alıp ona veresiye satması da mekruh görülmüştür[238]. İbrâhim en-Nehaî'nin (ö. 96/714) de "şu kumaşı sen al; ben de senden satın alayım" teklifini kerih gördüğü rivayet edilmiştir. Benzer bir görüş Tâvus b. Keysân (ö. 105/724) ve Hasan el-Basrî[239] (ö. 110/728) ve Zührî'den[240] (ö. 124/741), de aktarılmıştır. İbn Cüzey (ö. 741/1340) ise iyne satışını üçe ayırmış ve "şu malı on paraya al, ben de senden on beş liraya veresiye alayım" teklifini haram saymıştır[241]. Muâsır alimlerden ise Refîk el-Mısrî, Hasan Abdullah el-Emîn, Abdurrahmân Abdulhâlık ve Muhammed Süleymân eş-Aşkar[242] çağdaş murâbaha hakkında menfî kanaattedir.

Yûsuf el-Karadâvî'nin ifadesine göre menfi kanaatte olanların temel itiraz sebepleri şunlardır:

---

235. Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 663. Ayrıca bk. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 439. Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826) ise şu rivâyete yer vermiştir: "Adamın biri benim olmayan bir deveyi bana getiriyor ve onun için benimle pazarlık ediyor. Ben de o deveyi ona satıyorum. Sonra deveyi sahibinden peşin satın alıyorum" diyen birine İbn Ömer olumsuz yanıt vermiştir. Bk. Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, VIII, 43.
236. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah en-Nemirî, *el-İstizkâr*, (thk. Sâlim Muhammed Atâ vdğ.), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, VI, 449.
237. Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, *el-Müntekâ şerhu Muvatta Mâlik*, I-IX, (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, VI, 394.
238. Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, VIII, 42.
239. İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IV, 439. Hasan el-Basrî "Sen al, ben de senden alayım" teklifini muvâsafa olarak nitelemiştir.
240. Abdurrezzak b. Hemmâm, *Musannef*, VIII, 42.
241. Muhammed b. Ahmed (İbn Cüzey), *el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, (thk. Abdulkerîm el-Fudaylî), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000, s. 282.
242. Ahmed Sâlim Mulhim, *Bey'u'l-murâbaha*, Amman: Dâru's-Sekâfe, 2005, s. 127.

1- Burada fâiz hilesi yapılmaktadır ve alım satım amaçlanmamaktadır.

2- Hiçbir fakih bunun helal olduğunu söylememiştir.

3- Burada iyne satışı söz konusudur ve o da haramdır.

4- Burada bir satışta iki satış söz konusudur. Bu da yasaktır.

5- Mâlik olunmayan bir şeyin satımı söz konusudur. Bu da yasaktır.

6- Burada bağlayıcı vaad söz konusudur. Halbuki Allah böyle bir yükümlülük vermemiştir[243].

aa. Çağdaş Murâbaha Fâiz Hilesi midir?

Çağdaş murâbahanın bir fâiz hilesi olduğunu ifade edenler ne müşterinin söz konusu malı bankadan satın almak ne de bankanın malı satın alıp müşterisine satmak amacında olduğunu bilakis müşterinin ihtiyaç duyduğu paraya ulaşmak isterken bankanın da ona bu parayı hileli bir alım satım yoluyla verdiğini ileri sürmüşlerdir[244].

Fâizli bankanın amacı her ne gerekçeyle olursa olsun kendisinden kredi talebinde bulunan kişiye, istediği meblağı "borç" olarak vermek ve bu parayı fâiziyle birlikte tahsil etmektir. Murâbaha işleminde ise "gerçek" bir mal ya da mâli hakkın satıcısından peşin bedelle alımı ve müşteriye taksitli fiyattan satımı söz konusudur. Dolayısıyla gerçek bir mal, hizmet ya da hakkın gerçekten peşin alınarak taksitli satılması söz konusu olduğundan, böylesi bir ticârette fâiz mevzubahis olmamaktadır. Veresiye satışta ortaya çıkan vâde farkı ise fâiz değildir.

İnsanları yanılgıya sevkeden etkenlerden biri de örneğin fâizli bir bankadan aylık % 1.5 fâizle çekilen kredinin 48 aylık vâdede ortaya çıkardığı fâiz miktarı ile 48 ay vâde ile aylık % 1.5 oranındaki vâde farkının ortaya çıkardığı kârın aynı olmasıdır. Yani "madem ki 48 ay sonunda ödenen fâiz miktarı ile vâde farkı miktarı aynıdır, o halde katılım bankasında uygulanan murâbaha da fâiz hilesidir" denilmektedir.

Sözü edilen vâde sonunda ödenen fâiz ile vâde farkı miktarlarının eşit olduğu gerçektir. Ancak bu miktara ulaşmak için takip edilen süreçler

243. Yûsuf el-Karadâvî, *Bey'u'l-murâbaha*, s. 29. Menfî kanaatte olanların delilleri için ayrıca bk. Ahmed Sâlim Mulhim, *Bey'u'l-murâbaha*, s. 127-137.
244. Bk. Ahmed Sâlim Mulhim, *Bey'u'l-murâbaha*, s. 130.

farklıdır. Fâize ulaşmak için fâizli borç verme işlemi yapılırken vâde farkına ulaşmak için peşin alınan gerçek bir mal ya da hakkın taksitli satımı yapılmaktadır. Ayrıca bilinmesi gerekir ki neticeleri benzer olan her şey her zaman aynı hükmü taşımamaktadır. Mesela kesilip yenilmek için alınan bir hayvanın, kesiminden yarım saat önce öldüğünü düşünelim. Bu durumda hayvan leş haline gelmekte ve kesilip yenilmesi mümkün olmamaktadır. Halbuki bir başka açıdan bakıldığı zaman hayvan, zaten yarım saat sonra kesilecek ve yine öldürülecekti. O halde kendisi ölmüş bir hayvanı kesip yemek neden mahzurlu olmaktadır? Zira yarım saat önce leş haline gelmiş bir hayvanın eti ile yarım saat sonra bizim kesip yiyeceğimiz hayvanın eti aslında aynıdır, değişmemektedir. Leş yemeyi sakıncalı görmeyen bir kimse, bizim bu tavrımızı anlamsız bulabilir. Ancak bize göre hayvanın kendi kendine ölmesi yenilmesine manidir. Yine karşıt cinsten yabancı iki insanın aynı çatı altında yaşaması neticesini veren evlilik akdi yerine hemen hemen aynı neticeyi veren dost hayatı yaşamayı tercih etmek de yukarıdaki örneğe benzemektedir. Evlilik ile dost hayatı yaşamak arasındaki benzerliğe dayanan bir kısım insanların evliliği küçümsedikleri, şahitler huzurunda evlenmeyi kabul etmeyi önemsemedikleri görülmektedir. Halbuki evlilik akdi ile dost hayatı yaşamak arasındaki küçük bir süreç farkı bunlardan ilkini sevimli, ikincisini sevimsiz kılmaktadır[245].

bb. Çağdaş Murâbahayı Hiçbir Fakih Onaylamamış mıdır?

Çağdaş murâbahada câri olan işlemi câiz görmeyenler olduğu gibi câiz görenler de vardır. Örneğin İmam Şâfiî (ö. 204/819) bir kişinin diğerine bir malı göstererek "şu malı sen al ben de sana kâr ödeyerek alayım" demesini câiz görür. Ancak ona göre ilk alım akdi geçerli olmakla birlikte her iki taraf da ikinci akdi yapmakta serbesttirler[246]. İmam Muhammed (ö. 189/804) ise şöyle bir öneri de bulunur: "Bir adam bir başkasından bin dirheme ev almasını istese; evi alırsa kendisi de ondan bin yüz dirheme evi alacağını bildirse; adam evi almak istese ancak kendisine evi sipariş edenin vaadini yerine getirmemesinden korksa; burada çözüm ne olabilir? Adam evi muhayyerlik hakkıyla birlikte alır ve böylece zararı defeder"[247]. Hülasa İmam

245. Evlilik örneği için bk. Yûsuf el-Karadâvî, *Bey'u'l-murâbaha*, s. 32.
246. Ebû Abdillah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1393, III, 39.
247. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Mehâric ve'l-hiyel*, Kâhire: Mektebü's-Sekâfe ed-Dîniyye, s. 37.

Muhammed de böylesi bir alım satımı temelde onaylamaktadır. Kâsım b. Muhammed[248] (ö. 102/720), İbn Kayyım el-Cevziyye[249] (ö. 751/1350), Vehbe ez-Zuhaylî[250], Hayreddin Karaman[251], Yûsuf el-Karadâvî[252], Hamdi Döndüren[253], Servet Bayındır[254], Sâmi Hammûd, Abdulhamid el-Ba'li, Muhammed Bedevî, Abdulhamid es-Sâih[255], Bedr el-Mütevelli Abdülbâsit ve Abdulaziz b. Bâz[256] da bir kişinin talebi üzerine onun istediği malı peşin alıp kendisine veresiye satmaya onay vermişlerdir. Ayrıca Dubai ve Kuveyt'te düzenlenen birinci ve ikinci İslâmi Bankacılık Konferanslarında da çağdaş murâbahanın cevâzı yönünde kararlar alınmıştır[257]. Dolayısıyla bunu kimsenin onaylamadığını söylemek doğru olmasa gerektir.

cc. Çağdaş Murâbaha İyne Satışı mıdır?

Fâizsiz bankacılıktaki murâbaha işleminin iyne satışına benzetilmesi de problemli görünmektedir. Çünkü iyne satışı temelde bir fâiz hilesidir. Daha çok veresiye satılan bir malın peşin geri alınması olarak tanımlanır[258]. Bu satıma iyne denmesinin sebebi bu kelimenin bir anlamının da "nakit para" olmasından kaynaklanmaktadır[259]. Zira bir malı önce veresiye satın alıp sonra daha düşük peşin bedelle geri satan kişi, aslında mal değil nakit para elde etmiş olmaktadır. Halbuki normal bir alım satım, satıcıya para kazandırırken alıcının mal temin etmesini sağlamaktadır. İslam hukukçularının yaygın olarak kullandıkları tanım bu şekilde olmakla birlikte[260] iyne satışı, borç arayanın on paraya satacağı malı ona on beş paraya

248. İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IV, 439.
249. İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkıîn an Rabbi'l-âlemîn*, I-IV, (thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd), Beyrut: Dâru'l-Cîl, IV, 29. İbnü'l-Kayyım, "şu evi ya da malı satın al, ben de senden kârlı satın alayım" diyenin bu sözünde durmaması ihtimaline karşı, satıcıya evi ya da malı muhayyerlik şartıyla almasını önermektedir.
250. Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmi ve edilletuhû*, V, 3777.
251. www.Hayreddinkaraman.net/makale/0265.htm (02.09.2009)
252. Yûsuf el-Karadâvî, *Bey'u'l-murâbaha li'l-âmiri bi'ş-şirâ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
253. www.yenidunyadergisi.com (02.09.2009)
254. Servet Bayındır, *Fâizsiz Bankacılık*, s. 78-92. Servet Bayındır, bazı bankaların murâbaha sözleşmelerindeki temerrüd fâizi şartlarına ve bankaların bir yandan kendilerini mal alıp satan ticâri kuruluş gibi gösterirken diğer yandan sadece bir finansör gibi takdim etmelerine itiraz etmektedir. Bu şartların varolduğu bir murâbahayı onaylamamaktadır. Bk. s. 87-92.
255. Ahmed Sâlim Mulhim, *Bey'u'l-murâbaha*, s. 115.
256. Yûsuf el-Karadâvî, *Bey'u'l-murâbaha*, s. 11, 13; Ahmed Sâlim Mulhim, *Bey'u'l-murâbaha*, s. 120.
257. Yûsuf el-Karadâvî, *Bey'u'l-murâbaha*, s. 12-13.
258. Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XI, 21; Abdulhamid eş-Şirvânî, *Havâşi'ş-Şirvânî*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Fikr, IV, 323; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 39.
259. Muhammed Revvâs Kal'acî, *el-Muâmelâtu'l-mâliyye*, s. 82.
260. Hudayrî, *Bey'u'l-îyne*, Riyâd: Dâru'r-Râye, 1990, s. 28.

satmak[261] ve borç para bulma amacındaki kişiye taksitle satılan malı onun peşin bedelle sattığı kimseden yine peşin bedelle satın almak[262] diye de tanımlanmıştır. İyne satışı için verilen bir başka tanım ise bugün ki fâizsiz bankaların murâbaha işlemleriyle aynıdır. Bu tarife göre hali hazırda mâlik olmadıkları mallar, kendilerinden talep edildiği anda, tüccârdan malı peşin satın alıp, talep edenlere vâdeli olarak satanların yaptığı muamele iyne satışı olarak adlandırılmaktadır[263]. Bu son tanım özellikle Mâlikîler tarafından zikredilmektedir. Geçmişte iyne satışı çeşitli şekillerde yapılmıştır. Örneğin bunlardan biri şöyledir:

Tefeci ile borç arayan kişi önce fâiz oranı üzerinde mutabakata varırlar. Sonra bir tüccara giderler ve borç arayan şahıs ondan bir mal satın alır. Daha sonra bu malı tefeciye peşin olarak satar ve bedelini alır. Bunu takiben malı tefeciden taksitli olarak satın alır. Bu son alım satımda daha önceden mutabakata vardıkları fâiz oranını dikkate alırlar. Borç arayan şahıs malı eski sahibine iade eder ve bir miktar da para öder. Böylece borç arayan şahıs paraya kavuşmuş; tefeci de belli bir vadede fâiz getirisi temin etmiş olur. İbnü'l-Kayyım (ö. 751/1350) bu hileli alışverişi iyne satışının en kötü şekli olarak niteler ve haramlığı konusunda kuşku bulunmadığını belirtir[264]. Bir başka şekil ise şöyledir:

150 para borç verilen bir şahsa 100 paralık bir elbise 150 paraya satılır ve böylece borç olarak verilen para geri alınır. Burada elbiseyi alan şahıs 150 para borçlanmış durumdadır. Elinde ise çarşıda ancak 100 paraya satacağı bir elbise bulunmaktadır[265].

Âlimlerin çoğunluğu iyne satışını veresiye satılan bir malın henüz bedeli kabzedilmeden peşin bedelle geri alınması olarak algılamışlardır. İmam Ebû Yûsuf[266] (ö. 182/798) ve İbn Hazm ez-Zâhirî[267] (ö. 456/1063) iyne satışını câiz görür. Şâfiîler de taksitle alınan malın kabzedildikten sonra tekrar satıcısına daha az ya da daha çok bedelle satılmasında bir sakınca görmez[268]. İyne

261. Şemsüddin es-Serahsî, *el-Mebsût*, I-XXX, XIV, 36; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000, V, 273. Aslında buna *teverruk satışı* denilmektedir ve pek çok âlim tarafından câiz görülmektedir.
262. İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr*, V, 273.
263. Ebu'l-Berekât Ahmed ed-Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I-IV, (thk. Muhammed Aliş), Beyrut: Dâru'l-Fikr, III, 88; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, s. 282.
264. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Hâşiyetü İbni'l-Kayyım alâ Süneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, IX, 250.
265. İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr*, V, 325.
266. İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr*, V, 273.
267. İbn Hazm, *Muhallâ*, IX, 47.
268. Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, III, 416-417.

satışı konusunda Hanefî[269] ve Hanbelî[270] mezheplerinde, ayrıca ulemanın çoğunluğunda[271] hakim kanaat ise menfî yöndedir.

Anlaşıldığı üzere iyne satışı yaygın tanımıyla bir fâiz hilesidir. Ancak gerek şeklen alım satım şartlarına uyduğu için ve gerekse insanların nakit sıkıntısını aşma zarureti olduğu için bazı âlimlerce câiz görülmüştür. Çoğunluk ise gerçekte alım satım niyeti olmadığı için bunu mubah saymamıştır. Halbuki murâbahada hile ile bir başkasına fâizli borç vermek değil, ihtiyaç duyduğu bir malı peşin alamayan bir kişiye bu malı taksitle satmak söz konusudur[272]. Yani fâizsiz banka ile müşterinin temel amacı müşterinin paraya ulaşmasını sağlamak değil; satın almak istediği malın veresiye alım satımını gerçekleştirmektir. Dolayısıyla hem amaç hem de bu amacı gerçekleştirmek için kullanılan yol meşrû olduğu halde çağdaş murâbahanın iyne satışına benzetilmesi isabetli görünmemektedir.

dd. Çağdaş Murâbahada Bir Satışta İki Satış Birleşmekte midir?

Rivâyet kaynaklarında yer alan bir hadise göre Resûlullah bir satışta iki satışın birleştirilmesini yasaklamıştır[273]. Bir diğer rivayete göre ise "Kim bir satışta iki satış yaparsa, ya az olan fiyatı alır ya da fâiz yemiş olur" ifadesi geçmektedir[274]. Hadiste ne kastedildiği tam olarak ifade edilmediğinden bir satışta iki satışın ne demek olduğu konusunda âlimler arasında ihtilaf vukû bulmuştur. İmam Tirmizî (ö. 279/892) bazılarının "bir mal için peşin ve veresiye iki fiyat verilip birine karar verilmemesi" diye tarif ettiğini; İmam Şâfiî'nin (ö. 204/819) ise "ben evimi sana şu fiyata satayım sen de köleni bana şu fiyata sat" şeklinde teklif sunulması diye anladığını nakletmiştir[275]. Nesâî (ö. 303/915) ise "şu malı peşin yüz veresiye iki yüz dirheme satıyorum"[276] anlamına gelir demiştir. Bir mal için farklı vâdelerde farklı fiyatlar verip bunlardan birine karar vermeden alıcı ile satıcının ayrılmasının yasaklanması, mal bedelinin tam olarak belirlenmemesine bağlanmıştır[277]. Bir satışta iki

269. Alâuddîn el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, V, 198.
270. Merdâvî, *İnsâf*, IV, 335.
271. Muhammed Revvâs Kal'acî, *el-Muâmelâtu'l-mâliyye*, s. 83.
272. Ayrıca bk. Servet Bayındır, *İslam Hukuku Penceresinden Fâizsiz Bankacılık*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005, s. 83.
273. Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 663; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 274; Tirmizî, *Sünen*, III, 533; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 43.
274. Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, VIII, 137; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 307.
275. Tirmizî, *Sünen*, III, 533; Veliyullah ed-Dehlevî, *el-Mesvâ şerhu'l-Muvatta*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, II, 26.
276. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 43.
277. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, IV, 358.

satışın birleşmesi konusunda yapılan bir diğer tanım ise şöyledir: Bir kimse para verip selem yoluyla buğday alır. Vâde dolduğunda buğdayı teslim etmesi gereken satıcı buğday bulamadığında alıcıya şu teklifi yapar: "Sana vermem gereken buğdayı bana şu fiyata veresiye geri sat"[278]. Burada da iki akit bir akitte birleşmiş olmaktadır. İbnü'l-Kayyım (ö. 751/1350) ise şu tarifi benimser: Bir satışta iki satış "Bunu senden peşin seksene almak üzere bir yıllığına yüze satarım" demektir[279]. Yûsuf el-Karadâvî de İbnü'l-Kayyım'ın yorumuna katılır[280]. Dolayısıyla çağdaş murâbaha ile "bir satış içinde iki satışı" özdeşleştirmek zorlama görünmektedir. Çünkü çağdaş murâbaha bir malın satıcısından peşin alınıp onu talep eden müşteriye taksitle satmaktır. Bu da bir satışta iki satışın hiçbir yorumuyla benzeşmemektedir.

ee. Çağdaş Murâbaha Mâlik Olunmayan Bir Şeyin Satılması mıdır?

Bazı rivayetlerde satın alınan yiyecek maddelerinin kabzedilmeden satılması yasaklanmıştır. Rivâyete göre İbn Abbâs (ö. 68/688) *"Resûlullah, kabzedilmeden önce yiyecek satışını yasakladı. Başka şeylerin de yiyecekle aynı olduğunu zannediyorum"* derken; İbn Ömer (ö. 72/692) *"Yiyecek alan onu teslim almadan önce satmasın"* ifadesini kullanmıştır[281]. Bu konuda İbn Abbâs, İbn Ömer, Ebû Hüreyre (ö. 59/679) ve Câbir b. Abdillah'tan (ö. 75/694) rivayetler bulunmaktadır[282]. İmam Şâfiî yiyecek olsun, akar olsun, menkul olsun, nakit olsun kabzedilmemiş malın satışını sahih kabul etmemiştir. Osmân el-Bettî (ö. 143/760) ise böyle bir satışı hiçbir kayıt koymaksızın sahih saymıştır. İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) gayr-i menkullerin kabzedilmeden satışına izin vermiş; bunun dışındakileri onaylamamıştır. İmam Mâlik (ö. 179/795) ise yiyecek maddelerinin kabzedilmeden satılmasını doğru bulmazken diğer malların böyle satışını meşru görmüştür. Başka bazıları ise ölçülüp tartılanların kabzedilmeden satışını kabul etmezken diğer malların satışını onaylamıştır[283]. Bu konuda ayrıntılı bir inceleme yapıldığında görülmektedir ki kabzedilmemiş malların satılması aslında sahte alım satımlar yaparak fâizcilik yapmakla ilgilidir. Şöyle ki İbnü't-Tîn'in (ö. ?) beyânına göre selef âlimleri kabzedilmemiş malın satılmasını "100

278. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, IV, 358.
279. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Hâşiyetü İbni'l-Kayyım alâ Süneni Ebî Dâvud*, IX, 247.
280. Yûsuf el-Karadâvî, *Bey'u'l-murâbaha*, s. 53.
281. Buhârî, *Sahîh*, II, 751.
282. Müslim, *Sahîh,* III, 1159-1162.
283. Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, X, 169-170. Ayrıca bk. Zurkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta İmam Mâlik*, III, 367.

paraya alınmış belli bir vâdede teslim alınacak yiyeceğin tekrar satıcısına 120 paraya satılmasıdır"[284]. Yani düzmece bir alım satım akdiyle fâizcilik yapmaktır. Ayrıca *Muvatta*'da İmam Mâlik şu hükmü açıklamaktadır: Selem yoluyla alınan köle, hayvan veya bir başka mal vâde sonunda teslim alınmadan yine satıcısına daha yüksek bir meblağa satılamaz. Çünkü bu fâiz olur[285]. Yani selem yoluyla alınan böylesi mallar vâde dolumunda alıcısına teslim edilmemekte, bunlar tekrar satıcısına vâdeli olarak satılmaktadır. Bu da paranın satımı neticesini doğurmaktadır. Halbuki çağdaş murâbahada böylesi bir hile yoktur. Sadece veresiye mal almak isteyen bir şahıs ya da kuruma, satıcısından peşin bedelle alınan malın taksitle satılması söz konusudur.

ff. Çağdaş Murâbahada Vaadin Bağlayıcı Olması Yanlış mıdır?

Çağdaş murâbahada iki noktada vaad söz konusudur: İlki müşterinin bankaya sipariş ettiği malı alma vaadi; ikincisi de bankanın kendisine sipariş edilen malı satma vaadi. Yukarıda İmam Şâfiî'nin bu tarz murâbahaya tarafların muhayyer olması şartıyla izin verdiğini aktarmıştık. İmam Muhammed ve İbnü'l-Kayyım alıcının vaadinden dönmesinden korkuluyorsa satıcının muhayyerlik şartıyla malı almasını önermişlerdir. Böylece alıcı malı almaktan vazgeçince satıcı da muhayyerlik hakkını kullanarak malı iade edebilecektir. Çağdaş murâbahanın gerçekleştirilmesi için alıcı ve bankanın birbirlerine karşı vaadlerinin bağlayıcı olup olamayacağı meselesi tartışılmıştır. Netice de Dubai'de yapılan Birinci İslâm Bankacılığı Konferansı-'nda vaadin bağlayıcılığı olabileceği kararı alınmıştır. Yûsuf el-Karadâvî de müslümanların birbirlerine yaptıkları vaadlerin bağlayıcı olması gerektiği düşüncesindedir ve görüşünü pek çok delille ispata çalışmaktadır[286].

gg. Katılım Bankalarında Çağdaş Murâbahanın Uygulanışı

Bir şahıs ya da şirket katılım bankasından murâbaha talep ettiğinde banka, öncelikle söz konusu talebin fâizsiz bankacılık ilkeleri bağlamında gerçekleştirilebilir olup olmadığını araştırır. Bu aşamada katılım bankası aşağıdaki noktalara dikkat eder:

284. Aynî, *Umdetü'l-kâri,* XI, 250.
285. Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 659.
286. Yûsuf el-Karadâvî, *Bey'u'l-murâbaha*, s. 65 vd.

(1) Katılım bankası, bedeli taksitle ödenmek istenen mal ya da mâli hakkın gerçekten varolup olmadığına bakar. Katılım bankaları fâizle kredi veren bankalar olmadıkları için mutlaka satıcıdan alınıp müşteriye satılacak bir mal ya da mâli hakkın varolması gerekmektedir. Bu itibarla mal ya da mâlî hak hükmü taşımayan vergiler, cezalar, harçlar, vize ücretleri, borçlar vs. katılım bankaları tarafından murâbaha yapılamaz. Zaten *Mecelle*'nin 210. maddesinde şu hüküm yazılıdır: "Beynennâs mal olmayan şeyi satmak yahut onunla bir mal satın almak batıldır".

(2) Katılım bankası mal ya da mâli hakkın varlığını tespit ettikten sonra, bunların satılabilir olup olmadığını araştırır. Katılım bankaları kamuya zararlı mal ile satıma elverişli olmayan hakların satımını yapamaz. İçki, sigara, domuz eti, müstehcen yayın, kumarhâne malzemeleri, putlar, batıl bir dinin sembolleri, sadece haram işler için kullanılan ürünler vs. katılım bankaları tarafından murâbaha yapılamaz. Nitekim *Mecelle*'nin 211. maddesi şöyledir: "Mütekavvim[287] olmayan malı satmak batıldır".

(3) Katılım bankası satıma elverişli olduğunu tespit ettiği malların taksitle satıma uygun olup olmadığını inceler. Fâizsiz bankacılıkta, hakikatte "para" olarak değerlendirilen mallar taksitle satılamaz. Örneğin döviz ve külçe altın peşin bedelle satılabildikleri halde taksitle satımları fâizli işlem sayılmaktadır. Bilindiği üzere İslâm hukûkunda karşılıklı para mübâdelelerinin peşin olması gerektiği temel bir ilkedir. Çünkü Hz. Peygamber'den gelen bir haberde şöyle buyrulmaktadır: *"Altını altın karşılığı satacaksanız ancak birbirine eşit olarak satın. Gümüşü gümüş karşılığında satacaksanız ancak birbirine eşit olarak satın. Altını gümüş karşılığı dilediğiniz gibi satabilirsiniz"*[288]. Dolayısıyla katılım bankası para niteliği taşıyan şeyleri veresiye satamaz.

Altın ve gümüş Hz. Peygamber döneminde para vasfı taşımaktaydı. Bu itibarla bunların, bugün para vasfı taşıyan döviz ve millî para ile mübâdelesinde fâizin olup olmadığına bakmak gerekmektedir. Abdulaziz Bayındır'a

287. Mütekavvim: Mâlî değeri olan şey. Bir şeyin mâlî değerinin olmaması şu sebeplerden biri ile olur: 1- Mübâdele konusu edilemeyecek ölçüde değerli olması; insanın paha biçilemez olması bu yüzdendir. 2- Şer'an aşağılık, iğrenç görülmesi; içki, domuz, pislik vb. gibi şeylerin değerli görülmemesi bu sebepledir. 3- Hakkında şer'î yasağın bulunuşu, put vb. gibi. 4- Önemsizliği; bir tutam ot vb. gibi. 5- Denizdeki balıklar, hüdâyi nâbit meyveler, otlar vb. de muhrez olmamaları sebebiyle mütekavvim değildir. Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 352.

288. Buhârî, *Sahîh*, II, 761. Aynı anlamı taşıyan diğer rivayetler için bk. Müslim, *Sahîh*, III, 1208-1214; Tirmizî, *Sünen*, III, 541.

göre altın bugün itibariyle para olma vasfını kaybettiğinden döviz ya da millî para ile veresiye alım satımı fâiz doğurmaz. Çünkü altın ve gümüşten mâmul dinar ve dirhemler artık para vasfı taşımamaktadır. Kağıt paralar altın, gümüş olmadıkları, ölçülerek ya da tartılarak alınıp satılmadıkları ve yiyecek de olmadıkları için mezheplerin fâiz illetini de taşımamaktadır. Ayrıca bugün altın ile gümüş arasında hiçbir ortak nokta kalmamıştır. Hülasa kağıt para açısından demir ile altın ve gümüşün farkı kalmamıştır[289]. Hayreddin Karaman da kendisine sorduğumuz sorulara cevâben tarafımıza ilettiği bir görüşünde altın ve gümüş alım satımlarında hangi durumlarda fâizin cereyan edip hangilerinde etmeyeceğini şöyle açıklamıştır: "Altının üç özelliği vardır: Ödeme aracıdır (özellikle uluslararasında), tasarruf aracıdır, kıymet ölçüm aracıdır. Bu üç özelliği taşıdığı, koruduğu sürece altın metâ olarak görülmemektedir. Bugün külçe altın bu üç özelliği taşımakta olduğundan murâbaha yoluyla alınıp satılamaz. Ziynet haline gelmiş altın, külçe altından farklıdır. Çünkü değer ölçüsü olarak taşıması gereken üç temel özelliği kaybolmuştur. Bu nedenle işlenmiş altın, ziynet haline gelmiş altın murâbaha yoluyla alınıp satılabilir. Yine geçmişte bir değer ölçüsü olan gümüş yukarıda sayılan üç temel özelliğini yitirmiş olduğundan metâ hükmündedir ve taksitli alım satıma konu olabilir". Kanaatimizce bu noktada meseleyi tafsilatlandırmak gerekmektedir. Şöyle ki antika altın para ya da eşyaların piyasada kendine has bir değerinin olabileceği ve bunların saf altın olarak algılanamayacağı açıktır. Bu tür emtialar, kıyemî mal (piyasada standart bulunamayan mal) kabul edilmeli ve veresiye olarak alınıp satılabilmelidir. Ancak ister işlenip takı haline getirilmiş olsun ister külçe halinde üretilsin, ister çeyrek, yarım, tam gibi adlarla hediyelik olarak ya da tasarruf için basılmış şekliyle olsun altın bugün de para vasfını kaybetmemiştir. Günlük olarak altının fiyatındaki değişmeler takip edilmektedir. İnsanlar işlenmiş olsun olmasın aldıkları her gram altını tasarruf aracı olarak değerlendirmektedirler. Dolayısıyla yukarıdaki istisna dışında altının kağıt para karşılığında veresiye alım satımının fâizli işlem olacağı söylenebilir. Gümüş ise artık para olma ve tasarruf aracı kabul edilme vasfını tamamen kaybetmiştir. Dolayısıyla ister külçe ister işlenmiş halde olsun gümüşün veresiye satımının fâizli işlem olmayacağı anlaşılmaktadır.

(4) Katılım bankası mal ya da mâli hakkın, kendisi murâbaha yapmadan evvel müşterinin uhdesine geçip geçmediğine bakar. Katılım bankası, söz konusu mal ya da mâli hakkı, satıcıdan alıp müşteriye satacağı için,

289. www.suleymaniyevakfi.org/modules/Fâiz/fâiz.php#26 (19.08.2009)

müşteri ile satıcı kendi aralarında satış sözleşmesini yapmış olmamalıdır. Bu itibarla müşteri, satıcı ile alışverişi yapıp kesin olarak akdi bitirdiklerini söylüyorsa, müşteri katılım bankasına gelmeden önce malın faturası müşteri adına kesilmişse ve müşteri katılım bankasına gelmeden önce mal için peşinat ödemesi yapmışsa, mal, hizmet ya da hak müşterinin uhdesine geçtiği için katılım bankasının satıcıdan malı alma şansı kalmamakta ve murâbaha söz konusu olmamaktadır.

(5) Katılım bankası alım satım işleminin sahte olup olmadığını da inceler. Gerçek olmayan alım satımlarda devreye girmez. Hatta gerçek olma ihtimali zayıf işlemleri de reddeder. Çünkü katılım bankası kreditör değildir. Gerçek bir malı, gerçekten satmak isteyen satıcısından peşin alıp, gerçekten o malı veresiye almak isteyen müşterisine taksitle satan kuruluş olmak durumundadır. Sahte alım satımlara fon sağlamak katılım bankacılığı ilkeleriyle çelişmektedir.

Katılım bankasının öncelikle bu noktalara dikkat ediyor olması fâizle kredi verme amacı gütmediğini gösterir.

Yukarıdaki hususlarda problem tespit edilmemiş ise katılım bankaları müşteri hakkındaki istihbarat çalışmasına geçer. Ödeme gücünü araştırır, borcu ödeyeceğini garanti eden teminatları alır ve müşteriye söz konusu malın veresiye fiyatını açıklar. Malın ne kadarlık kısmının banka tarafından, ne kadarlık kısmının müşteri tarafından alınacağı konusunda anlaşılır. Bu noktada iki ihtimal söz konusu olur:

(1) Katılım bankaları taksitle satacakları malların (bireysel işlemlerde) genel olarak en fazla % 75'lik kısmını peşin satın alıp müşteriye taksitle satmaktadırlar. Geri kalan % 25'lik kısım ise müşteri tarafından satıcıdan doğrudan alınır. Yani mal ya da mâlî hak, katılım bankası ile müşteri tarafından ortak alınmakta, katılım bankası hissesini taksitle müşterisine satmaktadır. *Mecelle*'de de kaydedildiği üzere "Hissedarlardan biri hissesini dilerse müşârikine satar"[290].

(2) Katılım bankası malın tamamını kendisi satın alıp satıcıya bütün bedeli kendisi öder. Bu ödemeden önce ya da sonra müşterinin ödeyeceği peşinatı kendisi alabilir.

Eğer müşteri bu şartları yerine getirebiliyor ve kabul ediyorsa, mal ya da mâlî hakkın satıcıdan alımı aşamasına geçilir. Bu noktada murâbaha

290. *Mecelle*, md: 1088.

talebinin kurumsal ya da bireysel olmasına göre iki farklı işlem takip edilmektedir:

(1) Katılım bankası kurumsal taleplerde satıcı firmalara "satıcıya sipariş formu" gönderir. Bu formda malın ya da mâlî hakkın katılım bankası aracılığıyla satın alındığı ve faturanın müşteri adına kesilmesi isteği yer alır. Ayrıca malın, katılım bankası adına satıcıdan teslim alınması için müşteriye "vekâlet" verilir. Bu vekâletin yazılı olması şart değildir. Çünkü vekâletin unsurları îcâb ve kabûldür[291]. Îcâb ve kabûl de yazılı olabileceği gibi sözlü de olabilir. Müşteri, malı teslim aldığını belirtince, satıcıya, malın peşin bedeli banka tarafından gönderilir. Bunu takiben müşteriye malın taksitli satımı yapılır.

(2) Katılım bankası bireysel taleplerde müşteriye malı banka adına alması için "vekâlet" verir. Müşteri bankadan aldığı vekâlete dayanarak malı alır. Banka müşterinin malı teslim aldığını öğrendikten sonra satıcıya peşin bedeli öder. Bunu takiben malı müşteriye taksitle satar.

Katılım bankasının kârı, malın peşin bedeli ile taksitli bedeli arasındaki vâde farkıdır. Malın taksitli satımında ödenen vâde farkı, paranın borç verilmesinde ödenen fâizden kesinlikle farklıdır. Vâde farkı, ticâretin temel unsurlarından biridir. Vâde farkının kaldırılması ticâri hayatı çıkmaza sokar.

hh. Vâde Farkı Fâiz midir?

Alışverişte vâde farkı denen şey bir mal satışında peşin ile vâdeli bedel arasındaki farktır. Bu farkın meşrû olup olmadığı ve fâizden farkı sürekli tartışılan bir husustur. Bu konuya (vâde farkı alınmasının meşrûiyetine) ışık tutacak Kur'ân ve sünnette "doğrudan" bir delil bulunmamaktadır. Ancak fâiz, doğrudan paranın ya da mislî/standart bulunabilen bir malın borç verilip fazladan para ya da borç verilen malla aynı cinsten fazla mal talep etmektir. Örneğin bir kimseye on lira verip bir ay vâde sonunda on iki lira istemek fâizli bir işlemdir. Yine on kilo buğday verip bir ay sonra on iki kilo buğday istemek de fâizli muâmeledir. Vâde farkı ise bir malın para ya da farklı bir mal karşılığı vâdeli satımıdır. Mesela peşin bedeli on lira olan bir kalemi bir ay vâdeli on iki liraya satmak vâde farkıyla satım yapmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla fâiz ile vâde farkı arasında temelden fark bu-

291. Bilal Aybakan, *İslam Hukukunda Vekâlet Sözleşmesi*, *MÜSBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1990, s. 20.

lunmaktadır. Ayrıca alım satım (ticâret), Kur'ân'da kayıtsız/mutlak olarak mubah kılınmıştır. Âyet-i kerîmede açıkça şöyle buyrulmaktadır: "*Allah alışverişi helal fâizi haram kılmıştır*"[292]. Bu da vâdeli alım satımın câiz olduğunu göstermektedir. Yine para vâdeli mal peşin (normal vâdeli satış) alım satımın tam tersi olan para peşin mal vâdeli (selem satışı) alım satıma izin verilmiştir[293]. Hz. Peygamber de bir yahûdîden veresiye buğday alıp zırhını ona rehin vermiştir[294]. Bütün bunlar vâdeli mal satışlarının mubah olduğuna işâret etmektedir. Yine İslâm hukukunun temel kâidelerinden biri de şudur: "Eşyâda aslolan ibâhadır". Yani yasaklanmamış herşey mubahtır. Dolayısıyla vâde farkının mubah olduğunu gösteren bir delile değil, haram olduğunu gösteren bir delile ihtiyaç vardır. Bu olmadıkça vâdeli alım satımın ve vâde farkının câizliğine hükmetmek gerekir.

İslâm hukukçularının konu hakkındaki değerlendirmeleri ise şöyledir:

Rivâyete göre Abdullah b. Abbâs (ö. 68/688) şöyle demiştir: "Bir mal için peşin şu fiyata vâdeli şu fiyata demekte beis yoktur. Ancak alıcı ile satıcı akdi bunlardan birine göre tamamlamadan ayrılmamalıdır"[295].

Medîneli büyük tâbiî Saîd b. el-Müseyyeb'den (ö. 96/714) aktarıldığına göre selefleri "Bu giysiyi bir ay vâdeyle ona, iki ay vâdeyle yirmiye satarım deyip bunlardan birine karar vererek akdi tamamlamayı meşrû görmüşlerdir"[296].

İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/741) ve Katâde b. Diâme'nin (ö. 117/735) de neticede iki fiyattan birine karar verilirse peşin ve vâdeli iki bedel teklifini câiz gördükleri nakledilmiştir[297].

İmam Tirmizî (ö. 279/892) "*Hz. Peygamber bir satış içinde iki satış yapmaktan nehyetti*" hadisini naklettikten sonra şöyle demiştir: "Âlimler bu hadise dayanarak hüküm vermişlerdir. Âlimlerden bir kısmı bu hadisi

292. el-Bakara, 2/275. Bu âyette peşin alım satımlar mubah, vâdeliler değildir gibi bir kayıt konulmamıştır. Nisâ Sûresinin 29. âyetinde ise "*Ey imân edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin! Karşılıklı rıza ile yapılan ticâret başka...*" buyurulmaktadır. Bu âyette de ticârete kayıt konmamaktadır.
293. el-Bakara, 2/283. âyetine "müdâyene âyeti" ismi verilir ve bu âyette borçlanma durumunda yapılacaklardan bahsedilir. Bu âyet özellikle selem yoluyla borçlanmalar için nâzil olmuştur. Ancak yine de diğer borçlanmalar için de geçerlidir. Hülasa fâiz yoluyla borçlanmak haram kılındı diye vâdeli her türlü işlem haram kılındı zannedilmemelidir. Bk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, 1979, II, 979.
294. Buhârî, *Sahîh*, II, 738, 767, 887; İbn Mâce, *Sünen*, II, 815; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 38.
295. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 307.
296. Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, VIII, 136.
297. Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, VIII, 137.

şöyle açıklamışlardır: Bir satışta iki satış yapmak "bu giysiyi peşin ona, vâdeli yirmiye satıyorum" deyip bu bedellerden birine karar vermemekle olur. Eğer bunlardan birine karar verip alışverişi tamamlarlarsa o zaman bir beis olmaz"[298].

Büyük Hanefî âlimi Serahsî (ö. 483/1090) vâde farkının câizliği hakkında şöyle der: "Eğer akdi vâdeli şuna, peşin şuna ya da bir ay vâdeyle şuna, iki ay vâdeyle şuna şeklinde yaparlarsa akid fâsit olur. Çünkü alışverişi belirli bir semen mukâbili yapmamış olurlar. Ayrıca Hz. Peygamber bir satışta iki şartı nehyetmiştir. Bir satışta iki şartın açıklaması işte budur. Hz. Peygamber'in bunu mutlak olarak nehyetmesi böyle yapılan akidlerin şer'an fesâdını gerektirmektedir. Ancak bu hüküm alıcı ile satıcının bu hal üzere ayrılmalarıyla mukayyeddir. Eğer akdi bitirir ve belirlenmiş bir semen üzerinde akdi kesinleştirirlerse o zaman akid câiz olur. Çünkü bu durumda akdin sıhhat şartlarını tamamladıktan sonra alışverişi bitirmiş olurlar"[299].

Şâfiîlerden Remlî'nin (ö. 844/1440) değerlendirmesi ise "Bir satışta iki satış yapmak hakkındaki haberi Tirmizî nakletmiş ve hadisin sıhhatine hükmetmiştir. "Bu malı peşin bine vâdeli iki bine sattım. Sen, ben ya da falanca hangisine karar verirse ona göre al" demekle gerçekleşir. Bu akidde belirsizlik bulunduğu için sahih değildir"[300] şeklindedir.

Şâfiîlerden Zekeriya el-Ensârî (ö. 926/1519) de benzer bir açıklama yapar: "Bir satışta iki satış yapmak hakkındaki haberi Tirmizî ve başkaları nakletmiştir. Tirmizî hadisi hasen sahih olarak nitelemiştir. "Bu malı peşin bine bir yıl vâdeli iki bine sattım. Dilediğinle ya da dilediğiyle al" demekle gerçekleşir. Bu akdin sahih olmamasının sebebi mal bedelinin belirsizliğinden kaynaklanmaktadır"[301].

Hanbelîlerden Mansûr el-Buhûtî (ö. 1051/1641) ise "Bir malı on sağlam, on iki kırık dinara satarsa bunlardan birine karar vermedikçe akid sahih olmaz. Yine peşin ona, vâdeli yirmiye satarsa yine alışveriş sahih olmaz. Çünkü iki bedelden birine kesin karar verilmemiştir. (...) Eğer alıcı ile satıcı ilk akidde sağlam ya da kırık dinarlardan birine ya da ikinci akidde peşin

298. Tirmizî, *Sünen*, III, 533.
299. Serahsî, *Mebsût*, XIII, 8.
300. Şemsuddîn Muhammed b. Ebi'l-Abbâs er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984, III, 450.
301. Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed el-Ensârî, *Fethu'l-Vehhâb bi şerhi Minhâci't-tullâb*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418, I, 283.

ya da veresiyeden birine karar vererek alışverişi bitirirlerse bedelin açıkça belirlenmesi sebebiyle akdin sıhhatine mâni husus ortadan kalktığı için alışveriş sahih olur"[302] demektedir.

Zeydiyye'den Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) açıklaması ise şöyledir: "Bir satışta iki satış yapmanın yasaklanmasının illeti bir şeyin iki bedel zikredilerek satılması suretinde malın bedelinin tam olarak belirlenmemiş olmasıdır"[303].

Yakın dönem Hindistan ulemasından Mübârekfûrî (ö. 1353/1934) "Eğer alıcı ile satıcı iki bedelden biri üzerinde anlaşıp akdi tamamlarlarsa yani örneğin satıcı bu elbiseyi peşin ona vâdeli yirmiye sattım der ve alıcı da peşin on paraya aldım deyip meblağı öderse akid sahih olur"[304] değerlendirmesini yapar.

Çağdaş İslâm hukukçularından Hayreddin Karaman da şöyle der: "Vâde farkı fâiz değildir. Peşin yüze satılan bir malı, mesela alt ay vâde ile yüz elliye sattığınız zaman bu "elli" fazlalık fâiz değil, vâde farkıdır. Vâdeli alım satımda mal satılıp para alındığı için bu meşrû olan bir bey' akdi olur. Yüze aldığınız malı peşin mesela yüz elliye sattığınızda buradaki fazlalık nasıl fâiz değil, kâr ise, aynı malı vâdeli yüz seksene sattığınızda da bu seksen fâiz değil, vâde sebebiyle yapılmış daha fazla kârdır"[305].

Vâde farkı hakkında yorum yapanlardan biri de Hamdi Döndüren'dir. Görüşünü şöyle ifade eder: "İslâm ister peşin, ister vâdeli olsun alış-verişi mübah kılmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Allah alış verişi helâl, faizi haram kılmıştır*". Peşin satışlarda kâr eklemek meşrû olduğu gibi vâdeli satışta da meşrûdur. Hatta vâdeli satışta para bir süre ticâret işinde kullanılamayacağı ve eşyanın alış fiyatlarının yükseleceği dikkate alınarak kâr oranı yüksek tutulabilir. Kısaca bir kimse peşin alan müşterisine %15 kâr uygularken, altı ay vâdeli almak isteyene %25 kâr oranı uygulasa bu mümkün ve câizdir"[306].

Hülasa İslâm hukûkçularının önemli bir bölümünün vâde farkını fâiz saymadığı anlaşılmaktadır.

302. Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, III, 174.
303. Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, V, 250.
304. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, IV, 358.
305. Hayreddin Karaman, "Vâde Farkı", www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat2/0173.htm (23.12.2009)
306. Hamdi Döndüren, "Veresiye Satışlarda Vâde Farkı Câiz midir?", www.yenidunyadergisi.com/index.php?sf=arsiv_oku&id1=962&id2=3 (23.12.2009)

II. Çağdaş Murâbaha Hakkındaki Bazı Yaygın Kuşkular

Katılım bankalarında uygulanan peşin alım taksitli satım (çağdaş murâbaha) yöntemi hakkında bir takım temel itiraz noktaları yukarıda arzedilmişti. Onların dışında bu konuda insanların zihninde oluşan başka kuşkular da olmaktadır. Aşağıda bu kuşkuların değerlendirmesi yapılacaktır:

Katılım bankalarının çoğu defa peşin satın aldıkları malı hiç görmemeleri; yalnızca tapu, ruhsat, fatura vs. gibi malı simgeleyen evraklara itimad etmeleri, yaptıkları işlem hakkında kuşku uyandırmaktadır.

Bir mal ya kullanmak ya da ticâretini yapmak amacıyla alınır. Katılım bankalarında murâbahaya konu olan mallar ticâret amaçlı satın alınan mallardır. Dolayısıyla satmak amacıyla satın alınan bir mal söz konusudur. Malın, kendisine satılacağı müşteri de bellidir ve malın nihâyi müşterisi odur. Katılım bankaları ise yalnızca bir "ara tüccâr" gibi malı peşin alıp taksitli satmak amacındadır. Binaenaleyh katılım bankalarının memur vazifelendirerek murâbahaya konu teşkil eden malları görme çabası içine girmesi lüzumsuz kalmaktadır. Katılım bankaları bu noktayı "vekâlet" yöntemiyle aşmaktadırlar. Murâbaha için başvuran müşteri katılım bankası adına malı incelemekte, kusuru olup olmadığını araştırmaktadır. Elbette daha sonra malı kendisi alacağı için incelemeyi kendisi adına da yapmaktadır. Hülasa malı görmeden almak murâbaha için bir problem teşkil etmemektedir. Ayrıca katılım bankaları bireysel murâbaha taleplerinde eksper vasıtasıyla satın alınacak malı mutlaka görmektedir. Ayrıca İslâm hukukunda bir malı satın almak için mutlaka görme şartı da bulunmamaktadır. *Mecelle*'nin 320. maddesinde "Bir kimse bir malı görmeden iştirâ etse görünceyedek muhayyerdir. Gördükte dilerse fesheder ve dilerse kabul eder. Buna hıyâr-ı ru'yet denilir" hükmü vardır.

Murâbaha akitlerinde katılım bankalarının peşin bedelle satın aldıklarını iddia ettikleri malları simgeleyen tapu, ruhsat ve fatura nevinden belgeler, resmî olarak banka adına düzenletilmemektedir. Bu durum katılım bankası ile malın satıcısı arasındaki akdin göstermelik olduğu izlenimi doğurmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki bu düşünce yapılan bütün sözleşmelerin mutlaka yazılı yapılması gerektiği ön kabulüne dayanmaktadır. Halbuki İslâm hukûkunda bir malın satın alındığını gösteren tapu, ruhsat ve fatura gibi belgelerin her akidde müşterinin adına düzenlenmesi gerektiği

şartı bulunmamaktadır. Örneğin geçerli bir akidle (yazılı ya da sözlü) satın aldığımız bir evin tapusunu üzerimize almasak bile malın mülkiyeti bizim uhdemize geçmiş sayılmaktadır. Aynı şey faturasını almadan satın aldığımız mallar için de geçerlidir. Adımıza fatura düzenlenmemiş olsa da malın mülkiyeti bizim üzerimize geçmiş sayılmaktadır. Bu belgeler mahkemeye düştüğümüz takdirde bir anlam ifade etmektedir. Şöyle ki parasını vererek satın aldığımız bir arabanın ruhsatını üzerimize almamışsak ve satıcıyla anlaşmazlığa düşmüşsek, mahkeme başkaca bir delil yoksa arabanın ruhsatına itibar edecektir. Bu durumda arabanın satıcıya ait olduğu kararı da çıkabilir. Ancak mahkeme nezdinde durumun böyle olması arabanın parası ödendiği halde hakikatte de satıcıya ait olduğu anlamına gelmez. Ayrıca bu evrakların katılım bankası adına düzenlenmesi ilave masraflar ortaya çıkarmaktadır. Doğal olarak katılım bankası kâr miktarını maliyet üzerinden hesaplayacağı için imkân ölçüsünde gereksiz harcamalardan kaçınmaktadır. Zira malın alım maliyeti yükseldikçe müşteriye satış maliyeti de yükselecektir. Bu da müşterilerin zararına yol açacaktır. Bir başka husus da bizzat devletin yapılan murâbaha işlemleri sırasında tapu, ruhsat ve fatura nevinden belgelerin banka adına düzenlenmesini zorunlu tutmamasıdır. Eğer devlet böyle bir zorunluluk yüklememiş ise katılım bankasının ilave masraflara girerek bu belgeleri önce kendi adına sonra da müşterisi adına düzenletmesi anlamsız kalmaktadır.

Katılım bankası aracılığıyla mal alacak bazı kişilerin aslında alışveriş yapma niyeti taşımamaları; bilakis uygun oranda fâizli borç bulmaya çalışmaları da kuşku uyandırmaktadır.

Açıkça bilinmektedir ki katılım bankalarına başvuran müşterilerin bir kısmı aslında fâizli bankalardan fâiz oranlarını da araştırmaktadır. Bu da aslında alım satım yapma niyeti taşımadıklarını bilakis fâizli borç aradıklarını göstermektedir. Bu tespit doğru olmakla birlikte katılım bankalarına başvuran müşterilerin önemli bir bölümünün fâiz konusunda hassas olduğunu belirtmek gerekir. Bu açıdan katılım bankası aracılığıyla bir malı satın almak isteyen müşterilerin hemen tamamının potansiyel olarak fâizli borç bulma arayışında olduklarını söylemek doğru görünmemektedir. Finansman ihtiyacını karşılamanın fâizli yollarını tercih edenler tarih boyunca nasıl varoldularsa fâizsiz enstrümanları yeğleyenler de her zaman tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. Bir başka husus da şudur: Fâiz konusunda hassasiyet göstermeyip fâizli finansman arayan müşterilerin niyeti aslında katılım bankalarını ilgilendirmemektedir. Zira katılım bankalarında süreç yukarıda da

arzettiğimiz üzere alım satım şeklinde başlayıp devam etmektedir. O halde kişi ister fâiz niyetinde olsun ister alışveriş kastı bulunsun her halükarda katılım bankasıyla bir malın alım satım işlemini gerçekleştirmektedir. Ayrıca fâizli finansman arayışındaki bir kişi sahte bir alım satım işlemi tasarlayarak bunu katılım bankası aracılığıyla yapmak istese ve böylece bankayı aldatsa bu durum da katılım bankasına bir vebal yüklememektedir. Zira herkes bildiği kadarıyla mesuldür ve bütün insanları potansiyel sahtekâr kabul etmek de mümkün değildir. O halde katılım bankası yaptığı bütün tetkiklere rağmen müşterisinin kötü niyetini farkedememiş ise burada katılım bankasının sorumluluğu olduğunu düşünmek insafla bağdaşmamaktadır. Ancak katılım bankası böylesi bir sahte alım satımın varlığını tespit etmiş ise kesinlikle işleme yardımcı olmamalı ve söz konusu müşteri ile tekrar çalışmamalıdır.

Katılım bankaları mal ve hizmet nevinden pek çok şeyin murâbahasını yapmaktadır. Katılım bankalarının her şeyi alıp satıyor olmaları da ticaretle bağdaştırılamayabilmektedir ve bu durumun hemen her şey için kredi sağlayan fâizli bankaların fâiz politikasına benzediği düşünülebilmektedir.

Halbuki ticarette tüccarın satabileceği malların sınırlandırılması gerektiğine dair herhangi bir argüman ya da kural yoktur. Tarih boyunca ticâret erbâbı farklı alanlarda ihtisas yapmış olabildiği gibi birçok sahada faaliyet gösteren tüccarlar da olabilmiştir. Örneğin bir kişi ya da aileye ait bir holding düşünelim. Bu holding bünyesinde turizm, otomotiv, inşaat, mobilya vs. sektörlerinde yer alan şirketler olduğunu var sayalım. Böylesi bir yapı içerisinde ticari faaliyetlerde bulunan holdingin aslında ticaret yapmadığı söylenebilir mi? Ayrıca bugün pek çok alışveriş merkezinde binlerce hatta on binlerce ürün satılabilmektedir. Bu da mal alım satımında sınırlama olmayabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla satılması mümkün olan her şeyin alım satımı mümkündür diyebiliriz. Bu itibarla katılım bankalarının murâbaha yoluyla alıp sattıkları malların çeşitliliğinin ticari teamüllere aykırı olduğunu iddia etmek doğru ve haklı bir yaklaşım olarak değerlendirilemez.

Bir başka kuşku da zaman zaman şöyle ifade edilmektedir: Ticaret genelde şöyle yapılır: Tüccar bir malı peşin ya da vadeli olarak alır ve onu dükkan ya da deposunda tutar. Daha sonra malı almak isteyen çıkarsa maliyetin üzerine kârını ekleyerek satar. Böylece tüccar bir risk yüklenmekte, emek sarfetmekte ve masraf yapmaktadır. Yüklendiği risk aldığı

malın değerini yitirmesi, mal kendi uhdesindeyken herhangi bir sebeple zayi olması, alıcısının çıkmaması vb. durumları kapsamaktadır. Sarfettiği emek ise malı bulması, dükkana koyması, müşteri beklemesi ve malın satımının ardından malla ilgili doğacak sorunlarla ilgilenmesidir. Tüm bu aşamalar sırasında kira, nakliye, hammaliye, koruma vs. gibi pek çok külfeti de yüklenmektedir. Halbuki katılım bankaları ne bir malı alıp bunu kendi yanında ya da deposunda bekletmekte ne de söz konusu malı almak için bir emek sarfetmektedir. Ayrıca malın alımı için özel bir masraf ta yapmamaktadır. Bu da katılım bankalarının aslında ticaret yapmadıklarını göstermektedir.

Katılım bankaları bankacılık sektöründe yer aldıkları için mal alıp bunu satmak üzere uhdelerinde bekletmeleri aslında kanunen yasaktır. Dolayısıyla böyle bir işlem yapmaları kanunen mümkün değildir. Ayrıca İslam hukuku bakımından bir malı satmak için mutlaka onu daha önceden alıp elde tutmak ya da depoda bekletmek de gerekmemektedir. Ticaretin yukarıda arzedilen tarzda yapılıyor olması bir zorunluluk değil; sadece teamüldür. Hatta bugün piyasada elde mevcut olmayan malların satımı ve sonra piyasadan temini yaygın olarak kullanılmaktadır. Tüccarların dükkan ya da vitrinlerinde sergiledikleri malların pek çoğu teşhir amacıyla sergilenmektedir. Müşteriler arzu ettikleri malı satın almak üzere satıcıyla anlaştıklarında eğer mal tüccarın deposunda varsa oradan yoksa ana bayiden satın alınarak müşteriye teslim edilmektedir. Dolayısıyla katılım bankalarının malı önceden satın alıp bekletmemiş olması onu murâbaha yoluyla alıp satmasına mani değildir.

Katılım bankalarının murâbaha işlemleri için emek sarfetmediği ya da masrafa girmediği de doğru değildir. Kurulan büyük genel merkezler, açılan yüzlerce şube, istihdam edilen binlerce eleman ve bunların kullandığı malzemeler vs. bu iddianın yersizliğini ortaya koymaktadır. Katılım bankaları da ticari faaliyette bulunmakta ve bunun için pek çok külfete katlanmaktadır. Ancak bu ticari faaliyet alışılmış ticari faaliyetten farklı bir görünüm arzetmektedir. Bu da katılım bankalarının bankacılık sektöründe yer almasından kaynaklanmaktadır.

Risk konusuna gelince ticari riskleri azaltmak hemen her tüccarın amacıdır ve hakkıdır. Bir başka açıdan ise riskin fazla oluşu ticaretin İslam hukukuna daha uygun olması anlamına gelmemektedir. Doğal olarak katılım bankaları da yüklendikleri riskleri minimuma çekme hakkına sahiptir.

Bununla birlikte katılım bankalarının hiç risk yüklenmediği de söylenemez. Hatta bugün katılım bankalarında risk analizi yapan ve risklere karşı önlemler alınmasını sağlayan departmanlar ihdas edilmiş bulunmaktadır.

Katılım bankalarında uygulanan kâr oranları ile fâizli bankaların fâiz oranları büyük oranda birbirine yakın olmaktadır. Örneğin fâizli bankalarda konut kredilerine uygulanan fâiz oranı aylık ortalama % 1.4 iken katılım bankalarında konut murâbahaları için belirlenen kâr oranları da aylık takriben % 1.4 olmaktadır. Bu durum da katılım bankalarında uygulanan murâbaha işlemleri hakkında kuşkuya yol açmaktadır.

Katılım bankaları bankacılık sektöründe hizmet vermektedirler. Ancak işlemlerinde onlar gibi fâiz yolunu değil peşin alım taksitli satım yolunu kullanmaktadırlar. Bununla birlikte doğal rakipleri fâizli bankalardır. Dolayısıyla kâr oranlarını belirlerken rakiplerinin fâiz oranlarını gözönünde tutmak durumundadırlar. Yani bir anlamda piyasayı gözetmek zorundadırlar. Fâizli bankalarda kredi fâiz oranları % 1.5 civarında iken katılım bankalarının bunu görmezden gelip kâr oranını % 2.5 olarak belirlemesi ya da % 0.5 olarak tespit etmesi mümkün olabilir mi? Eğer kâr oranını % 2.5 olarak belirlerlerse piyasayı gözetmedikleri için herhangi bir murâbaha işlemi yapamaz ve iflas ederler. Kâr oranını % 0.5 olarak ilan etseler hem kârlılıkları düşer ki bu durumda piyasayı dikkate alarak işletmeleri için kendilerine emânet edilen kaynakları doğru ve yerinde kullanmamış olurlar hem de sermaye güçleri talebi karşılayamayacağı için zor durumda kalabilirler. Bundan başka devletin de böylesi bir keyfiliğe müsaade etmeyeceği açıktır.

Bilindiği üzere enflasyon, ülkedeki siyasi durum, mala yönelik arz talep, sermaye gücü vs. gibi etkenler de fâizlerin dolayısıyla kâr oranlarının belirlenmesinde etkilidir. Dolayısıyla bankacılık sektöründeki aktörlerin hepsinin eşit fâiz ve kâr oranı uygulaması zaten mümkün değildir. Birbirine yakın seviyelerde ilan edilen oranlar ise oluşan piyasanın bir gereğidir.

Bir diğer husus da şudur: Kâr oranlarının ne olacağı hakkında bir sınırlandırma bulunmamaktadır. Aldatma ve fahiş kâr olmadığı müddetçe kâr talep etmek tüccarın hakkıdır. Sonuç olarak kâr oranları ile fâiz oranlarının yakınlığı fâizsiz bankacılığa zarar vermemektedir.

Bankalardan alınan fâizli kredilerle de ev, araba, arsa vs. alınmaktadır. Hatta fâizli bankalar kredi karşılığında satın alınan eve ipotek koymakta

araçlara rehin kaydı düşmektedir. O halde madem mal ya da hizmet alımları için katılım bankalarının murâbaha işlemleri fâizsiz sayılmakta, kimisine göre fâizli bankaların böylesi kredileri de fâizsiz sayılmalıdır.

Öncelikle bankadan fâizli kredi alınırken izlenen süreç unutulmamalıdır. Banka verdiği ana paraya fâiz ekleyeceğini önceden bildirmekte ve işlemleri buna göre yapmaktadır. Eve ipotek koyması ya da araç ruhsatına rehin kaydı düşmesi yalnızca alacağını garantiye almak içindir. Bunların ipotekli ya da rehin olması peşin alınıp taksitli satıldıkları anlamına gelmemektedir.

Bir başka açıdan ise ipotek ya da rehin kaydı bir alım satım sözleşmesinin olmazsa olmaz parçası değildir. Yani katılım banksı yaptığı bir murâbaha işlemi sonrasında eve ipotek koymasa ya da aracı rehin almasa da yaptığı işlem fâizsizlik özelliğini taşır. Halbuki fâizli banka krediyi kullandırdıktan sonra ipotek ya da rehin şöyle dursun malın bizzat kendisini dahi borç bitene kadar borçlusuna vermese yine de yaptığı işlem fâizlilik özelliğini kaybetmemektedir. Hülasa katılım bankalarındaki işlemlerin fâizsiz olması evin ipoteklenmesi açısından değil peşin alınıp taksitli satılması sebebiyledir.

Normal bir ticarette tüccar sattığı maldan mesuldür. Örneğin satın alınan bir buzdolabı üç gün sonra bozulursa büyük ihtimalle geri alınıp yenisiyle değiştirilir ya da en azından satıcı firma tamiriyle bizzat ilgilenir. Bu durum tüketiciyi koruma kanunlarıyla da düzenlenmektedir. Halbuki katılım bankaları peşin aldıklarını iddia ettikleri malları bizzat görmedikleri gibi taksitle sattıktan sonra da malda çıkan kusurlarla ilgilenmemektedirler. Bu durum da yalnızca bir kreditör gibi verdikleri parayı ve alacakları fazlalığı hesap ettiklerini göstermektedir.

Yukarıda da arzettiğimiz üzere katılım bankaları malın görülmesi, teslim alınması ve kusuru olmadığının tespiti işlemlerini vekâlet yöntemiyle halletmektedirler. Katılım bankaları nihayi alıcı olmadıklarından bu işlemlerin malın asıl müşterisi tarafından gerçekleştirilmesi daha makul görünmektedir. Dolayısıyla katılım bankaları asıl müşteriye vekâlet vermekte ve malı kusursuz teslim aldıkları beyanından sonra ilk satıcıya parayı ödeyerek malın mülkiyetini devralmakta ve sonra da asıl müşteriye satışı gerçekleştirmektedirler. Ayrıca katılım bankaları satış sözleşmesinde malda çıkacak kusuru kabul etmeyeceklerini de beyan etmektedirler. Bu da meşru

bir şart olarak kabul edilmektedir. *Mecelle*'nin 342 ve 343. maddeleri şöyledir: "Bâyi bir malı her ayb dâvasından zimmeti berî olmak şartıyla sattıkda müşteri için hıyâr-ı ayb yoktur. Müşteri bir malı her aybiyle makbulümdür diye iştira eylerse artık anda ayb dâvasına salâhiyeti yoktur"[307].

d. Değerlendirme

Yaklaşık 50 yıldır dünyada ve 25 yıldır da Türkiye'de finans sektörü içinde yer alan ve büyük oranda ortaklık (mudârebe) yöntemiyle topladığı fonu peşin alım taksitli satım (murâbaha) yöntemiyle işletip kâr sağlayan katılım bankaları özellikle son birkaç yıldır Türkiye'de önemli atılımlar gerçekleştirmiş bulunmaktadır. Gerek şube ve gerek çalışan sayısı itibariyle gittikçe büyüyen bu bankaların tarihçesi, kuruluş yapısı ve temel para kazanma yöntemi hakkında bilgi sunmaya çalıştığımız bu bölümde katılım bankalarının sistem olarak fâiz vaadiyle fon toplamadıkları, fon toplama usulleri olan mudârebe akdiyle para kazanma yöntemleri olan murâbahanın fâizli bankalardaki mevduat ve kredilerle esasta farklı olduğu, mudârebe ve murâbahaya yönelik eleştirilerin bir bölümünün yaşanılan hayat ile diğer bölümünün ise İslâm hukûkuyla uygunluk arzetmediği sonucuna varılmıştır. Elbette fâizin sıfıra yaklaştığı, fâizsiz bankaların bankacılık sektörünün asıl aktörleri haline gelecek kadar büyüdüğü, rekâbet şartlarının iyileştirildiği ve ticârî ahlâkın geliştiği yerlerde fâizsiz bankacılığın daha verimli ve ilkeleriyle uyumlu çalışacağı muhakkaktır.

B. Commodity ve Reverse Murâbaha

Bugün özellikle İslâmî bankacılık sektöründe ya da uluslararası çapta faaliyet gösteren büyük şirketler nezdinde yapılan ve teverruk yöntemini esas alan iki çağdaş finansal araç daha bulunmaktadır. Bunlar "commodity murâbaha" ve "reverse murâbaha" ismiyle tanınmaktadır.

Ekonomik hayat içinde kimi zaman büyük şirketler büyük çapta finansmana ihtiyaç duyabilmektedirler. Bunu karşılamanın fâizli kredi yolu her zaman açıktır ve fâizli kredi veren kuruluşlar hemen her devlette faaliyet göstermektedirler. Bununla birlikte fâiz hassasiyeti taşıyan şirketler de (örneğin İslâmî bankalar) bazen büyük miktarda likit varlığa sahip olabilmek-

307. Ayrıca bk. Merğinânî, *Hidâye*, III, 46.

tedirler. Onlar da bu fazla miktardaki likit varlığı işletmek arzusundadırlar. İşte commodity murâbaha bu tür durumlarda kullanılan ve temeli teverruk (vâdeli alınan malın satıcıdan başkasına peşin satılması) anlaşmasına dayanan bir finansal işlemdir. Commodity murâbaha genel olarak şöyle işler: Finansman ihtiyacı duyan şirket, bu finansman ihtiyacını fâizsiz olarak karşılayacak bankaya başvurur. Banka, satıcıdan (genelde fizîki mal teslimi de yapılan uluslararası emtia borsalarından) mülkiyet hakkı içeren ancak sevkiyâtı yapılmayan mallar satın alır. Bu malları derhal müşterisine maliyet artı kâr olmak üzere taksitle satar. Müşteri malın bedelini taksitler halinde ya da gelecekteki muayyen bir zamanda tek seferde ödeyecektir. Müşteri malın mülkiyetini devralır ancak malın sevkiyâtını yaptırmaz. İsterse yaptırabilir ya da külfetine katlanarak malın bulunduğu yerde muhâfaza edilmesini isteyebilir. Malın mülkiyetini devralan müşteri bankayı bir acenta gibi kullanır ve sahip olduğu malları bir başka alıcıya belli bir fiyatla satar. Uluslararası piyasada bu tür malları satın alan alıcı şirketler bulunmaktadır. Bütün bu alışverişler hızlı bir şekilde yapılır. Yani satın alınan malların değerinin yükselmesi ya da azalması riskinden sakınmak için neredeyse aynı anda gerçekleştirilir. Neticede taksitle aldığı malları peşin bedelle satılan müşteri likit ihtiyacını karşılamış; banka da peşin aldığı malları taksitle sattığı için kâr elde etmiş olur.

Reverse murâbaha da ise işlem terse dönmektedir. Likit sıkıntısı yaşayan örneğin bir İslâmî finans kuruluşu bir başka şirkete başvurur. İkinci şirket yine fizîki mal teslimi de yapılan uluslararası emtia borsalarından peşin bedelle mal alır. Bu malları likit ihtiyacı duyan birinci şirkete taksitle satar. Birinci şirket malların mülkiyetine sahip olur ancak emtianın sevkiyâtını talep etmez. Ya bizzat kendisi ya da malları kendisine satan ikinci şirketi acenta gibi kullanmak suretiyle söz konusu emtiayı nihâyi alıcıya peşin satar. Bütün bu işlemler malın değerinde değişim olmaması için hızlı bir şekilde yapılır. Hatta emtianın ilk satıcıları da nihâyi alıcıları da önceden belirlenir. Zira bu tür alım satımlar oldukça yüklü miktarlarda yapıldığı için mal fiyatındaki ufak hareketlilikler neticede büyük kayıplara yol açabilmektedir. Neticede birinci şirket taksitle satın aldığı malların peşin satılması sebebiyle ihtiyaç duyduğu likite kavuşmuş; ikinci şirket ise taksitle sattığı mal karşılığı kâra ulaşmış olur[308].

308. Bk. Muhammed Eşref, "Shariah – Compliant Financial Products", www.accountancy.com (04.10.2009)

c. LEASİNG (FİNANSAL KİRALAMA)

Türkçesi finansal kiralama olan leasing teriminin Arapça karşılığı el-icâre el-müntehiye bi't-temlîk'tir (mülkiyetin devriyle sona eren kira akdi). Finansal kiralama şöyle tanımlanmıştır: "Belirli bir süre için kiralayan ve kiracı arasında imzalanan ve üreticiden kiracı tarafından seçilip kiralayan tarafından satın alınan bir malın mülkiyetini kiralayanda kullanımı ise kiracıda bırakan bir sözleşmedir"[309]. Finansal kiralama sözleşmeleri 28.06.1985 tarihli 3326 sayılı Finansal Kiralama Kanunu'nda ise "Sözleşme, kiralayanın, kiracının talebi ve seçimi üzerine üçüncü kişiden satın aldığı veya başka suretle temin ettiği bir malın zilyedliğini, her türlü faydayı sağlamak üzere ve belli bir süre feshedilmemek şartı ile kira bedeli karşılığında, kiracıya bırakmasını öngören bir sözleşmedir" şeklinde tanımlanmışdır. Buna göre leasingde üç taraf söz konusudur. Bunlar yatırımcı, leasing şirketi ve üreticidir. Yatırımcı ihtiyaç duyduğu malı seçer ve satın alınması için leasing şirketiyle finansal kiralama sözleşmesi imzalar. Leasing şirketi de malı alıp yatırımcıya teslim eder. Yatırımcı başta anlaşılan vâdelerde çdemesini yapar. Ödemeler tamamlanınca mal sembolik bir bedelle yatırımcıya satılır.

Finansal Kiralama Kanunu'na göre her türlü taşınır ya da taşınmaz mal leasing konusu olabilir. Ancak, patent hakkı, fikri ve sınai haklar ile bilgisayar yazılımı gibi maddi olmayan konular için leasing yapılamamaktadır. Leasinge konu olabilecek mallar arasında tıbbî cihazlar, bilgisayarlar ve diğer bilgi işlem üniteleri, santrallar ve haberleşme cihazları, enerji tesisleri, kara nakil vasıtaları, hava taşıma araçları, kuru yük gemileri, tanker ve diğer deniz taşıtları, inşaat makinaları, vinçler, iş makinaları, matbaa makinaları, her türlü tezgah ve üretim makinaları, tekstil makinaları, komple fabrikalar ve komple hastane, otel ve büro donanımları sayılmaktadır[310].

Finansal kiralama, yatırımcılar açısından, yatırımların nakliye, sigorta ve montaj gibi maliyetleri de dahil tamamının finansmanını sağlaması, formalitesinin azlığı, vergi avantajına sahip olması, firmaların özkaynaklarını koruması, ödeme planının esnekliği, istenen teminatların azlığı, firmaların kredibilitesine olumsuz yansımaması, teknolojiyi takip imkânı vermesi, fâiz oranları ve enflasyona karşı koruma içermesi gibi avantajları bünye-

309. Ali Ceylan, *İşletmelerde Finansal Yönetim*, Bursa: Ekin Kitabevi, 2001, s. 167. Ayrıca bk. Mehmet Koç, *Finansal Kiralama*, İstanbul: Beta Yayınları, 2004, s. 1.
310. www.fider.org.tr (08.11.2009)

sinde barındırmaktadır[311]. Finansal şirket bakımından ise riski azaltan bir finansman ürünüdür. Çünkü kiracı malın bedelini ödeyip bitirinceye kadar malın mülkiyeti finansal şirkette kalmaktadır.

Hey'etü'l-muhâsebe ve'l-murâcaa li'l-müesseseti'l-mâliyye el-İslâmiyye[312] finansal kiralama sözleşmesinin bütün kira hükümlerini içermesi ve kira müddeti sonunda mülkiyetin devri üzerine vaadleşme olmasını meşrû bir kira akdi olarak görmektedir. Uluslararası İslâm Fıkıh Konseyi'nin de bu konuda müspet karar aldığı belirtilmektedir. Ancak bu işlemin meşrû olabilmesi için bir mal üzerinde hem alım satım hem de kira hükümlerinin[313] uygulanmaması ve malın mülkiyeti son taksitin ödenmesiyle doğrudan kiracıya geçmemesi gerekir. Meşrû olan finansal kiralamada kiralanan mal üzerinde kira müddetince tamamen kira hükümleri câridir. Sonra icâre akdinden müstakil olarak mülkiyetin nasıl devredileceği belirlenecektir. Mülkiyetin devri sembolik bir bedelle satış vaadi, hakîki bedelle satış vaadi, kalan müddetin ücretinin ta'cîli, piyasa değerinden satış vaadi, hibe vaadi, taksitlerin ödenmesi şartına bağlı hibe akdi gibi yollarla olabilir. Hayreddin Karaman da leasing ile vâdeli alım satımı birbiriyle aynı kabul etmemektedir[314].

Abdulaziz Bayındır ise finansal kiralama yöntemini vâdeli satış olarak görmekte ve hukûkî ilişkilerin buna göre değerlendirilmesi gerektiğine hükmetmektedir[315]. Servet Bayındır da leasing sözleşmesinin her ne kadar kira ismiyle anılsa da taksitli alım satım olduğu düşüncesindedir. Ona göre ne finans kurumunun amacı ne de yatırımcının amacı sözleşmeye konu malı kiralamaktır. Biri malı satma diğeri taksitle alma amacındadır. Fakat leasing kanunundaki avantajlardan istifade etmek amacıyla alışveriş sözleşmesi yerine kira sözleşmesi yapmaktadırlar. Ayrıca kira olarak öde-

311. Arzu Doğan, *Türkiye'de Finansal Kiralama Uygulamaları ve Finansal Kiralamanın Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansman Sorununun Çözümündeki Rolü*, İÜSBE, 2007, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 28-32.
312. Üyeleri arasında Muhammed Takî el-Usmânî, Abdullah b. Süleymân el-Menî', Sıddîk Muhammed Emîn ed-Darîr, Vehbe ez-Zuhaylî, Abdussettâr Ebû Ğudde gibi âlimler vardır.
313. Örneğin kiralayan kiraladığı maldan istifadeyi imkansız kılan ayıplardan beri olduğunu şart koşamaz, kiralanan mal kira müddetince kiracının taksir ya da taaddisi olmadıkça kiralayanın sorumluluğundadır. Malın sigortası kiralayan tarafından sağlanır. Malın yok olması halinde akid fesholunur ve kiracıdan kalan taksitleri ödemesi istenemez. Kiralanan mal kiracının elinde emanettir ve taksir ya da taaddisi olmadıkça tazmin sorumluluğu yoktur. Bk. Heyetü'l-muhâsebe ve'l-murâcaa li'l-müessesâti'l-mâliyye, *el-Meâyîrü'ş-şer'riyye*, Bahreyn, 2004, s. 141-164.
314. Hayreddin Karaman, "Kiralama, Leasing", www.Hayreddinkaraman.net (08.11.2009)
315. www.suleymaniyevakfi.org (08.11.2009)

nen meblağlar normal kira ücretinin fevkalade üstündedir. Aslında bunlar birer taksittir. Akidlerde itibar lafza değil manaya olduğundan leasing, kira değil taksitli satımdır[316].

316. Servet Bayındır, *Fâizsiz Bankacılık*, s. 149.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kredi Kartı Sisteminin Değerlendirilmesi

Son yüzyıl hatta elli yıl içerisinde insanoğlu eskiye nazaran pek çok yenilikle karşılaşmıştır. Bu süre zarfında iletişim ve bilişim araçları olağanüstü bir şekilde gelişmiş, dünya üzerindeki insan nüfusu muazzam ölçüde artmış[317], üretim şekli ve tüketim alışkanlıkları değişmiş, ihtiyaçlar artmış ve farklılaşmış ve bankacılık sektörü bütün finansman ve ticâret hayatını etkileyecek oranda yaygınlık kazanmıştır. Bu değişim ve gelişim para ödenerek yapılan alışverişler yerine bankalar, işyerleri ve müşteriler arasında akdedilecek sözleşmelere istinâden kullanıma sunulacak plastik kartlar, üye işyerlerine bağlanacak POS makineleri (point of sale) ve bankalara kurulacak bilgisayar ağı vâsıtasıyla nakit ödemeksizin alışveriş yapabilme imkânını ortaya çıkarmıştır. Son yirmi yıl içerisinde kredi kartları İslâm ülkelerinde ve Türkiye'de de oldukça yaygınlaşmış; bu durum kredi kartı sisteminden istifâdeyle alışveriş yapmanın İslâm hukuku tarafından nasıl değerlendirildiği sorusunu gündeme taşımıştır.

Kredi kartı modern ve pratik bir ödeme aracıdır. Bir açıdan da kart hâmiline açılmış potansiyel bir kredidir[318]. Bankadan kredi kartı alan şahıs, bu kartı kullanmak suretiyle banka tarafından kendisine takdir edilmiş limit kadar yaklaşık bir ay süreyle alışveriş yapar; mal ya da hizmet satın aldığı işyerlerine para ödemez, kredi kartıyla ödeme yapar ve hesap kesim tarihinden itibaren toplam borcuna fâiz ya da kâr adı altında eklenen hiçbir fazlalık ödemeden on gün içinde ya da fâiz ya da kâr ödeyerek taksitlendirme yoluyla borcunu kartı aldığı bankaya öder. Ayrıca bazı bankalar kredi kartı müşterilerine kart limiti kadar ATM cihazlarından nakit çekim imkânı da sunmaktadırlar. Bu durumda kart hâmili bankadan doğrudan nakit borcu almış olmakta ve buna karşılık parayı çektiği günden başlamak üzere fâiz ödemektedir. Fâizsiz bankalar ise fâizle nakit borcu veremedikleri için kredi kartlarını ya tamamen nakit çekime kapatmaktalar ya da oldukça cüz'î miktarda nakit çekime izin vermekte ancak bu miktara her ne ad altında olursa olsun fazlalık almamaktadırlar.

317 Dünya nüfusunun son yüzyılda öncesine oranla yaklaşık 3-4 kat arttığı ifade edilmektedir. Bk. Hayri Çamurcu, "Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar", www.sbe.balikesir.edu.tr (01.11.2009).

318 Serdar Yetim, *Kredi Kartları ve Tüketici Kredileri*, Ankara, 1997, s. 7. Yani kredi kartlarının temelde iki işlevi vardır. Bu kartlar hem ödeme aracıdır hem de kredi aracıdır. Bk. Şebnem Akipek, *Türk Hukuku ve Mukayeseli Hukuk Açısından Tüketici Kredisi*, Ankara, 1999, s. 186.

Artık günlük hayatın bir parçası haline gelmiş bulunan ve bir anlamda neredeyse paranın yerini alan kredi kartlarının târihî arka planından başlamak üzere, nasıl bir sisteme sahip olduğu ve İslâm hukuku bakımından nasıl değerlendirildiği bu araştırmamızın konusunu teşkil etmektedir.

A. TÂRIHÎ ARKA PLAN

İnsanoğlu ihtiyaçlarını önce tabiattan toplamak suretiyle karşılamıştır. Sosyal bir varlık olması ve ihtiyaçlarının artması sebebiyle daha sonra ticârî faaliyetlere başlamış ve önce trampa (karşılıklı mal mübâdelesi) yöntemiyle alım satım yapmıştır. Ancak bu yöntemle yapılan alışverişin sakıncalarından (malların taşınması, saklanması, korunması ve değerlerinin tespiti konusunda yaşanan problemlerden) ve trampa yöntemin pratik olmayışından hareketle insanoğlu alım satımda para olarak kabul ettiği materyalleri (hesap parası, altın, gümüş, sikke, kağıt para vs.) kullanma evresine geçmiştir. Zaman içinde gelişen bankacılık sektörü para ile alım satım yerine çek uygulamasını başlatmış ve güven duyduğu müşterilerine çek karnesi vererek para kullanmadan alışveriş yapmasına imkân tanımıştır. Ancak çek uygulaması fazla yaygınlık kazanamamış ve faydası sınırlı kalmıştır.

Ayrıca çekle alışveriş sistemi teknik bir alt yapıya dayanmadığından pek çok sakıncayı da bünyesinde taşımıştır. Para ile ya da çek ile ödeme yapılmasına alternatif olarak özellikle son 20 – 30 yıl içerisinde teknik gelişmelerden de istifade etmek suretiyle ticârî faaliyetlerde kredi kartı kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır. Böylece yüklü miktarda nakit para ya da çek karnesi taşımadan plastik bir kart vasıtasıyla ve gelişmiş bir iletişim ve bilişim ağıyla ödemeler yapılır olmuştur. Örneğin Türkiye'de 2008 yılı itibariyle toplam kredi kartı sayısı 43.394.025 adete ulaşmıştır. Toplam satış noktası terminali sayısı 1.632.639'dur. Kredi kartlarıyla toplam 1.598.000.000 defa alım satım işlemi yapılmıştır[319].

İfade edildiğine göre 1887 yılında nakit para yerine, kartla ödeme yapılması fikri ilk kez Amerikalı yazar Edward Bellamy'in "Looking Backward or Life in The Year 2000" isimli romanında kaleme alınmıştır. Müşahhas olarak dünyada ilk kredi kartı 1894 yılında Hotel Credit Letter Company adlı şirket tarafından çıkarılmış ve turizm sektöründeki firmalar tarafından

319 Bk. Bankalararası Kart Merkezi, "Raporlar", www.bkm.com.tr (28.10.2009)

kullanılan bir ürün olmuştur. 1914 yılında Western Union Bank "şimdi al sonra öde" sloganıyla kısmen kredi imkânı da tanıyan kartları ihraç etmiş; 1924 yılında da General Petroleum Corperition of California ilk petrol kredi kartını çıkarmıştır[320].

Modern anlamda ilk kredi kartının ortaya çıkışı ise Frank Mc Namara adlı bir avukatın müşterisiyle birlikte restoranda yediği akşam yemeğinin bedelini, yanında para olmadığını fark edince kart vizitinin arkasına hesap tutarını yazıp imzalaması yoluyla ödemesine dayanmaktadır. Bu işlem Diners Clup (Dine and Sign / ye ve imzala) markasıyla ortaya çıkacak kredi kartına ilham vermiştir[321]. Bu karta olan ilgi başka bankaların da kredi kartı çıkarmasına sebep olmuştur:

1958 yılında Bank of Amerika Americard'ı, American Express Company American Express'i piyasaya sürmüştür. Americard daha sonra Visa adını almıştır. Americard ve Diners Clup kartları aşırı ilgi görünce rakip firmalar biraraya gelmiş ve önce Master Charge (1967) daha sonra da Master Card'ı ihraç etmişlerdir[322]. Bugün itibariyle uluslarası piyasada yaygın olarak kullanılan kredi kartları Visa, MasterCard, AmEx, JCB[323] ve Diners Club'tır.

Türkiye'de çıkarılan ilk kredi kartı Diners Club'dır (1968). Diners Club'tan sonra Türk Ekspres Havacılık ve Turizm Limited Şirketi American Express kartları ile piyasaya girmiştir. Bu iki kart 1975 yılına kadar rakipsiz olarak faaliyetini sürdürmüştür. 1975 yılından sonra Eurocard, MasterCard ve Access kredi kartları piyasaya girmiştir. 1980 yılından başlayarak bankalar da kredi kartı uygulamasına geçmişlerdir. Bu dönemde farklı tiplerde ürünler (gold, classic vb.) ortaya çıkmıştır. 1990 yılında kartlı ödeme sistemi içerisinde bankalararası otorizasyon ve takası gerçekleştirmek, ortak sorunlara çözüm bulmak, ülkemizdeki banka ve kredi kartları kural ve standartlarını

320 Bankalararası Kart Merkezi, "Kronoloji", www.bkm.com.tr (28.10.2009); F. Özden Kalaycı, *Bankacılık Açısından Kredi Kartları Sisteminin İşleyişi ve Bir Örnek Uygulama*, Konya: SÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, s. 15.

321 Çağrı Göktaş, *Kredi Kartları Hukuku ve Bankacılık Uygulaması*, İstanbul: *İÜSBE*, Basılmamış yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 15-16.

322 F. Özden Kalaycı, *Bankacılık Açısından Kredi Kartları*, s. 16-17.

323 "1961 yılında Japonya'da yerel işlemler amacı ile kurulmuş bir kartlı ödeme sistemi olan JCB, 1985 yılından itibaren uluslararası bir ödeme sistemi olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Bugün itibariyle dünya genelinde toplam 51 milyon kart müşterisi olan JCB, yine dünya genelinde 11 milyonu aşkın işyerinde kabul edilmektedir. Yıllık ortalama cirosu 52 milyar dolardır. 190 ülkede faaliyet göstermektedir". Bk. Bankalararası Kart Merkezi, "Ödeme Sistemleri", www.bkm.com.tr (28.10.2009)

geliştirmek amacı ile BKM A.Ş. (Bankalararası Kart Merkezi) kurulmuştur. Türkiye' de ilk elektronik POS Terminali 1991 yılında kullanıma girmiştir. Günümüzde 13 banka tarafından yaygın bir şekilde müşterilere (hem tüketiciler, hem de işyerleri) bu ürünler ve hizmetler ulaştırılmaktadır[324]. 2008 yılı itibariyle Türkiye'deki kredi kartlarının 24.332.198 adedi Visa, 18.824.985 adedi Mastercard ve 236.842 adedi ise diğer kart ihraç eden şirketlere aittir[325].

B. Kredi Kartı Sisteminin Faydaları

Alım satım işlemlerinin kredi kartı sistemiyle yapılması kart hamiline, bankalara, kart ile satış yapan işletmelere ve devlete önemli katkılar sunmaktadır. Kart hamilleri gereksinim duydukları mal ya da hizmeti peşin almakta ancak bedelini daha sonra ödemekte, fazla para taşımanın risklerinden korunmakta, harcamalarını yalın ve şeffaf bir şekilde yapmasını sağlamakta, dünyanın hemen hemen her yerinde doğrudan alım satım yapmasını sağlamakta, âcil durumlarda tüketicinin para aramaksızın mala ve hizmete ulaşımını temin etmekte, telefon ve internet gibi iletişim araçlarıyla alım satım yapmasına imkan vermektedir.

Kredi kartı sistemine girmiş işyerlerinin müşterileri artmakta ve iş hacimleri genişlemektedir. Sattıkları malın ya da verdikleri hizmetin bedelini kısa sürede anlaşmalı olduğu bankadan alabilmekte ve bu konuda güven içinde olmaktadırlar. Kasalarında çok ve atıl para bulundurmaktan kurtulmakta; sahte para, bozuk para, döviz bozdurma vs. gibi sıkıntılara girmemektedirler. Hesapları düzgün bir şekilde tutulmakta; alacağını vereceğini güven içinde hesaplayabilmektedirler.

Devlete ve ekonomiye katkıları ise şunlardır: Kredi kartıyla yapılan işlemler kayıtdışı ekonomiyi önler ve vergi gelirlerini artırır. İstihdamı artırır, enflasyonun düşmesine etki eder, nakit dolaşım ihtiyacını azaltır, genel ekonomi kağıt yükünden kurtulur ve bürokrasiyi azaltır[326].

Bununla birlikte kredi kartı sisteminin eğitimli personel istihdamı istemesi, kartlar kullanılarak sahtekârlık yapılabilmesi, kredi kartı ödemelerinin geciktirilmesi, üye işyerlerinin bankaya komisyon ödemek zorunda kalması,

324 Bankalararası Kart Merkezi, www.bkm.com.tr (28.10.2009)
325 Bankalararası Kart Merkezi, "Raporlar", www.bkm.com.tr (28.10.2009)
326 Bankalararası Kart Merkezi, "Kart Bilinci", www.bkm.com.tr (28.10.2009)

kart hamilinin harcama yapma eğilimini artırması, kartla alımların nakit parayla alıma göre pahalı olması, kredi kartlarındaki fâiz ve kâr oranlarının fazla olması vb. olumsuz yönleri de vardır[327].

c. Kredi Kartı Sisteminin İşleyişi

Bugün dünyada yaygın olan uygulamada kredi kartı sistemi pek çok taraftan oluşmaktadır[328]. Bu sistemin tarafları şunlardır: Lisans veren kuruluş (Visa, MasterCard vs.), lisans alıp kartı pazarlayan banka, işyeri ile üye işyeri sözleşmesi imzalayan banka (kart veren banka ya da başkası olabilir), yetkili bankadan kart alan kart hamili, üye işyeri sözleşmesi imzalamış ve kart hamilinin kartını kendi işyerinde kabul eden üye işyeri[329]. Bu noktada bankalar arasındaki takas işlemlerini yapan ve kredi kartı sistemini denetleyen takas merkezini (BKM / Bankalararası Kart Merkezi) de saymak gerekir.

a. Beynelmilel geçerliliği olan kart patentini elinde tutan Visa International, MasterCard International, American Express, JCB ve Diners Club'dan biriyle banka anlaşır ve ondan lisans alır. Böylece söz konusu kuruluşun (Visa, MasterCard vs.) kartının geçerli olduğu bütün üye işyerlerinde çıkarılacak kartın geçerliliği sağlanmış olur. Yani kartın işlerliği yalnızca lisans alan ve kartı çıkaran bankanın anlaştığı üye işyerleriyle sınırlı kalmamış olur.

b. Lisans alan banka kendisine ulaşan taleplere istinâden kart bastırır ve bu kartı herkese ödeyebileceği bir limit takdir ederek dağıtır. Kredi kartlarıyla yapılacak alım satımlarda kart hâmillerinin ve kendisinin zarara uğramaması için gerekli güvenlik tedbirlerini alır. Yine sistemin işleyişini temin için lüzum duyulan bilişim ve iletişim alt yapısını kurar ve teknik bilgi birikimi yeterli insan gücünü istihdâm eder.

---

327 Mustafa Fedai Çavuş, "Bireysel Finansman Temininde Kredi Kartları: Türkiye'de Kredi Kartı Kullanımı Üzerine Bir Araştırma", www.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler (28.10.2009)

328 Kredi kartı sistemi ilk ortaya çıktığı zaman iki taraflı idi. Bu sistemde kartı ihraç eden kuruluş ile mal ya da hizmeti satan kuruluş aynıdır. Söz konusu ticârî müessese müşteri bağımlılığını artırmak ya da yeni müşteriler elde etmek maksadıyla müşterilerine kart dağıtır ve onlara bu kartla nakit ödeme yapmaksızın mal ya da hizmet alma imkânı tanır. İki taraflı sistemin yetersizliği daha sonra üç taraflı sistemin doğmasına sebep olmuş ve böylece kartı ihraç eden finans kuruluşu (banka), ticârî müessese ve kart hamilinden oluşan yeni bir sistem doğmuştur. Bu sistemde kart ihraç eden banka üye işyerleriyle anlaşmakta ve bu sözleşme muktezasınca kart hamillerinin işyerinden yapacağı alım satımların bedelini ödemeyi taahhüt etmektedir.

329 Mehmet Başar vdğ., *Bankacılık Uygulamaları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2006, s. 188.

c. Kartın yaygın olarak kullanımı söz konusu kartın prestijini artırır. Bu sebeple bankalar çıkardıkları kartların kullanılabileceği işyerleriyle üyelik sözleşmesi yaparlar. Bu sözleşmeye göre işyeri bankanın kartını kabul edecek ve kart hamiline istediği mal ya da hizmeti nakit bedel istemeksizin satacaktır. Banka da kart hamilinin satın aldığı mal ya da hizmetin bedelini işyerine anlaşılan zaman içerisinde ödeyecektir[330]. İşyerleriyle anlaşan banka buralara imprinter ya da POS cihazı takarak kartlı alışveriş yapılabilmesine olanak sağlar.

d. Kredi kartı sisteminde çoğu zaman kartı çıkaran banka ile işyeriyle üyelik anlaşması yapmış olan banka farklı olmaktadır. Bu durumda işyeri sattığı mal ya da hizmetin karşılığını kendisiyle üyelik anlaşması yapan ve işyerine POS cihazı veren bankadan alır. Bu bankanın işyerine ödediği meblağı kendisiyle hiçbir hukûkî sözleşme yapmamış olan kart hamilinden alması imkansızdır. İşte bu durumda işyerine ödeme yapan banka kredi kartını veren bankaya başvurmak durumundadır. Aynı durum kredi kartı ve POS hizmeti veren bankalar arasında milyonlarca kez meydana geldiği için bunlar arasında takaslaşmayı sağlayacak bir kuruluşa ihtiyaç vardır. O da BKM (Bankalararası Kart Merkezi) bünyesindeki takas merkezidir. Yani bankalar kredi kartı hizmeti sunabilmek için BKM ile de anlaşma imzalamak durumundadır.

e. Müşteri, bu kart vasıtasıyla limiti kadar malı satın alır. Nakit ödeme yapmaz; sadece kredi kartını verir ve şifresini yazar. Müşterinin kartla alım yapması zorunlu değil, ihtiyâridir. Yani kredi kartını kullanıp kullanmama irâdesi kart hâmiline aittir.

f. Satıcı, kart ile sattığı malın bedelini aralarındaki anlaşmaya istinâden kendisine POS makinesi hizmeti veren bankadan alır.

g. Satıcıyla üye işyeri anlaşması yapmış olan banka, satıcıya ödediği meblağı, malın asıl alıcısı olan kart hâmilinden değil, kredi kartını veren bankadan tahsil etmek durumundadır.

h. Kartı veren banka hesap kesim tarihi itibariyle kart hâmilinin ne kadar alışveriş yaptığını hesaplar ve vâde dolumunda (son ödeme tarihinde) kart hâmilinden yaptığı alışverişlerin bedelini tahsil eder. Eğer kredi kartı üzerinden taksitlendirme yapılmışsa hesabı yapılan aya düşen taksit miktarı tahsil edilir.

330 Özlem Acar, *Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanununa Göre Kart Sahibinin Korunması*, İKÜ, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 52.

1. Kredi kartıyla yapılan alım satımlarda çoğu zaman kredi kartının ait olduğu banka ile POS hizmeti veren banka aynı olmamaktadır. Bu durumda yapılan alım satımın bedelini kartı çıkaran banka kart hâmilinden tahsil etmekte iken satılan malın bedelini POS hizmeti veren banka ödemektedir. Bu durumda bir mahsuplaşma olmak zorundadır. İşte bu takas işlemi BKM (Bankalararası Kart Merkezi) bünyesindeki takas merkezi tarafından yapılmaktadır. Eğer bu merkez olmasaydı, kredi kartı sistemine dahil olan bütün bankalar kendi aralarında bu takaslaşmayı yapmak durumunda kalacaklardı. Bu da hem emek, hem para ve hem de zaman kaybına yol açacaktı.

j. Bütün bu kredi kartı işlemlerinin tarafları arasındaki bağlantıyı ise kart patentini elinde tutan uluslararası şirket sağlar ve bu işlemlerin hızlı ve güvenli bir şekilde yapılmasını temin eder. Onun fonksiyonu kredi kartı hizmetinden yararlanan milyonlarca kart hâmili, işyeri ve banka arasındaki elektronik ödemeyi mümkün kılan marka, sistem, hizmet ve kuralları koymaktır[331].

D. Kredi Kartı Sisteminin Fıkhî Niteliği Hakkındaki Değerlendirmeler

Kredi kartı sisteminin İslâm fıkhı açısından değerlendirilmesi konusunda son yirmi yılda oldukça fazla araştırma yapılmış ve makaleler yazılmıştır. Bu mesele hakkında Abdussettâr Ebû Ğudde, Nezîh Kemâl Hammâd, Muhammed Bilvâli, Ali Andelîb, Muhammed Ali et-Teshîrî, Sıddîk Muhammed Emîn ed-Darîr, Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, Muhammed Ali el-Karî b. Îd, Hasan el-Cevâhirî, Şevkî Ahmed Dünya[332] gibi âlimlerin makaleleri yayınlanmıştır. Abdulvehhâb Ebû Süleymân ise *el-Bitâkâtü'l-benkiyye* adlı bir kitap yayınlamıştır[333]. Bu konuda İslâm Fıkıh Konseyi'nin birkaç kararı söz konusudur[334]. Yine pek çok çağdaş âlimin içinde yer aldığı bir heyet de banka kartları hakkında İs-

331 Bk. www.visa.com.tr (04.11.2009)
332 Bk. *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XII, 3, s. 459-676; XV, 3, s. 9 – 220.
333 Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 2003.
334 8d/9/82 nolu 21-27.08.1993 tarihli karar için bk. *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, VIII, 2, s. 271; (12/2) 108 nolu 23-28 Eylül 2000 tarihli karar için bk. *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XII, 3, s. 675-676; (15/5) 139 nolu ve 6-11. 3. 2004 tarihli karar için bk. *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XV, 3, s. 219-220.

lâmî standartları belirlemek üzere kararlar almıştır[335]. Ayrıca Türkiye'den Hayreddin Karaman[336], Hamdi Döndüren[337], Abdulaziz Bayındır[338] ve Servet Bayındır'ın[339] konu hakkında değerlendirmeleri vardır.

Kredi kartıyla yapılan nakit çekimler ve alım satımlar sırasında söz konusu işlemin gerçekleşmesine taraf olan kart hâmilinin bankası, işyerinin üye olduğu banka, Bankalararası Kart Merkezi (BKM), uluslararası kredi kartı kuruluşu, kart hâmili ve üye işyeri arasında hukûkî ilişkiler doğmaktadır[340]. Bu hukûkî ilişkilere dayanarak bu sistemin yürütülmesini sağlayan kuruluşlar sistemden istifâde edenlerden çeşitli komisyonlar ve ücretler almaktadırlar. Yine sistemi yürüten bankalar, Bankalararası Kart Merkezi ve uluslararası ödeme sistemleri arasında da çeşitli ödemeler gündeme gelmektedir. Bunlara ilişkin çağdaş İslâm hukukçularının yorumlarını şöyle arzedebiliriz:

1. Uluslararası Kuruluş - Banka İlişkisi

Uluslararası kredi kartı kuruluşu (Visa, MasterCard vs.) ile kredi kartı çıkarmayı planlayan banka arasında "lisans sözleşmesi" imzalanır. Bu sözleşme çerçevesinde uluslararası kuruluş bankaya verdiği kredi kartı çıkarma lisansı, kart sisteminin işleyişi sürecinde yaptığı hizmetler ve yurtdışı takas işlemleri karşılığında bankadan ücret ve komisyon alır. Bu ücret ve komisyon üyelik ve hizmet karşılığı kabul edilmekte ve meşrû bulunmaktadır[341].

---

335 Heyet, *el-Meâyîrü'ş-şer'iyye*, 2004, s. 17-29.

336 www.Hayreddinkaraman.net/konular/ekonomi/kredi-karti/ (17.11.2009)

337 www.yenidunyadergisi.com/index.php?sf=arsiv_oku&id1=962&id2=3 (17.11.2009)

338 www.suleymaniyevakfi.org/arastirmalar/kredi-kartinin-taksitlendirilmesi.html (17.11.2009)

339 Servet Bayındır, *Fâizsiz Bankacılık*, s. 183-224.

340 Bu işlemler bazen iki, bazen üç, bazen dört taraflı gerçekleşmektedir. Örneğin bir bankanın kredi kartıyla o bankanın ATM cihazından nakit çekim yapıldığında işlem iki tarafla gerçekleşmektedir. Eğer bir bankanın kredi kartıyla yine o bankayla üye işyeri sözleşmesi olan bir yerden alım satım yapılmışsa işlem üç taraflı olmaktadır. Bir bankanın kredi kartıyla bir başka bankanın ATM cihazından nakit çekim yapılırsa işlem dört tarafla tamamlanmaktadır. Bu konuda bk. Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XV, 3, s. 76.

341 Heyet, *el-Meâyîrü'ş-şer'iyye*, s. 23; Abdussettâr Ebû Ğudde, "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XII, 3, s. 485-486; Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XV, 3, s. 52-53. Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, bu üyelik sözleşmesinin imzası için dine aykırı şartların kabul edilmemesi gerektiğini söyler. Ayrıca ona göre bu kuruluşlara doğrudan ya da dolaylı yoldan fâiz ödemesi yapılmamalıdır. Yine bunlarla ilişkinin debit kart ile ödeme kartlarıyla sınırlı tutulup kredi kartını içermemesi gerektiğini düşünür. Sıddîk Muhammed Emîn ed-Darîr, "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XV, 3, s. 27; Abdullah b. Süleymân el-Menî', "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü'l-Mecma-*

2. Kart Bankası - Kart Hâmili İlişkisi

Kredi kartı sisteminin İslâm hukûku açısından değerlendirilmesi noktasında fıkhî durumu incelenecek en önemli sözleşmelerden biri kredi kartı çıkaran banka ile kart hâmili arasında yapılan sözleşmedir. Zira bu sözleşmede ileri sürülen şartlar ile banka ve kart hâmili arasındaki ilişkinin fıkhî hükmü değişmektedir. Kredi kartı üyelik sözleşmesi ile kart hâmili kendisine verilecek kredi kartıyla nakit ödemeksizin alışveriş yapabilme imkânına kavuşmaktadır. Kart hâmili sözleşmedeki esaslar çerçevesinde borcunu bankaya ödeyecektir. Banka da kart hâmilinin yaptığı alışverişlerin bedelini doğrudan ya da dolaylı olarak kartı kabul eden üye işyerine ödeyecektir. Yapılacak işlem bu olmakla birlikte bunun hangi hukûkî çerçevede yapılacağı tartışmalıdır.

Kredi kartları yaygınlık kazanmaya başladığı ilk dönemde asgarî ödeme tutarı tarzında bir özellik barındırmamaktaydı. Bu kartlarda yapılan bütün harcamalardan doğan borçlar son ödeme tarihinde bankaya ödenmek durumundaydı[342]. Bu tür kartlar ödeme kartı / charge card / bitâkatü'l-hasmi'ş-şehrî ya da bitâkatü'l-i'timâd ismiyle anılırdı. Bu kartların sözleşmelerinde fâiz şartı var ise yaygın kanaat bu tür bir kartın kullanımının câiz olmayacağıdır. Çünkü bu kartların kullanımından sonra kart hâmili bankaya borçlu konumuna düşecektir ve bu borcu geciktirdiği takdirde fâiz ödeyeceğini sözleşmeyle kabul etmektedir[343]. Bununla birlikte dînen söz konusu şart mülğâ (yok hükmünde) kabul edildiğinden bu şarta rağmen kredi kartı alınabileceği ve kullanılabileceği de söylenmiştir. Çünkü Hanbelîlere göre akdin muktezâsına aykırı fâsit şartlar akdi ifsâd etmez. Akid sahîh olarak kalır ancak şart bâtıldır[344]. Ancak eğer sözleşme fâiz şartından arındırılmış ise bu durumda kartın mal alımlarında kullanımına cevaz verilmektedir. Böylesi bir kartın kullanımında ortaya çıkan hukûkî durum ise farklı yorumlara sebep olmuştur:

a. Abdussettâr Ebû Ğudde'ye göre kart hâmili ile kartı ihrâç eden banka arasındaki ilişki kartın kullanımından önce "kefâlet", kartın kullanımın-

---

'i'l-Fıkhi'l-İslâmî li Râbıtati'l-Âlemi'l-İslâmî, X, I, 1996, s. 114; Abdussettâr Ebû Ğudde, "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XII, 3, 2000, s. 486; Servet Bayındır, *Fâizsiz Bankacılık*, s. 206.

342 Özkan Cavit Hoşlan, *Kredi Kartı Hamilinin Hukuki Durumu*, *İÜSBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 29-30.

343 Sıddîk Muhammed Emîn ed-Darîr, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 20; Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 45.

344 Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 45-46.

dan sonra "havâledir". Yani banka kartın kullanımından önce işyerlerine karşı kart hâmilinin zimmetine taalluk edecek borçların kefîli konumundadır. Kartın kullanımından sonra ise kart hâmili işyerlerini bankaya havâle etmektedir[345].

b. Nezîh Kemâl Hammâd'a göre kartı çıkaran banka ile kart hâmili arasındaki ilişki kefâlettir. Ona göre kart hâmili kartı kullandığı zaman ortaya bir borç çıkar. İşte banka, işyerlerine karşı kart hamilinin kefilidir[346].

c. Sıddîk Muhammed Emîn ed-Darîr'e göre ise ilişki havâledir. Görüşünü şöyle açıklar: "Eğer ödeme kartı hâmili bir tüccârdan mal alırken bu kartı kullanırsa, malın bedelini tüccâra borçlu durumuna düşer. Bu borcunu tahsil etmesi için kartı çıkaran bankaya onu havâle eder. Daha önce de söylediğim üzere bu havâle câizdir. Banka mal bedelini ödeyince bu meblağı kart hâmiline borç vermiş olur. Vâde sonunda (son ödeme tarihinde) kart hâmilinden alacağı tahsil eder"[347].

d. Vehbe ez-Zuhaylî kartı ihraç eden banka ile kart hâmili arasındaki ilişkiyi inceleyip bu noktada borç / karz, havâle ve kefâlet gibi ilişkilerin doğduğunu söyledikten sonra şöyle der: "Bana göre İslâm fıkhı bakımından banka ile kart hâmili arasındaki ilişki havâledir"[348]. Bir başka yerde ise ilişkiyi banka tarafından incelemekte ve şöyle demektedir: "Bana göre uluslararası kart kuruluşuna niyâbeten kartı çıkaran banka müşterisine borçlarını ödeyip kendisine rücû hakkıyla birlikte kefil olmaktadır. Bu kefâlet teberrudur ve buna mukâbil bir şey alınamaz"[349].

e. Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram ise banka, kart hâmili ve üye işyeri arasındaki ilişkinin hukûkî niteliği konusunda iki kayda değer yorum yapıldığını söyler. Bir görüşe göre bu üçlü arasındaki ilişki "havâledir". Diğer görüşe göre ise burada "kefâlet" (damân) ilişkisi söz konusudur. Bunun ardından el-Atram şöyle der: "Allah en iyisini bilir ancak bana göre buradaki ilişki "havâle" değil, "kefâlettir". Ona göre bankanın üye işyerine ödeme yapmasından sonra banka ile kart hâmili arasındaki ilişki ise "karzdır". Yani bankanın üye işyerine ödediği meblağ kart hâmilinin zimmetinde borçtur[350].

345 Abdussettâr Ebû Ğudde, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XII, 3, s. 478-480.
346 Nezîh Kemâl Hammâd, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XII, 3, s. 502, 504.
347 Sıddîk Muhammed Emîn ed-Darîr, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 21.
348 Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 55-57.
349 Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 58.
350 Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 77-78.

f. Muhammed Ali el-Karî b. Îd ise kredi kartlarındaki ilişkiyi açıkça "kefâlet" olarak niteler. Şöyle der: "Bu kartlar "kefâlet" ilkesine dayanmaktadır. Çünkü bu kartı çıkaran banka kart hâmilinden bankadaki hesabına kullanıma izinli bir miktar para yatırmasını istememektedir (el-Bitâkatü'l-muğattât (debit card) diye isimlendirilen kartlarda böyle bir hesap açılması şarttır). Kart hâmili kartı kullanınca banka kart hâmilinin kefîli sıfatıyla üye işyerlerine alacaklarını öder. Banka sonra kart hâmilinin zimmetine terettüb eden borcu ondan ister. Bu kartlarda kart hâmili borcunu bir seferde ödemek durumundadır"[351]. Ali el-Karî'ye göre kart hâmili ile işyeri arasındaki ilişki ise "havâledir". Kart hâmili işyerinden mal ya da hizmet aldığında işyerine borçlanmış olur. Kart hâmili kredi kartı vâsıtasıyla alacaklısı olan işyerini bankaya havâle eder[352]. Banka işyerine yapacağı ödemede işyeriyle indirim yapması konusunda anlaşabilir. Bununla birlikte kart hâmilinden borcun tamamını isteyebilir. Hanefîlere göre bu câizdir[353].

g. Hasan el-Cevâhirî ise ödeme kartlarında (charge card) bankanın kart kullanıldığı zaman kart hâmiline "karz / borç" veren konumunda olduğunu ve ayrıca kart hâmilinin satıcıyla yaptığı akid sebebiyle yüklendiği borcu ödemekten sorumlu vekil sayıldığını söylemiştir[354].

h. Faruk Beşer ise kredi kartı kullanımından doğan ilişkiyi havâle olarak nitelemektedir. Konuyu şöyle açıklar: "Kredi kartı kullanmak demek, alış veriş yaptığımız mağazaya, *"Benim filan kurumda param var, seni oraya havale ediyorum, onlar sana benden alacağın kadar parayı verecekler, buyurun bunu doğrulayın ve alacağınızı alın"* demektir. Yapılan iş İslâm hukuku terminolojisine göre bir "havâle", yani vereceğin bir başkasına yüklenmesi işlemidir. Bunda prensip olarak bir mahzur yoktur. Yani alışveriş yapan müşterinin bu işlemle fâize doğrudan bulaşan eylemi bulunmamaktadır"[355].

Bugün artık dünya üzerinde ödeme kartlarının (charge card) yerini tamamen kredi kartları (credit card) almış durumdadır. Bu kartlara Arapça'da bitâkatü'l-i'timâni'l-müteceddid ya da el-bitâkatü ğayrü'l-mu-

351 Muhammed Ali el-Karî b. Îd, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 99. Ayrıca bk. a.mlf., "el-İ'timânü'l-müvelled alâ şekli bitâkatin maa sîğatin mukterahatin li bitâkatin i'timâniyyetin hâliyetin mine'l-mahzûrâti'ş-şer'iyye", *MMFİ*, VIII, 2, s. 589.

352 Muhammed Ali el-Karî b. Îd, "el-İ'timânü'l-müvelled alâ şekli bitâkatin maa sîğatin mukterahatin li bitâkatin i'timâniyyetin hâliyetin mine'l-mahzûrâti'ş-şer'iyye", *MMFİ*, VIII, 2, s. 589-590.

353 Muhammed Ali el-Karî b. Îd, "Bitâkâtü'l-i'timân ğayru'l-muğattât", *MMFİ*, XII, 3, s. 540.

354 Hasan el-Cevâhirî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 121.

355 www.farukbeser.com/soru/kredi-karti-248.htm (23.11.2009)

ğattât zâtü'l-eksât denmektedir. Bu kartlarla kart hâmili istediği mal ya da hizmeti nakit ödemeksizin alabilmekte ve ATM'lerden nakit çekim yapabilmektedir. Bankaya olan borcunu da belli bir fâiz ödemek şartıyla taksitlendirebilmektedir[356]. Kart hâmiline mal ve hizmet satın alıp nakit çekimi yapabilme imkânı veren ve ortaya çıkan borcu da fâiziyle birlikte tahsil eden bu tür kredi kartlarını kullanmak çoğunluk tarafından meşrû görülmemektedir[357]. İslâm Fıkıh Konseyi'nin bu konudaki kararı şöyledir: "Sözleşmesinde fâiz şartı bulunan ve bankada açılmış bir hesaba dayanmayan kredi kartı çıkarmak ve bunu kullanmak câiz değildir. Kartı talep eden kişinin son ödeme tarihini geçirmemeye azimli olması hükmü değiştirmemektedir"[358]. Ayrıca içinde Takî el-Usmânî, Abdullah el-Menî', Emîn ed-Darîr, Vehbe ez-Zuhaylî ve Abdussettâr Ebû Ğudde gibi âlimlerin bulunduğu bir heyet, İslâmî bankaların böyle bir kredi kartı çıkarmalarını onaylamamıştır[359]. Bununla birlikte içinde fâiz şartı olmasına rağmen bu şartın mülğâ (yok hükmünde) olduğunu ve böylesi bir kartın kullanımının câiz olduğunu söyleyenler de vardır. Bu âlimlere göre kartı talep eden eğer fâize düşmeme irâdesi gösterecekse kartı alması ve kullanması meşrûdur[360].

Klasik fâizli bankaların çıkardıkları ve hâmiline alışveriş yapıp taksitlendirme imkânı sunan kredi kartları oldukça yoğun talep görmüş; fâiz hassasiyeti olan insanlar da bu kartın özelliklerine sahip alternatif fâizsiz bir kredi kartı talebinde bulunmuşlardır. Müşterilerine verdikleri ödeme kartları (charge card) artık mevcut durumda yeterli görülmeyen fâizsiz bankalar da alternatif bir kart arayışına girmişlerdir. Bu noktada İslâm hukukçuları tarafından aşağıdaki öneriler yapılmıştır. Bunların bir kısmı bazı fâizsiz bankalarca uygulanırken bazıları uygulama sahası bulamamıştır.

---

356 Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 51.

357 Muhammed Ali el-Karî b. Îd, "Bitâkâtü'l-i'timân ğayrü'l-muğattât", *MMFİ*, XII, 3, s. 550; Nezîh Kemâl Hammâd, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XII, 3, s. 514; Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 52; Sıddîk Muhammed Emîn ed-Darîr, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 29; Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 102, 106; Hasan el-Cevâhirî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 115. Kredi kartı sözleşmelerindeki fâiz şartının bütün akdi bâtıl kılıp kılmadığı tartışmaları için bk. Hasan el-Cevâhirî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü MMFİ*, XV, 3, s. 117-118. Hasan el-Cevâhirî fâiz şartının kendisinin batıl olduğunu ancak akdi bütünüyle batıl kılmadığını söylemiştir. Bk. Hasan el-Cevâhirî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 122.

358 *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XII, 3, s. 676.

359 Heyet, *el-Meâyîrü'ş-şer'iyye*, s. 23.

360 Abdussettâr Ebû Ğudde, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XII, 3, s. 489. Fâiz şartının kabul edilebileceği ancak uygulanmaması konusunda bk. Hayreddin Karaman, www.Hayreddinkaraman.net (23.11.2009). Bu görüşün eleştirisi için bk. Muhammed Ali el-Karî b. Îd, "Bitâkâtü'l-i'timân ğayrü'l-muğattât", *MMFİ*, XII, 3, s. 552-553.

a. Sıddîk Muhammed Emîn ed-Darîr "Taksitli Satış Kartı" önerisinde bulunmuştur. Bir İslâmî banka ya da İslâmî bankalardan oluşan bir ortaklık, taksitli satış yapacak ticârethaneler kurar. Bu ticârethanelerin ya tamamına ya da belli bir bölümüne sahip olurlar. Dağıttıkları kartlarla bu işyerlerinden taksitle mal alımına imkân verirler. Bu durumda bankanın kart hâmilinden aldığı fark âlimlerin çoğunluğunun câiz olduğunu düşündüğü vâde farkı kabul edilir[361].

b. Ali el-Karî b. Îd'in teklifi ise "Murâbaha Kart"tır. Ona göre banka bir kart çıkarır ve bu kartı kendisine vekâleten alım yapması için müşterisine verir. Kart hâmili bu alımın ardından bankaya vekâleten daha önce üzerinde anlaştıkları vâde farkıyla taksitle malı kendisine satar. Malın bedelini bankaya taksitle ödeyecektir. Bu anlaşmada malı bankadan alırken anlaşılan oran murâbaha kârı olarak değerlendirilir[362].

c. Hayreddin Karaman da kredi kartı anlaşmalarının murâbaha satışına dayandırılabileceği görüşündedir. Kanaatini şöyle açıklar: "Kredi kartları ile aldığınız malı, kurum adına (ona vekâleten) alıyorsunuz ve sonra da kurum size satıyor; yani diğer konularda olduğu gibi murâbaha yapıyor; yani peşin alıp vâde farkı ile satıyor. Vâde farkını da fiilen ödeme yapılan zamana (vâdeye) göre koyuyor. Kurumda vâdelere göre fark bellidir, bunu müşteri de biliyor (isterse bilir), buna göre alıyor ve ödeme zamanı da vâde farkıyla birlikte ödüyor"[363].

Ancak bu öneri yoğun itirazlarla karşılaşmıştır. Örneğin Sıddîk Muhammed Emîn ed-Darîr, murâbaha kart önerisinin alım vaadinde bulunan kişiye yapılan murâbaha satışını esas aldığını ve İslâm Fıkıh Konseyi'nin ise bu tür murâbahada her iki tarafı da bağlayıcı bir şartın olmaması gerektiğine hükmettiğini söyleyerek murâbaha kart sözleşmesinin buna muhâlif olduğunu ifade eder. Ayrıca murâbaha kart câiz kabul edildiğinde İslâmî bankalarda uygulanan murâbaha satışlarında da murâbaha talep edene para verilebilmesi ve bu parayla banka adına mal alabilmesini serbest bırakmak gerekir der. Murâbaha kart önerisi pek çok toplantıda sınırlandırılması istenen satın alma vaadinde bulunana murâbaha satışı (bey'u'l-murâbaha li'l-âmiri bi'ş-şirâ) yapmanın alanını iyice genişletmektedir diye düşünür. Yine bu Resûlullah'ın haber verdiği[364] ribâyı alım satım görüntü-

361 Sıddîk Muhammed Emîn ed-Darîr, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 29-30.
362 Muhammed Ali el-Karî b. Îd, "Bitâkâtü'l-i'timân ğayrü'l-muğattât", *MMFİ*, XII, 3, s. 558.
363 www.hayreddinkaraman.net/sc/00111.htm (23.11.2009)
364 Resûlullah'a atfen nakledilen bir başka hadiste ise *"İnsanlar öyle bir zamanda yaşayacaklar*

sü altında helal kılmak anlamına gelir der[365]. Vehbe ez-Zuhaylî ise banka ile kart hâmilinin her alım satım sonunda murâbaha üzerinde anlaşmasının zorluğuna, her iki tarafı da bağlayan vaadleşmenin meşrûluğunun tartışmalı olduğuna ve kart hâmilinin murâbahaya konu olamayacak bir takım hizmetleri de kartla satın almak istemesine dayanarak murâbaha kartı kullanışlı bulmamaktadır[366]. Ayrıca murâbaha kart ile murâbahanın kapısının iyice açılacağını ve bir nevi fâizli işlem yapılacağını belirtmektedir[367]. Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram ise kart hâmilinin akdin gerçek tarafı olduğunu, malı kendisi için aldığını, hizmetlerden kendisinin yararlandığını ve kredi kartı sisteminin tarafları arasında akdedilen sözleşmelerde buna dair bir anlaşmanın olmadığını söylemektedir[368]. Abdurrahmân b. Akîl, Muhyiddîn el-Karadâğî ve Abdulaziz Bayındır[369] da murâbaha kart uygulamasının bir fâiz hilesi olduğunu düşünmektedir[370].

d. Hamdi Döndüren de kredi kartlarında taksit uygulaması için murâbaha satışına dayanan bir alternatif önermektedir. Ancak onun teklifinde banka, vekâleti, kart hâmiline değil, üye işyerine vermektedir. Şöyle der: "Esnaf, POS cihazını alırken yaptığı sözleşmeyle, bankanın vekili sıfatıyla, mal alımına ve satımına yetkili kılınmaktadır. Bu yetkiye dayanarak, kendi malını bankaya peşin fiyatla satış yapmakta, ancak müşterinin isteği doğrultusunda, aynı malı vâdeli fiyatla ona devir yapmaktadır. Kredi kartı çekilince internet ortamında bütün bu işlemler hızlı bir şekilde gerçekleşmekte ve kayıtlara mal, kot numaraları ile geçmekte, fiş ve faturalara işlenmektedir. Yani ortada gerçek bir mal satışı olduğunu ve müşteri bu satın aldığı malın bedelini ödemekte bulunduğunu bilmekte, ancak araya bu malın bedelini peşin ödeyen aracı bir kuruluş girmektedir. Satıştan sonra müşterinin artık bankaya muhatap olması, borcunu ödemezse, banka tarafından takip edilmesi ve alacağın, icra yoluyla banka tarafın-

---

ki o zaman fâizi alım satım yoluyla helal hale getirecekler" ifâdesi yer almaktadır. Bk. İbnü'l-Kayyım, *Hâşiyetü İbni'l-Kayyım alâ Süneni Ebî Dâvud*, IX, 248; a.mlf., *İ'lâmü'l-muvakkîn*, III, 166; Şevkânî, *Neylü'l-evtâ mine hâdîsi Seyyidi'l-ehyâr*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1973; V, 319. İyne satışının ribâ olarak değerlendirilmesi gerektiği ve bu itibarla haram olduğu konusunda delil olarak ileri sürülen bu rivâyet temel hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. İbn Kayyım el-Cevziyye'nin belirttiğine göre Ebû Abdillah b. Batta tarafından nakledilen bu hadis mürseldir; ancak yine de başka rivâyetleri destekleyecek niteliktedir. Bk. İbnü'l-Kayyım, *İğâsetü'l-lehfân*, I-II, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1975, I, 352.

365 Sıddîk Muhammed Emîn ed-Darîr, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 32.

366 Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 62.

367 *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XII, 3, s. 641.

368 Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 79.

369 Abdulaziz Bayındır, "Kredi Kartının Taksitlendirilmesi", www.suleymaniyevakfi.org (23.11.2009)

370 *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XII, 3, s. 636, 661-662.

dan tahsil edilmesi, hiç ödenememesi durumunda bile, bankanın pos cihazı kullanıcısı esnafa rücû edememesi, malın son satıcısının banka olduğu anlamına gelmektedir"[371].

e. Suudî Amerikan Bankası ise Bitâkatü'l-Hayri'l-İ'timâniyye adlı bir ürün sunmuş ve bunun için ilim adamlarından görüş aldığını bildirmiştir. Suûdî Amerikan Bankası çıkardığı kredi kartıyla kart hâmillerine hem alım satım hem de nakit çekim izni vermiştir. Kart hâmili kart ile herhangi bir işlem yapıp son ödeme tarihinde borcunu öderse kendisinden sadece borcu alınmaktadır. Bu durumda kart hâmili hiçbir ekstra ücret ödememektedir. Ancak kart hâmili borcunu ertelemek isterse bu durumda daha önce kart sözleşmesiyle kendisi adına mal alım izni verdiği bir kurum, Suûdî Amerikan Bankası'ndan borçlu kart hâmiline vekâleten on beş aylık vâdeyle % 16.30 vâde farkıyla mal satın alır. Kart hâmili kart sözleşmesinde ayrıca Suûdî Amerikan Bankası'na kendisi adına taksitle alınan bu malı üçüncü bir tarafa peşin satma vekâleti vermiştir. İşte banka bu vekâlete istinâden kart hâmiline satılan malı peşin satar ve elde ettiği meblağla kart borcunu kapatır[372]. Bu durumda kart hâmilinin karttan kaynaklanan borcu kapanmış olmakta; ancak borcunu kapatmak için kendisi adına (vekâlet yoluyla) yapılan taksitli alım peşin satım işlemi sebebiyle bankaya vâdeli olarak borçlanmış olmaktadır.

f. Millî Ticâret Bankası (el-Benkü'l-Ehlî) ise Bitâkatü Teysîri'l-Ehlî adlı bir ürünü müşterilerinin hizmetine arzetmiştir. Kart hâmili bu ürünü hem nakit çekimler için hem de alım satımlar için kullanabilmektedir. Eğer kart hâmili son ödeme tarihinde borcunu bankaya ödemez ise banka yetkisiz temsil (fuzûlî akdi) yoluyla mâlik olduğu mallardan bir kısmını yirmi dört taksitle kart hâmiline satar. Daha sonra da bu malları peşin bedelle başkasına satar ve kart hâmilinin borcunu kapatır. Kart hâmili belli bir süre içerisinde bankanın yetkisizce (fuzûlî) yaptığı bu işlemi reddetmezse yapılan tasarrufu onaylamış kabul edilmektedir[373].

Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram hem Suûdî Amerikan Bankası'nın hem de Millî Ticâret Bankası'nın kredi kartlarını fâsit ve haram olarak niteler. Ona göre her iki kartta da fâiz hilesi yapılmaktadır. Çünkü borcun

371 Abdulaziz Bayındır, "Kredi Kartının Taksitlendirilmesi", www.suleymaniyevakfi.org (23.11.2009)
372 Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 82-83. Banka ismi verilmeksizin yapılan bir tavsif için bk. Muhammed Ali el-Karî b. Îd, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 107-110.
373 Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 83-84.

kapatılması için yapılan teverruk[374] işleminde alacaklı konumundaki banka, borçlusuna mal satmakta ve bu malı borçlusuna hiç teslim etmemektedir. Sonra da bizzat kendisi bu malı üçüncü taraflara satmakta ve alacağını tahsil etmektedir. Ona göre bu apaçık hiledir. Ayrıca her iki kartla yapılan muâmelelerde Hz. Peygamber tarafından yasaklanmış bulunan borç ve satışın birleştirilmesi[375] uygulaması vardır. Çünkü her iki banka da kredi kartlarının kart hâmili tarafından kullanımı durumunda borç veren konumunda olmaktadır. Ancak kart hâmili son ödeme tarihinde borcunu ödeyemezse devreye teverruk satışı girmektedir. Yani tek sözleşmede borç ve alım satım birleştirilmektedir[376].

Ali el-Karî'nin yorumuna göre bu kartlara yapılan itirazların en önemlisi burada borç çevirme (kalbu'd-deyn) işleminin yapılmasıdır. Borç çevirme, dara düşmüş borçlunun borcunu artırıp vâdeyi uzatmaktır. Buna Mâlikîler feshu'd-deyn bi'd-deyn derler. Hanbelîlere göre borç çevirme dara düşmüş borçlularla yapılırsa yasaktır; ancak eğer borçlu dara düşmemiş birisiyse onunla yapılacak meşrû bir akidle borcu çevirmek, kalbü'd-deyn sayılmaz[377]. İslâm Fıkıh Konseyi de İslâmî bankaların çıkardıkları kredi kartlarında bu tür ribâ şüphesi bulunan ya da ribâya yol açabilecek uygulamalardan uzak durmalarını tavsiye etmiştir[378].

g. Ali el-Karî b. Îd'in murâbaha kartın dışındaki bir başka önerisi ise şöyledir: Ali el-Karî'ye göre banka, kart hâmili ve iş yeri arasındaki ilişki kefâlettir ve bazı âlimler kefâlet karşısında ücret alınmasına cevâz vermiştir. O halde ödeme kartıyla (charge cart) alışveriş yapan bir kart hâmili eğer ödemesini taksitlendirmek isterse banka ana parayı taksitlendirir ve bu taksitlere ilâveten kefâlet ücretini de alabilir.

---

374 Teverruk: malın taksitle alınıp alıcısından başka birisine peşin satılmasıdır (*bey'u't-teverruk*). Teverruk satışı Ömer b. Abdilazîz (ö. 101/719), bazı Medîneliler ve bir rivayete göre İmam Ahmed b. Hanbel'e göre mekruhtur. İbn Teymiye (ö. 728/1327) de mekruh olduğu görüşünü yeğlemektedir. Bk. Ahmed Abdulhalîm b. Teymiyye, *Kütüb ve resâil ve fetâvâ İbn Teymiyye fi'l-fıkh*, XXIX, 302. Hanbelîlerin geneline göre ise câizdir. Bk. Merdâvî, *İnsâf*, IV, 337; Buhûtî, *er-Ravdu'l-murbi'*, II, 56. Çağdaş pek çok âlim ve heyet de teverruk konusunu gündemlerine almış ve hükmünü tartışmışlardır. Muhammed Revvâs Kal'acî (Muhammed Revvas Kal'acî, *el-Muâmelâtü'l-mâliyye,* s. 86), Muhammed b. İbrâhîm Âl Şeyh (Hudayrî, *Bey'u'l-İyne*, s. 82) ve Hayreddin Karaman (Hayreddin Karaman'ın teverruk konusunda tarafımıza ilettiği görüşü şöyledir: "Arada bir malın gerçek manada alım ve satımı bulunduktan sonra mesele murâbaha uygulamasının bir çeşidi olur; buna da câiz dememek için sebep yoktur") müspet kanaatedir.

375 Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 657.

376 Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 86-94.

377 Muhammed Ali el-Karî b. Îd, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 110.

378 *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XV, 3, s. 220.

h. Hasan el-Cevâhirî ise kart hâmilinin bankada katılım hesabı açması ve belli bir meblağ yatırması şartıyla kendisine kredi kartı verilebileceğini; son ödeme tarihinde borcun ödenmemesi halinde katılım hesabının banka tarafından tek taraflı olarak kapatılarak (daha önce bu konuda anlaşma yapılmak şartıyla) borcun tahsil edilebileceğini söyler. Banka, kartı çıkarması ve yenilemesi ile üye işyerlerinden aldığı hizmet ücretlerinden kâr sağlar[379].

Kredi kartı sistemi içerisinde bankaların kart hâmilinden aldığı ücretlerin de İslâm hukuku bakımından tartışıldığını görmekteyiz. Bu noktada yapılan değerlendirmeleri ise özetle şöyle arzedebiliriz: Bankalar kart masrafı ve sunduğu hizmetler karşılığında kart hâmilinden ücret almaktadırlar. Bu da câiz görülmüştür[380]. Bu ücret kartın çıkarılması, dağıtımı, kart hâmilini para taşıma, sahte para alma, parası olmadığında para arama, dünyanın her yerinde para bozdurmadan alışveriş yapabilme, güven içinde yaşama, hesapların düzgün ve sade bir şekilde tutulması vs. gibi hizmetlerin karşılığı olarak telakki edilmektedir[381].

Ayrıca kredi kartı ile yapılan şifre değiştirme, virman, havâle, hesap dökümü alma, bakiye öğrenme, para yatırma vb. hizmetler karşılığında kart hamilinden hizmet bedeli alınabilir. Ancak bankalar genelde böylesi hizmetler için ücret almazlar. Kart hamilinin nakit çekim yapması ve bankaların buna fâiz uygulaması haramdır[382]. Ancak bankaların nakit çekim için yaptığı hizmet ve yüklendiği maliyeti aşmayacak ölçüde maktû bir bedel

379 Hasan el-Cevâhirî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 136.

380 Heyet, *el-Meâyîrü'ş-şer'iyye*, s. 24. Kartın sunduğu hizmetlerden faydalanmanın karşılığı olarak telakki edilmiştir.

381 Nezîh Kemâl Hammâd, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XII, 3, s. 509; Abdussettâr Ebû Ğudde, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XII, 3, s. 482; Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 53; Hasan el-Cevâhirî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, VIII, 2, s. 615; Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 102. el-Atram, bazı âlimlerin kart hâmilinden alınan bu ücreti ücretle vekâlete yorduklarını söyler. Ancak kendi kanaati kredi kartlarının kefâlete dayandığı şeklinde olduğu için bu durumda alınan ücretin tartışmalı olacağını belirtmektedir. Çünkü kefâlet karşılığında ücret alınıp alınamayacağı konusunda üç görüş vardır. Selef âlimlerinin büyük çoğunluğu kefâlet karşılığı ücret almayı câiz görmez. Bazı âlimler (örneğin Nezîh Hammâd) kefâlet karşılığında ücret almayı mutlak olarak meşrû bulur. Çünkü kefâlet karşılığı ücret almayı yasaklayan nas yoktur ve bu hüküm eski fakihlerin içtihadıdır. Bugün artık kefâlet teberrudan, karşılıklı akde dönmüştür. Bazıları ise kefâlet borca dönüşünce kefâlet karşılığı alınan ücretin fâize benzemesi sebebiyle bunun meşrû görülmediğini; ancak bugün insanların büyük oranda kefâleti borca dönüştürmediklerini söyler. Onlara göre kefâlet karşılığında ücret alınabilir; ancak kefâlet karza dönüşünce ücret geri verilmelidir. Bk. Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 102-103.

382 Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 59.

alabileceği düşünülmektedir[383]. Ayrıca kart hâmiline dînen meşrû görülen bir takım ayrıcalıklar ve hediyeler verilmesi de câiz görülmüştür[384].

3. Banka – İşyeri İlişkisi

Bankalar ile kredi kartıyla satış yapan işyerleri arasında da hukûkî ilişkiler doğmaktadır. Çünkü bankalar işyerlerinin kredi kartıyla satış yapabilmeleri için işyerlerine POS cihazı bağlamakta, onlar için hesap açıp yaptıkları satımları bu hesaplarda takip etmekte, işyerlerinin alacaklarını tahsil edip işyerlerinin hesaplarına kaydetmekte, işyerlerinin yaptıkları satımların bedellerini ödemeyi taahhüt etmektedirler. Bütün bu hizmetler karşılığında da işyerlerinden komisyon almaktadırlar. Bankalar ile işyerleri arasındaki bu ilişkilerin hukûkî niteliği hakkında şu değerlendirmeler yapılmıştır:

a. Nezîh Kemâl Hammâd'a göre kart bankasının işyerlerinden aldığı komisyon kart hâmilinin kefîli olan bankanın üye işyerine ödeme yaparken bir miktar indirim yapacağı şeklindeki anlaşmalarına dayanmaktadır. Banka indirimli bir şekilde ödemeyi yapar; ancak kart hâmilinden borcun tamamını tahsil eder. Bu durum Hanefîlere göre câizdir[385].

b. Abdussettâr Ebû Ğudde'ye göre üye işyeri ile banka arasındaki ilişki kart hâmiliyle banka arasında tamamlanan havâleye bitişik kefâlettir. Eğer işyerine ödeme yapmayı taahhüd eden banka kartı veren bankadan farklı ise bu durumda banka ile işyeri arasındaki ilişki kefâlettir. Burada havâle söz konusu değildir; çünkü kart hâmili işyerinin bankasını bilmemektedir. Eğer kendisine havâle edilen bilinmiyorsa havâleden söz edilemez[386].

Üye işyeri ile kartı çıkaran banka arasındaki ilişki ise Abdussettâr Ebû Ğudde tarafından üye işyerinin bankasının kartı çıkaran bankaya hizmet vermesi olarak açıklanmaktadır. Çünkü bankanın kartının üye işyerinde geçerli olmasını o üye işyerine hizmet veren banka sağlamaktadır. Bir anlamda kartı çıkaran bankayla ilişkisinde vekil veya aracı konumundadır

383 Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 53.
384 Nezîh Kemâl Hammâd, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XII, 3, s. 516; Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 54; www.farukbeser.com/soru/kredi-karti-248.htm. İslâm Fıkıh Konseyi'nin bu konudaki kararı için bk. *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XV, 3, s. 220. Ayrıca on ilim adamından oluşan bir heyet de bunu onaylamıştır. Bk. Heyet, *el-Meâyîrü'ş-şer'iyye*, s. 24.
385 Nezîh Kemâl Hammâd, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XII, 3, s. 510-511.
386 Abdussettâr Ebû Ğudde, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XII, 3, s. 482-483.

ve komisyonu hak etmektedir[387]. Ona göre uluslararası kuruluş, kart bankası ve üye işyerinin bankası arasındaki ilişki ise ücretli vekâlettir[388].

c. Vehbe Zuhaylî ise buradaki ilişkiyi şöyle tavsif eder: "Kart çıkaran banka ile işyeri arasındaki ilişki ücretli vekâlet ilkesine dayanan sırf ticârî bir ilişkidir. Kartı çıkaran banka müşterilerini işyerine yönlendirmesi, mallarının satışını artırması, ticârî müessesenin, restoran, otel ya da benzerlerinin tanıtımına katkı sunması ve malların bedelinin tahsilini gerçekleştirmesi sebebiyle işyerinden ücret almaya hak kazanır. Bu ücreti satılan malların bedelinden düşürerek alabilir. Malların bedeline ziyâde söz konusu değildir. Bu da ribâ olmaz. Yani aralarındaki ilişki mâlî kefâlet ve vekâlet akdidir"[389].

d. Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram kredi kartında taraflar arasındaki ilişkiyi tamamen kefâlet olarak görür. Ona göre banka kefîl, kart hâmili mekfûl ve üye işyeri mekfûlün lehdir. Kart hâmili kartını kullanınca borç öncelikle onun zimmetinde sâbit olur. Banka ise onun kefîlidir. Üye işyeri ikisinden de alacağını isteyebilir; ancak âdeten kefîl olan bankadan alacak talep edilmektedir[390]. Abdurrahmân el-Atram bankanın üye işyerinden aldığı komisyonu ise kefîlin ödediği meblağı değil; kefîl olduğu meblağı mekfûlden isteyebileceği yönündeki Hanefî uleması görüşüne istinâden câiz görmektedir[391].

e. Hasan el-Cevâhirî'ye göre ise bankanın üye işyerinden aldığı ücret sunduğu hizmetlerin (işyerine yeni müşteriler kazandırması vs.) ya da ücretli vekâletin karşılığıdır. Çünkü banka, üye işyerinin sattığı malların kıymetini tahsil edip işyerinin hesabına koymaktadır. Geri iade edilen malların bedelini işyerinin hesabından alıp ödemektedir. Bankanın aldığı ücret hem hizmet hem de vekâletin her ikisini de kapsıyor olabilir[392].

Hülasa bankaların üye işyerlerinden aldıkları komisyon da câiz görülmektedir[393]. Çünkü banka kart verdiği müşterilerini oraya yönlendirmekte, POS cihazı takıp işlem yaptırmakta, satıcının hesaplarının düzenli

387 Abdussettâr Ebû Ğudde, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XII, 3, s. 486.
388 Abdussettâr Ebû Ğudde, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XII, 3, s. 487.
389 Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 68.
390 Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 100.
391 Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 103.
392 Hasan el-Cevâhirî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 117, 120-121.
393 Heyet, *el-Meâyîrü'ş-şer'iyye*, s. 24. Heyet bu komisyonu, işyerinin müşteri portföyünü artırması ve alacaklarının tahsili hizmeti vermesinin karşılığı olarak görmüştür.

olmasını sağlamakta, satıcının vakit ve emek israfına düşmesini önlemekte, bozuk para ve sahte para gibi sıkıntılara girmesini önlemekte, kasadan para çalınması riskini azaltmakta, elektronik ortamda hesapların alışverişini sağlamaktadır. Kısaca aldığı komisyon verdiği hizmetin karşılığı olarak da görülebilir[394].

E. DEĞERLENDİRME

Malın malla mübâdele edilmesiyle başlayan ticâret, zaman içinde altın ve gümüşün malla değişimi, kağıt banknotların malla değişimi, banka parasının (çek) malla değişimi ve kredi kartıyla mal alımı şeklinde evrilmiştir. Bugün gelişmiş dünyada alım satımların önemli bir bölümü kredi kartlarıyla yapılmaktadır. Çünkü kredi kartıyla yapılan alım satımlar kayıt dışını önlediği için devlete, ticâreti artırdığı için işyerlerine, en azından bir aylık fâizsiz kredi sağladığı ve para taşıma derdinden kurtardığı için kart hâmillerine ve hemen hemen bütün ticârî faaliyetlere doğrudan katılıp verdikleri hizmet karşılığında komisyon aldıkları için bankalara faydalar sağlamaktadır. Kredi kartı sistemi içerisinde yer alan tüm taraflar arasında bir takım hukûkî ilişkiler doğmakta ve sözleşmeler yapılmaktadır. Bu sözleşmeler genellikle meşrû temellere dayansa da bunların bir kısmı İslâm'ın meşrû görmediği fâiz gibi şartlar da içermektedir. İşte İslâm hukukçuları hayatın içindeki her olgu gibi kredi kartının da fıkhî durumunu tartışmışlar ve yukarıda arzedilen kanaatlerini serdetmişlerdir. Ayrıca fâizli bankaların kredi kartlarına alternatif olacak meşrû temele dayalı kredi kartları sunulması için tekliflerde bulunmuşlardır.

Meşrû olmayan bir şarta imza atarak alınan kredi kartlarını kullanmak, son ödeme tarihinde borcu ödeme iradesi gösterip fâize girmeme niyeti taşınsa bile doğru bir davranış olarak görünmemektedir. Fâiz şartını kabul etmenin meşrûiyetinin tartışmalı oluşu, fâizli sisteme destek sağlanmaması gereği, genellikle gecikmeye düşülmesi ve fâiz ödemek durumunda kalınması vs. gibi sebeplerle fâiz şartı içeren kredi kartlarının kullanımına izin verilmesi doğru olmasa gerektir.

Kredi kartı sisteminde bankaların, uluslararası ödeme sistemlerinin, Bankalararası Kart Merkezi'nin birbirlerinden aldıkları komisyonlar ile kart

394 Bk. Vehbe Muhammed ez-Zuhaylî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XV, 3, s. 53; Abdussettâr Ebû Ğudde, "Bitâkâtü'l-i'timân", *MMFİ*, XII, 3, s. 483.

hâmili ve üye işyerinden alınan komisyonların hepsini, verilen hizmetlerin karşılığı olarak görmek mümkündür. Ancak verilen hizmetler bazen kefâlet, bazen vekâlet, bazen kira vs. gibi hukûkî sözleşmelerle birlikte yer alabilmektedir. Kredi kartı sistemi bir hizmetler bütünüdür ve bu hizmeti verebilmek oldukça külfetli yatırımları gerektirmektedir. Dolayısıyla bundan faydalananlar hizmeti verenlere ücret ya da komisyon ödemelidirler.

Fâiz içeren kredi kartlarına alternatif olarak sunulan murâbaha kart uygulaması teorik planda uygun görünmektedir. Milyonlarca insanın küçük alışverişlerini kredi kartıyla yaparken kendilerine taksitlendirme imkânı da sunan bir kredi kartı çıkarılabileceği düşünülebilir. Çünkü öncelikle kart sözleşmesinin mutlaka karz / borç sistemine dayanması gerekmemektedir. Bankanın kart hâmiliyle yapacağı akit kefâlet ve hizmet akdi olabileceği gibi murâbaha akdi de olabilir. Bunu engelleyecek hiçbir sağlam delil yoktur. Ayrıca kredi kartları, yapılan alışverişlerde bankaları devreye sokmanın aracıdır. Banka bu noktada kart hâline kefil sıfatıyla devreye girebileceği gibi kendisi adına yapılan alım satımı onaylayan kurum sıfatıyla da yer alabilir. Bu itibarla murâbaha kart önerisinin milyonlarca adede ulaşmış kredi kartı kullanıcılarıyla bankalar arasında meşrû bir ilişki kurabileceği söylenebilir. Bununla birlikte kart hâmilinin murâbaha kart ile dinen meşrû sayılmayan ürünleri alması ya da otel ve restoran gibi yerlerden hizmet satın alması durumunda murâbaha kart ile yapılacak ödemelerin problem doğuracağı anlaşılmaktadır. Bu durumda banka meşrû olmayan malları tespit edebiliyorsa bunun bedelini ödemeyi reddetmelidir. Ayrıca otel ve restoran gibi yerlerden alınan hizmetlerin karşılığında ödenecek miktarı ise vâde farkıyla vâdelendirmemelidir. Çünkü bu tür hizmetlerin öncelikle banka adına alınıp sonra bankadan satın alınması düşüncesi isâbetli görünmemektedir. Murâbaha kart ile yapılacak alım satımlarda vâde farkının fâhiş olmaması ve uygulanacak taksit sayısının baştan belirlenmesi gerekir. Kart ile alışveriş yapan kişinin vâde dolduğunda oluşacak borcu ödemediği takdirde bankanın ne yapması gerektiği ise bir sonraki bölümde ele alınmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Vâdesinde Ödenmeyen Borçlar

Kur'ân-ı Kerîm'de yapılan akitlere ve verilen sözlere sadakat emredilmektedir. *"...Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur"*[395] *"Yine onlar ki, emanetlerine ve verdikleri sözlere riâyet ederler"*[396] ve *"Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin"*[397] âyetleri bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. İster karz (borç) yoluyla olsun ister alım satım yoluyla olsun müslümanların yaptıkları anlaşmalara bağlı kalmaları ve sözlerini yerine getirmeleri temel bir görevdir. Rivâyete göre Resûlullah da verilen sözde durulmamasını nifâk alâmeti saymış[398] ve çalıştırdığı işçiye başta anlaştıkları ücreti vermeyenin kendi hasmı olacağını ifade etmiştir[399].

Bir başka açıdan bakıldığında ise İslâm müsâmahayı, zor durumda kalana yardımı, borçluya destek çıkmayı, fakir düşmüşe mühlet vermeyi öngörmektedir. Fâizi yasaklayan âyetlerin ardından şöyle buyrulmaktadır: *"Eğer borçlu darlık içindeyse ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilirseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır"*[400]. Bu âyetin tefsiri sadedinde İbn Kesîr'e (ö. 774/1373) bakıldığında dara düşmüş borçluya tanınacak mühlet için pek çok mükâfatlar vaad edildiği görülmektedir[401]. Fakat belirtmek gerekir ki bu rivâyetlerin önemli bir kısmı zayıf hatta uydurmadır. Örneğin Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde de yer alan *"Duasının kabul olmasını isteyen ya da sıkıntısının bertaraf olmasını arzulayan dara düşmüş borçluya yardımcı olsun"*[402] hadisi isnadında yer alan Ebu'l-Huvârî Zeyd b. el-Huvârî sebebiyle oldukça zayıftır. Çünkü Zeyd el-Ammî diye de anılan ve Herat'ta kadılık yapan bu râvi hakkında "Enes b. Mâlik'e nispetle aslı olmayan uydurma haberler naklederdi", "Rivâyet ettiği hadisler ne hüccet olur ne de başka hadisleri

395 el-İsrâ, 17/34.
396 el-Mü'minûn, 23/8.
397 el-Mâide, 5/1.
398 Buhârî, *Sahîh*, I, 21, II, 868, 952, III, 1160; Müslim, *Sahîh*, I, 78; Ebû Dâvud, *Sünen*, IV, 221; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 535.
399 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 358; Buhârî, *Sahîh*, II, 776, 792.
400 el-Bakara, 2/280.
401 Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer (İbn Kesîr) ed-Dımeşkî, *Tefsîrü'l-Kurâni'l-Azîm*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401, I, 332 vd.
402 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 23.

desteklesin diye yazılır" ve "Zeyd el-Ammî'nin hadisleri meşrû değildir" gibi değerlendirmeler yapılmıştır[403]. Yine bir başka rivâyette ise *"Dara düşmüş birine mühlet tanıyana her gün için borç kadar sadaka sevabı vardır"*[404] ifadesi geçmektedir. Bu rivâyet de isnadında yer alan Ebû Dâvud Nefî' b. el-Hâris el-A'mâ sebebiyle oldukça zayıftır. Buhârî'nin (ö. 256/869) "kıssacıdır ve âlimlerin cerh ettiği bir râvidir"[405] diye nitelediği bu râvi hakkında ayrıca "yalan söylüyor; o dilencinin biriydi", "Abdullah b. Mes'ûd'u işittin mi dense müspet cevap verir", "hiçbir kıymeti yoktur (leyse bi şey)", "metrûkü'l-hadîs" ve "münkerü'l-hadîs" gibi cerh ifadeleri kullanılmıştır[406]. Ancak yine de muteber hadis kaynaklarında dara düşmüş borçluya mühlet vermekle ilgili sahîh hadisler de vardır[407].

Darlık içindeki borçluya mühlet verilmesi hükmünü içeren yukarıdaki âyetin nüzul sebebi olarak kaynaklarda şu bilgi yer almaktadır: Fâiz yasağı indiğinde daha önce Muğîre oğullarına fâizle borç vermiş olan Sakîflilerin, onlardan ana parayı istemeleri üzerine Muğîre oğulları borcu ödeme durumlarının olmadığını söylemişlerdir. Borcun ödenmesi için de hasat zamanına kadar mühlet istemişlerdir. Âyet bu olay üzerine nâzil olmuştur[408].

İslâm âlimlerinin çoğunluğu dara düşmüş borçludan kastın ister fâiz borçlusu olsun ister diğer alım satımların borçlusu olsun herkesi kapsadığı kanaatindedir. Ancak İbn Abbâs (ö. 68/688), Kâdı Şurayh (ö. 78/697) ve İbrahim en-Nehaî (ö. 96/715) bu âyette kendisine mühlet tanınması istenen borçlunun fâiz borçlusu olduğunu; diğer akitler sebebiyle borçlu olanların ise *"Allah emânetleri ehline vermenizi size emrediyor"*[409] âyeti gereğince borçlarını ödeyinceye kadar hapsedilebileceklerine hükmetmişlerdir[410].

---

403 Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn*, (thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), I-III, Halep: Dâru'l-Va'y, 1396, I, 309.

404 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 351.

405 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 114.

406 Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952, VIII, 489.

407 Buhârî, *Sahîh*, II, 731 (Dara Düşmüşe Mühlet Veren Babı); Müslim, *Sahîh*, III, 1196 (Dara Düşmüşe Mühlet Vermenin Fazileti Babı) vs.

408 Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, (thk. Hâlid Abdurrahman el-Akk), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, I, 264; Fahruddîn er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, VII, 90.

409 en-Nisâ, 4/58.

410 İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, I-X, (Esad Muhammed et-Tayyib), Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, II, 552; Fahruddîn er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, VII, 90; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 372; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, II, 112.

A. Borcun Özürsüzce Geciktirilmesini Suç Sayan Rivâyetler

Rivâyete göre Hz. Peygamber imkânı olduğu halde borcunu vâdesinde ödemeyip geciktireni zâlim olarak nitelemiştir (مطل الغني ظلم)[411]. Hadisin sahâbî râvisi Ebû Hüreyre'dir. Ebû Hüreyre'den hadisi rivâyet edenler Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rec ve Hemmâm b. Münebbih'tir. Bu hadisin kaynaklardaki rivâyetlerinde A'rec'den hadisi alan kişi Abdullâh b. Zekvân Ebü'z-Zinâd'dır. Ebü'z-Zinâd'dan sonra hadis yayılmaktadır. Hemmâm b. Münebbih'in râvisi ise Ma'mer b. Râşid'dir ve ondan hadis yayılmaktadır. Bu isnadlar nazara alınırsa hadis her bir tabakadaki râvi sayısı itibariyle ferd-i mutlaktır ve sıhhat bakımından sahîh derecesindedir. İbn Mâce'nin *Süneni*'nde yer alan iki rivâyetten birinin isnâdı ise şöyledir: İbn Mâce – İsmâîl b. Tevbe – Hüşeym – Yûnus b. Ubeyd – Nâfi' – Abdullah b. Ömer – Hz. Peygamber[412]. Bu hadis her ne kadar Nâsıruddîn el-Elbânî tarafından sahîh olarak nitelense de hadisi Nâfi'den nakleden Yûnus b. Ubeyd'in Nâfi'den hadis işitmediği ifade edilmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'e göre Yûnus, Nâfi'ye değil İbn Nâfi'ye öğrenci olmuştur. Ebû Hâtim de onun Nâfi'den hadis almadığını söylemiştir[413]. Bu değerlendirme esas alınırsa hadisin bu tarîki munkatıdır.

Bu hadisle ilgili olarak şerhlerde özetle aşağıdaki bilgiler bulunmaktadır: Hadiste geçen "matl / uzatmak" kelimesinden kasıt, edâ vakti gelmiş borcun, özürsüz olarak geciktirilmesidir. Hadiste geçen "ğanî / zengin" kelimesinin anlamı ise esasen fakir de olsa borcunu edaya gücü yettiği halde bunu ödemeyip te'hir eden kişidir. Hadiste ödeme gücü olanın borcunu geciktirmesinden sakındırmak amaçlanmaktadır. Âlimlerin çoğunluğuna göre borcunu özürsüz olarak geciktiren "fâsık" olarak ilan edilir. Nevevî'nin (ö. 676/1278) ifâde ettiğine göre Şâfiî mezhebinde, bu fiilin fıskı gerektirmesi için tekrarlanması gerekmektedir. Ancak Sübkî (ö. 756/1355) *Şerhu'l-Minhâc* adlı eserde ona karşı çıkarak, Şâfiî mezhebine göre bu fiili bir kez yapanın da fâsık olacağını açıklamaktadır. Sübkî, bir hakkın talep edilmesine rağmen, özürsüz olarak ödenmemesini "gasp" olarak değerlendirir.

411 Mâlik b. Enes, *Muvatta*, II, 674; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 489; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 463; Buhârî, *Sahîh*, II, 799, 845; Müslim, *Sahîh*, III, 1197; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 247; Tirmizî, *Sahîh*, III, 600.

412 İbn Mâce, *Sünen*, II, 803.

413 Ebû Saîd b. Halîl el-Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, (thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1986, s. 305; Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, I-VII, (thk. Yahyâ Muhtâr Ğazâvî), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988, VII, 135.

Gasp da büyük günahlardandır. Borcu geciktirmenin "zulüm" olarak nitelendirilmesi de onun büyük günah olduğunu göstermektedir. Büyük günahların (cezalandırılması) için ise tekrarlanması şart değildir. Fakat bu kişinin "fâsık" olduğunu söylemek için bunu özürsüz olarak yapması gerekmektedir[414]. Kâdı İyâz'ın (ö. 544/1150) beyanına göre Mâlikî mezhebinde özürsüzce borcunu geciktirenin fâsık sayılıp şahitliğinin reddedilmesi için bu fiilin tekrarlanması şart koşulmuştur[415]. Ancak Sahnûn'un (ö. 240/854) ifâdesine göre bu kişi Hz. Peygamber'in diliyle zâlim sayıldığından şâhitliği de reddedilir[416]. Hülasa edâ edilme imkânı bulunan başkasına ait bir hakkı özürsüzce geciktirmek haramdır[417].

Bir başka rivâyette ise özürsüzce borcunu vâdesinde ödemeyenin dokunulmazlığının kaldırılabileceği ve cezalandırılabileceği bildirilmiştir (لي الواجد يحل عرضه و عقوبته)[418]. Bu rivâyet Buhârî'nin *Sahîh*i'nde isnadsız ve "yüzkeru ani'n-nebiyyi / Resûlullah'tan nakledilir ki" ifâdesiyle kaydedilmiştir. Diğer kaynaklardaki isnadlarına göre hadisin Hz. Peygamber'den sonraki dört râvisi şunlardır: Şerîd b. Süveyd – Amr b. Şerîd – Muhammed b. Abdillah b. Meymûn b. Müseyke – Vebr b. Ebî Düleyle et-Tâifî. İbn Ebî Düleyle'den sonra hadis çeşitli râvilere dağılmaktadır.

Hadisin isnâdında yer alan Amr b. Şerîd hakkında kaynaklarda fazla bilgi yer almamaktadır ve onunla ilgili bulabildiğimiz yegâne tevsîk ifâdeleri ise İclî'nin (ö. 261/874) "sika / güvenilir" demesiyle[419] İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sikât* adlı eserinde ilgili râviyi zikretmesidir[420]. Vebr b. Ebî Düleyle ise Ahmed b. Hanbel'in naklettiği rivâyetlerde "Tâifli bir hadis şeyhi" şeklinde nitelenmiştir. Onun da hakkında kaynaklarda neredeyse hiç bilgi olmamakla birlikte "sika / güvenilir" bir râvi olarak vasfedilmiştir[421]. Mu-

414 İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IV, 466.

415 Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî (Kâdı İyâz), *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*, I-IX, (thk. Yahyâ İsmâil), Mansure: Dâru'l-Vefâ, 1998, V, 233.

416 İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XVIII, 286.

417 Takıyyuddîn Ebu'l-Feth (İbn Dakîk el-Îd), *İhkâmu'l-ahkâm şerhu Umdeti'l-ahkâm*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, III, 198.

418 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 489; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 222, 388, 389; Buhârî, *Sahîh*, II, 845; İbn Mâce, *Sünen*, II, 811; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 313; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 59; a.mlf., *Sünen*, VII, 316.

419 Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillah el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, I-II, (thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Bestevî), Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1985, II, 177.

420 Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sikât*, I-IX, (thk. Şerefüddîn Ahmed), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1975, V, 180.

421 Yûsuf b. Zekî el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I-XXXV, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980, XXX, 425; Ebû Abdillâh Hamd b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I-II, (thk. Muhammed Avvâme), Cidde: Dâru'l-Kıble, 1992, II, 348.

hammed b. Meymûn ise mechûlü'l-ayn[422] bir râvidir. Kendisinden yalnızca Vebr b. Ebî Düleyle rivâyette bulunmuştur[423]. Netice itibariyle hadisin isnâdı sıhhat açısından değerlendirildiğinde zayıf sayılmalıdır.

Hadis hakkındaki yorumlara gelince dokunulmazlığının kaldırılması kendisine hakaret edilme özgürlüğü olarak yorumlanmıştır. Ayrıca yaptığının başkalarına haber verilmesi ve topluma teşhir edilmesi de câiz görülmüştür[424]. Cezalandırılması ise borcunu ödemesini temin için hapsedilmesi[425] ya da dövülmesi[426] şeklinde te'vîl edilmiştir. Ayrıca mallarının elinden alınıp sadece zarûrî ihtiyaçları için bir şeyler bırakılacağı da ifade edilmiştir. Hatta sadece elbisesi bırakılır dahi denmiştir. Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göre bu kişinin sürekli takibi de gerekir[427]. Devlet başkanının bunlar dışında uygun göreceği herhangi bir ta'zîr cezası da verebileceği savunulmuştur[428].

B. Borcun Gecikmesi Konusunda Yeni Yaklaşımlar

Günümüz ticârî ilişkilerinde borcun vâdesinde ödenmesi çok büyük önem kazanmıştır. Üretim araçları gelişmiş, büyük sanâyi kuruluşları te'sis edilmiş, bankacılık ileri bir düzeye gelmiş, ulaşım araçları hızlanmış, bilgisayar ve internet aracılığıyla büyük miktarda alım satımlar yapılır olmuştur. Devletlerarası alım satımlar için uluslararası kurallar konulmuştur. Bu itibarla her devlet borçların vâdesinde ödenmesini te'min için caydırıcı kanunlar ihdâs etmiştir. Dünya nüfusunun son yüzyılda hızla artması[429], in-

422 Mechûlü'l-ayn: Kendisinden yalnızca bir râvinin rivâyette bulunduğu râviye mechûlü'l-ayn denir. Bk. İbrâhîm b. Mûsâ el-Ebnâsî, *eş-Şeza'l-feyyâh*, I-II, (thk. Salâh Fethî Helel), Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1998, I, 248.

423 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 563; Zehebî, *Kâşif*, II, 190.

424 Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi Kitâbi Müslim*, I-VII, (thk. Muhyiddîn Dîb Mistû vdğ.), Dımeşk: Dâr İbn Kesîr, 1996, IV, 438.

425 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 489; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 313; Ebû Süleymân el-Hattâbî, *Mealimü's-sünen şerhu Süneni Ebî Dâvud*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, III, 56; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah (İbn Abdilberr), *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*, I-XXIV, (thk. Mustafa Ahmed el-Alevî vdğ.), Mağrib: Vizâretu Umuri'l-Evkâf, 1387, XVI-II, 289; Ebu'l-Hasen Ali b. Battâl el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Ebu Temim Yâsir b. İbrâhim), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003, VI, 522; Kâdı İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*, V, 233; Alâuddîn el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, VII, 173; Zeynüddîn Abdurraûf el-Münâvî, *et-Teysîr bi şerhi'l-Câmi'i-s-sağîr*, I-II, Riyad: Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfiî, 1988, II, 649.

426 Münâvî, *et-Teysîr bi şerhi'l-Câmi'i-sağîr*, II, 649.

427 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 372.

428 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim,* X, 227.

429 Dünya nüfusunun son yüzyılda öncesine oranla yaklaşık 3-4 kat arttığı ifade edilmektedir.

sanların ihtiyaçlarının çeşitlenmesi ve tüketim kalıplarının değişmesi piyasaya daha fazla ve hızlı mal te'minini gerekli kılmıştır. Üretimin aksamadan yürütülmesi de piyasaya arzedilen malların bedelinin vâdesinde alınmasıyla mümkündür. Bu itibarla ödeme imkânı olduğu halde borcunu vâdesinde îfâ etmeyenlere karşı alacaklının İslâm hukûkunun sınırları içerisinde nasıl bir yol izlemesi gerektiği hususunda farklı mahfillerde tartışmalar olmuş ve aşağıda özetle arzedeceğimiz görüşler serdedilmiştir:

1. Borçludan Enflasyon Farkını Talep Etmek

İslâm Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi 10-15 Aralık 1988 tarihli toplantısında herhangi bir para birimiyle zimmette sâbit olan borcun aynen ödenmesi ve paranın değer yitirip yitirmediğine bakılmaması gerektiği sonucuna varmıştır[430]. Bu görüş esasen Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Şâfiî (ö. 204/819), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve ulemanın çoğunluğunun görüşüdür[431].

Buna karşı örneğin Abdulaziz Bayındır paranın satın alma gücüne itibar edilmesi gerektiğini, adâletin ancak böyle sağlanabileceğini, paranın amaç değil araç olduğunu, satın alma gücü olmayan paraya itibar da edilmeyeceğini belirterek, İslâm'ın zulmü ve zarar vermeyi menettiğini, paranın değer kaybı nazara alınmazsa insanların borç vermekten imtinâ edeceklerini ileri sürerek "Kâğıt para ile olan bir borcu, eksiği ve fazlası olmadan ödemenin tek yolu, borçlanılan para ile ödenen paranın aynı alım gücüne sahip olduğunu tespittir. Bundan fazlası fâiz, azı da alacaklıya zulüm olur.

Bu hükümler, kağıt para ile olan borçlanmalarda paranın satın alma gücünün esas alınmasını, aksi takdirde ya fâize, ya da haksızlığa girileceğini göstermektedir. Borçların ödenmesinde para değerini dikkate almak, verilen para ile alınan para arasında eşitliği sağlamaktır. Çünkü kâğıt paralarda eşitlik ancak bu şekilde sağlanabilir" demiştir[432]. Hayreddin Karaman[433],

---

Bk. Hayri Çamurcu, "Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar", www.sbe.balikesir.edu.tr (01.11.2009).

430 www.suleymaniyevakfi.org/modules/Faiz/faiz.php#30 (20.08.2009); Ali Bardakoğlu (Heyetle Birlikte), *İlmihal*, II, 435.

431 Hamdi Döndüren, "İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri", *Para, Faiz ve İslâm*, İstanbul: *İSAV*, 1987, s. 207.

432 www.suleymaniyevakfi.org/modules/Faiz/faiz.php#30 (20.08.2009). Ayrıca bk. Abdulaziz Bayındır, "İslâm'da Faiz Mefhumu ve Unsurları", *Para, Faiz ve İslâm*, s. 148.

433 "Alacaklar tahsil edilirken, borçlar ödenirken enflasyon farkının da ödenmesi gerekir. Aksi hal-

Ali Bardakoğlu[434], Osman Eskicioğlu[435], Mustafa Özel[436] ve İbrahim Paçacı[437] da enflasyon farkının fâiz olmadığı görüşündedir.

2. Borçludan Mahrûm Kalınan Kâr Payını Almak

Mustafa Ahmed ez-Zerkâ (1907-1999) verilen sözlerde durulmasını ve akitlerdeki şartlara uymayı emreden âyetlere, borcunu geciktiren zenginleri zâlim sayan ve onların cezalandırılmasını mubah kılan hadislere, İslâm siyasetinin iyi ile kötüyü, güvenilir ile sahtekârı ayırmasına, borcun vâdesinde ödenmemesinin bir nevi gasp sayılmasına dayanarak imkânı olduğu halde borcunu vâdesinde ödemeyen kişiye tazminat ödetilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Tazminat miktarının hesaplanması noktasında ise şu açıklamayı yapmıştır: "Hâkim alacaklının zararını yani tazmînat miktarını alacaklının mûtad ticaretle elde edebileceği kârın asgarî miktarı üzerinden belirler. Mesela alacaklı alacağını zamanında tahsil etse ve meşrû yollarla onu işletse (mudârebe, muzâraa vs.) ne kazanabilecek idiyse tazmînatın miktarı buna göre hesaplanır"[438].

Abdullah b. Süleyman el-Menî' de borcun özürsüz geciktirilmesi durumunda malî tazmînat cezasının öngörülebileceğine hükmetmiştir. Onun bu karara varmasına sebep olan argümanlar şunlardır: Allah zulmü yasaklamıştır. Borçlunun alacaklısını özürsüzce oyalaması da bir nevi zulümdür. Hatta bu davranış gasp olarak da değerlendirilebilir. Hz. Peygamber borcun özürsüzce geciktirilmesini zulüm olarak nitelemiş ve bu kişinin cezalandırılabileceğini söylemiştir. Selef uleması imkânı varken borcunu ödemeyene hâkim kararıyla mallarının satılması, hapis, harcamalarının kısıtlanması gibi cezalar vermiştir. Ancak bunlar cezalandırmanın sadece bir türüdür.

---

de alınan borç eksik ödenmiş, alacaklının hakkı yenmiş olur. Enflasyon farkının hesaplanmasında bazı problemler bulunduğu için, borçlunun hakkı yenmesin ve fazla ödeme olmasın diye ihtiyaten birkaç puan eksik hesaplama yapılması uygun olur" www.Hayreddinkaraman.net/sc/00133.htm (20.08.2009). Ayrıca bk. "Enflasyon Ortamında Borç" www.Hayreddinkaraman.net/kitap/meseleler/0289.htm (24.08.2009)

434 Ali Bardakoğlu (Heyetle Birlikte), *İlmihal*, II, 436.

435 www.enfal.de/oe30.htm (24.08.2009)

436 Mustafa Özel, "Faiz ve Enflasyon", www.yenisafak.com.tr/arsiv/2002/agustos/18/mozel.html (24.08.2009). Burada ifade edildiğine göre Abdulfettâh Ebû Ğudde de enflasyon farkını fâiz olarak değerlendirmemiştir.

437 İbrahim Paçacı, "Enflasyon Ortamında Borç İlişkileri", www.diyanet.gov.tr/turkish/DIYANET/avrupa/2003avrupa/temmuz/Metinler/y12.htm (24.08.2009)

438 Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, "İslâm'da Borcun Geciktirilmesi", (trc. Mustafa Avcı), *Diyanet Dergisi*, XXVI, 4, s. 87-95.

Bu kişiye mâlî cezalar da verilebilir. İslâm hukûkunda bir takım fiillere mâlî cezalar öngörülmüştür. Alacaklının alacağını tahsil için yaptığı ekstra harcamalar da mâkul bir oranda borçludan alınmalıdır. Bazı İslâm âlimleri cezâî şart ve kaparoya izin vermişlerdir. Dolayısıyla bir zararın mutlaka gerçekleşmesi değil gerçekleşme ihtimali de onun tazmînini gerektirir. Borçludan alınacak fazlalık fâiz sayılamaz. Fâiz borcun vâdesini uzatma karşılığında bir miktar fazlalık almaktır. Mahrûm kalınan kârı almak ise borçlunun vâdesinde borcunu ödememesi sebebiyle alacaklının uğradığı mağdûriyetin cezasıdır. Mâlî cezalar da ta'zîr cezalarının bir çeşididir. Dolayısıyla borcunu özürsüzce geciktirene mâlî ceza da öngörülebilir. Bununla birlikte alacaklının elinde rehin ya da kefil varsa mâlî ceza uygulanmaz. Ayrıca borcun geciktirildiğinin sübûtu ve borçlunun ödeme imkânı olduğunun da tespiti gerekir. Bu konuda gerek bireysel olarak gerek heyet halinde fetvalar da verilmiştir[439]. Onun bu konudaki uzun yazısından alıntılayacağımız şu paragraf görüşünün özünü yansıtmaktadır: "Eğer borcun gecikmesi durumunda verilen fazlalık daha önce ileri sürülmüş bir şarta dayanıyorsa bu fâizdir. Ancak bu fazlalık, borçlunun borcunu özürsüzce ve imkânı olduğu halde geciktirdiğinin ortaya çıkmasından sonra ve bir "mâlî ceza" olarak veriliyorsa; yani bir şart ya da sözleşmedeki bir vaadin yerine getirilmesi için verilmiyorsa bana göre bu fâiz değildir. Bu fazlalık, imkânı olduğu halde borcunu ödemeyen zâlime verilmesi ön görülmüş bir cezadır"[440].

Hayreddin Karaman da mahrum kalınan kâr payının bazı şartlarla alınabileceğine hükmetmektedir. Onun bu konudaki görüşü şöyledir: "Bize göre gerek şahısların ve gerekse finans kurumları gibi kuruluşların, hak edilmiş, vâdesi gelmiş alacaklarını borçlu, ödeme zorluğuna düşmediği halde zamanında ödememiş olursa, doğan zarar sâbit olmak şartıyla fark talep etmeleri normaldir. A'nın finans kurumuna veya bir şirkete vâdeli borcu vardır, zamanında ödememiş ve aradan altı ay geçmiştir, bu esnada kurumun katılım hesabı sahiplerine verdiği kâr da sabit olmuştur; keza şirket, aynı malı ve hizmeti başkalarına da satmış ve bundan belli bir para kazanmıştır. İşte böyle bir durumda, A, ödeme imkânı bulunduğu halde kendi çıkarını tercih ettiği için borcunu ödememiş, parayı kullanmış, kurum

439 Abdullah b. Süleyman el-Menî', "Bahsun fî matli'l-ğaniyyi ve ennehû zulmün yuhillu ırdahû ve ukûbetehû", *Mecmû'u fetâvâ ve buhûs*, I-IV, Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1999, III, 191-240. Bu yazı tarafımızdan çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Bk. "Borcunu Ödemeyene Verilecek Ceza", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (2008), 3, s. 243-278.

440 Abdullah b. Süleyman el-Menî', "Borcunu Ödemeyene Verilecek Ceza", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (2008), 3, s. 276.

ve şirket ise açık ve kesin olarak elde edeceği kârdan mahrum kalmıştır; zararın miktarı da –aynı dönem içinde- yaptığı işlemlerden elde ettiği kâr olarak bellidir. Bu kadar bir farkın talep edilmesi, zararı meneden İslâm'a göre câiz olmalıdır. Câiz olmayan, kurum ve şirketin, kazansın kazanmasın daha baştan, gecikmeye fark koymasıdır. "Başta şart koşulan karşılıksız fazlalık ile başta şart koşulmayan ve verilen zararın karşılanması mahiyetinde olan fazlalık aynı değildir; birincisi fâizdir, ikincisi mâhiyet olarak zararın tazminidir"[441].

Ayrıca Sıddîk Muhammed Emîn ed-Darîr, Halil Günenç, Semîr Abaza, Muhammed Şehât Cündî, Ali Bardakoğlu ve Hamdi Döndüren'in de özürsüzce geciktirilen borç sebebiyle alacaklının uğradığı zararın tazmini konusunda prensip olarak müspet kanaat sahibi oldukları ifâde edilmiştir[442]. Abdulaziz Bayındır ise borçludan mahrum kalınan kârın ya da alacaklıya verdiği zararın tazmîni kabilinden bir bedelin alınmasını meşrû bulmamış ve bunu öngören bireysel görüşleri de heyet fetvalarını da reddetmiştir[443].

3. Satış Akdini Liste Fiyat Üzerinden Yapmak

Hayreddin Karaman'ın borcun gecikmesi ve bu sebeple satıcının mağdur edilmesi problemine karşı ileri sürdüğü asıl çözümü akdin daha en baştan "liste fiyat" üzerine kurulmasıdır. Yani alıcı ve satıcı opsiyonlu vâde üzerinden alım satım sözleşmesi yapacaklardır. Şöyle der: "Satıcı, sürelere göre değişen vâde farklarını gösterir bir liste üzerinde müşteriyle anlaştıktan sonra malı teslim eder. Bundan sonra bakılır; müşteri mal bedelini hangi vâdede öderse akit o zaman kesinlik kazanır. Bu akitte fiyatları gösteren bir liste bulunduğu için fiyat belirsiz değildir. Teâmül de olursa akit fâsit olmaz". "Günümüzde vâdeli satış yapan bir satıcı müşteriye bir ay, iki ay, üç ay gibi değişik vâdeler ve 11, 12, 13 lira gibi vâdeye göre değişen fiyatlar sunar. Müşteri bu vâde ve fiyatlardan uygun gördüğünü seçip malı satın alır. Bu, yerleşik bir usuldür. Ben diyorum ki; alıcı ve satıcı vâdelere göre değişen fiyatları gösterir bir liste üzerinde anlaşıp ilk vâde ve fiyata göre senet düzenleyerek satışı gerçekleştirebilirler. Müşteri ödemeyi ilk vâdede yaparsa senette yazılı fiyatı, son vâdede yaparsa listede yazı-

441 Hayreddin Karaman, "Vadesinde Ödenmeyen Borçlar", www.hayreddinkaraman.net (05.11.2009)

442 Rahmi Yaran, *İslâm Hukukunda Borcun Gecikmesi*, İstanbul: *MÜİFAV* Yayınları, 1997, s. 150-152.

443 Abdulaziz Bayındır, *Faiz ve Ticaret*, www.suleymaniyevakfi.com (06.11.2009)

lı son fiyatı öder. Bu iki vâde arasında yaparsa o vâdeye uygun fiyatı öder. Burada ne bir aldatma, ne de tarafları nizâya sokacak ölçüde cehâlet vardır. Yapılan her ödeme malın bedelidir. Vâdeye göre değişen fark da vâde farkıdır, yoksa gücü olduğu halde ödemeyi geciktiren borçluya yüklenmiş gecikme bedeli değildir. Fakihler, mal bedelinin ve vâdenin belirsiz olması halinde satışın fasit olacağını söylemişlerdir. Çünkü bu belirsizlik nizâya sebep olur. Yukarıda teklif edilen akit türünde, nizâya sebep olacak ölçüde bir belirsizlik yoktur"[444].

Abdulaziz Bayındır ise bu görüşü borcu ödeme günü ile fiyat kavramını değiştirmek suretiyle alım satımın tabiatını tağyir eden ve malın bedelinin ne zaman tahsil edileceğini meçhul bırakan bir akit olarak niteleyip eleştirmektedir. Ona göre tarafların üzerinde anlaştıkları liste borcun gecikmesi halinde ödenecek fâiz miktarını gösterme dışında bir işe yaramayacaktır. Bayındır'ın kanaatine göre "burada biri satış diğeri de fâiz olmak üzere iki akit önerilmektedir. Satış, listede yazılı birinci bedel üzerinden yapılacak, mal teslim edilecek ve mal bedelinin yerine borç senedi imzalanacaktır. İkinci akit ise, borcun zamanında ödenememesi halinde tahakkuk edecek fâiz miktarını gösteren bir liste üzerinde anlaşma şeklinde olacaktır[445].

4. Borçluyu Yaptığının Aynısıyla Cezalandırmak

Abdulaziz Bayındır ise cezanın suça denk olmasını emreden âyetlere[446] dayanarak şu teklifi yapmaktadır: "Yukarıdaki hadis, imkânı olduğu halde borcunu geciktirenin ukûbeti hakettiğini hükme bağlamıştır. Âyetler ise ukûbetin suça denk olmasını hükme bağlamıştır. Ödemeyi haksız yere geciktiren borçlunun suçu, alacaklının malını bir süre elinde tutmaktır. Suçuna denk ukûbet (ceza) ise, borcunu ödemekle birlikte o miktarda bir başka malını alacaklıya vermesi ve alacaklının o malı, gecikme süresi kadar kullanıp geri vermesidir. Mesela, bir kişinin 1000 lira borcu olsa, bunu haklı bir sebep olmadan 1 ay geciktirse, borcunu öderken alacaklıya 2000 lira vermesi gerekir. Alacaklı bunun 1000 lirasını alacağına karşılık alır, kalan 1000 lirayı da 1 ay kullanıp geri verir. Böylece borçlu, yaptığı suçun cezasını çekmiş olur"[447].

444 www.suleymaniyevakfi.org/modules/Faiz/faiz.php#42 (20.08.2009)
445 www.suleymaniyevakfi.org/modules/Faiz/faiz.php#42 (20.08.2009)
446 en-Nahl, 16/126; el-Hac, 22/60.
447 www.suleymaniyevakfi.org/modules/Faiz/faiz.php#42 (20.08.2009)

C. GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İster karz sözleşmesinden ister alım satımdan ya da başka bir sebepten doğmuş olsun bir borcun vâdesinde ödenmemesi suçtur ve haramdır. Bunu ispat sadedinde ileri sürülen *"Özürsüzce borcunu vâdesinde ödemeyenin dokunulmazlığı kaldırılır ve cezalandırılır"* hadisi zayıf olsa dahi *"Özürsüzce borcu geciktirmek zulümdür"* hadisinin sahîh olması bu fiili suç saymak için yeterlidir. Ayrıca bir borcun vâdesinde ödenmemesinin suç olarak nitelenmesi için mutlaka bir nass bulunması da gerekmez. Zira İslâmiyet hakkın ve adâletin dinidir. Hiçbir geçerli mâzereti olmadığı halde başkasına olan borcunu vâdesinde ödememek İslâm'ın onaylayabileceği bir fiil sayılamaz.

Borcun geciktirilmesi suç olmakla birlikte bu suça karşılık nasıl bir ceza öngörüleceği konusu nasslarla belirlenmemiş; ictihâda açık bırakılmıştır. Bu sebeple özrü olmadığı halde borcunu vâdesinde ödemekten imtinâ edenlere İslâm âlimleri hapis, haciz, darp (dövme), mâlî cezalar vs. gibi pek çok yaptırımlar öngörmüştür. Bu da problemin geçmişte de kabul edildiğini ve çözümünün ulemânın ictihâdına bırakıldığını göstermektedir.

Borcun özürsüzce geciktirilmesi halinde borçluya hapis, dövme ve haciz gibi cezaların uygulanması çeşitli sakıncalar taşımaktadır. Örneğin büyük bir şirketin bir başka şirkete borcu olduğu farzedilsin. Borçlu şirketin ödemesini vâdesinde yapmaması halinde şirket yöneticilerinin hapsedilmesi, dövülmesi ya da hemen haciz işlemlerine başlanması uygun olacak mıdır? Küçük bir meblağın az bir süre geciktirilmesi halinde verilecek hapis ya da haciz cezası çok ağır sonuçlar doğurabilir. Ayrıca borçlunun hapsedilmesinin alacaklıya bir faydası da olmayacaktır. Dövme cezasının işlerliği ise artık tamamen kalkmıştır.

Borç geciktirildiği zaman enflasyon farkı sebebiyle oluşacak kaybın dahi tazmin edilmemesi gerektiğini ileri süren görüşe katılmak mümkün değildir. Çünkü bu durumda enflasyon farkının % 100'ü bulacağı bir süreye kadar geciktirilen borcu tahsil etmenin bir anlamı kalmayacaktır. Bu da alacaklıya zulmetmek anlamına gelir. Borcun geri ödendiği tarihle borcun özürsüzce gecikmeye başladığı tarih arasındaki enflasyon farkının, karz sözleşmelerinin daha en başında belli bir vâdede tahsil edilmesi öngörülen fâizle hiçbir benzerliği olmadığı açıktır. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki alacaklıların sürekli maddî olarak zarar ettikleri, kötü niyetli borç-

luların korunduğu bir hukukî yapıda karz akdinin işlerliğinden söz etmek mümkün olmaz. Helal kazancını teberru niyetiyle bir başkasına veren kişinin borcu geri istediğinde borçlu tarafından istismar edilmesi durumunda enflasyon farkını almasına dahi müsâde edilmezse bu takdirde ondan başkalarına da borç vermesini beklemek abes olacaktır.

Borcunu özürsüzce geciktirenlerden bu süre zarfında borçluyu uğrattığı zararı tazmin etmesini istemek ilkesel olarak meşrû görülmelidir. Ancak bu cezanın miktarının ne olacağı konusunda İslâm hukukçularının ortaya attıkları öneri çok da uygulanabilir görünmemektedir. Gecikme cezasının tespiti için Zerkâ'nın önerdiği gibi alacaklının uğradığı zararı belirlemek amacıyla mutlaka mahkemeye başvurulması ve bilirkişi tayini istenmesi isâbetli görünmemektedir. Öncelikle bu kadar gecikme vakasını inceleyecek bir yargı teşkilatı hiçbir ülkede yoktur. İkincisi mahkeme safhası taraflara ayrıca mâliyet doğuracaktır. Yine bu safha uzadığı zaman alacaklı da borçlu da borcun gecikmesinden kaynaklanandan daha fazla zarara uğrayacaklardır. Bir cezanın oranının tespiti için, işlenen suçun, suçtan zarar göreni ne kadar etkilediğini belirlemeye çalışmak da lüzum arzetmese gerektir. Şöyle ki 100 lira çalan ile 1000 lira çalana verilecek cezalar fiilin ağırlığına göre değişmemektedir. Yani 100 lira çalanın yalnızca eli kesilirken 1000 lira -çalanın dirseğe kadar kolu kesilmemektedir.

Liste fiyat üzerinden anlaşılarak alım satım yapılması önerisi ise her ne kadar klasik fıkıh doktrinindeki alım satım sözleşmelerinde aranan fiyat ve vâdenin belirlenmiş olması hükmüyle çelişiyor gibi görünse de borçların özürsüzce geciktirilmesinden kaynaklanan aşırı zararı önlemek için tercih edilebilir bir görüş olarak durmaktadır. Zira söz konusu hüküm (vâde ve fiyatın belirlenmesi hükmü) akidlerde meçhul bir yön bırakmayıp insanlar arasında nizâya yol açmamak amacına matuftur. Yani eğer alım satım akdinde vâde kesin olarak belirlenmezse bu durumda önemli bir husus akitte meçhul bırakılmış olur ve alıcı ile satıcı arasında anlaşmazlık çıkması ihtimali vardır. Halbuki Hayreddin Karaman'ın da belirttiği üzere eğer alıcı ile satıcı listedeki vâdeler ve bu vâdelerin karşılığına gelen fiyat konusunda baştan mutâbakat sağlamış iseler akitte anlaşmazlığa yol açabilecek meçhul bir yön kalmamış olur. Burada Abdulaziz Bayındır gibi senedin düzenlendiği tarihi satışın gerçek vâdesi, gerisini ise fâiz için öngörülen vâde olarak algılamak yerine liste fiyatın son vâdesini satışın gerçek son vâdesi olarak algılayıp daha öncekileri ise iskonto vâdeleri olarak kabul etmek de mümkündür. Hülasa borcun özürsüzce geciktirilmesi problemine sadra şifa bir

çözüm üretmek isteniyorsa tarafların liste fiyat üzerinden anlaşma yapmalarını meşrû görmek mümkündür.

Borçluya bizzat yaptığı fiille ceza verme önerisine gelince eğer uygulama imkânı varsa söz konusu öneri de İslâm hukuku bakımından meşrû görünmektedir. Ancak borçludan geciktirdiği miktarın hem anaparasını hem de geciktirdiği süre kadar alıkoyup işletmek üzere aynı miktarda fazlasını almak mümkün görünmemektedir. Zira zaman zaman geciktirilen miktarlar binlerce lirayı bulmakta ve borçludan hem anaparayı hem de aynı miktarda fazlalığı istemek makul olmamaktadır. Abdulaziz Bayındır'ın bu fazla miktarın azaltılıp vâdenin uzatılması şeklindeki önerisi ise ayrıca mâliyet kalemi doğuracaktır. Zira bu tür alacakları verecekleri takip için pek çok zaman kaybı oluşacağından ve istihdam gerekeceğinden şirketler bunun için de ayrıca bir masraf bedeli talep edebilecektir. Bu arada belirtmek gerekir ki herhangi bir suça suçlunun fiilinin aynısıyla ceza verme zorunluluğu da anlaşılır durmamaktadır. Zira İslam hukukunda suçlar ile cezaların aynılığından bahsedilemez. Örneğin hırsız bir başkasının malını çaldığı halde kendisine el kesme cezası öngörülmektedir. Dolayısıyla suç ile cezanın aynı olması gerekmemektedir.

D. Borçlunun Temerrüdüne Karşı Devletin Vereceği Temerrüd Cezası

Karz sözleşmesinden doğan borçlarda çoğunluğun kanaatine göre vâde bağlayıcı olmadığından[448] verilen borç, alacaklı tarafından her zaman talep edilebilir. İşte bu talep anından sonra yaşanan gecikme durumunda ödeme yapılıncaya kadar alacaklının uğradığı zararın borçludan tazmin edilebileceği kaydedilmiştir[449]. Karz sözleşmeleri esâsen bir teberru akdi olduğundan başlangıçtan itibaren alacaklı, borçluya verdiği karzda hiçbir fazlalık ya da kâr beklentisi içinde değildir. Yani mutlak anlamda borçluya iyilik yapmış durumundadır ve her ne zaman isterse borçludaki alacağını geri almayı düşünebilir. Bu noktadan sonra borçlu "özürsüzce" borcu-

448 Ulema karz konusu malın ribevî mal olması sebebiyle ve ribevî malların kendi cinsleriyle mübâdelelerinde de mutlaka peşin olma şartı arandığından karzda vâde şartını onaylamamışlardır. Bk. Bilal Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfası*, İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları, 1998, s. 152.

449 Hamdi Döndüren, "İslam'da Para-Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri", *İslâmî Araştırmalar*, III, Ocak 1987, s. 68.

nu ödemekten imtinâ ediyorsa adâletin gereği olarak suç işliyor kabul edilmesi ve cezalandırılması isâbetli görünmektedir.

Meşrû bir vâdeli alım satım sonucunda borçlu, satıcıdan aldığı malı kullandığı ya da bir başkasına sattığı halde hiçbir özrü yokken vâdesinde borcunu ödemiyorsa adâlet ilkeleri gereğince ve ticârî hayatın sorunsuzca devamlılığını sağlamak üzere cezalandırılması gerekmektedir. Aksi halde hem alıcıya haksızlık yapılmış hem de suçlu korunmuş olur. İslâm ceza hukukunda ise suçluyu korumak bir yana oldukça ağır ve caydırıcı cezalar öngörüldüğü herkesin malumudur. Örneğin hırsızın eli kesilmekte, muhsan zâni recmedilmekte ve eşkıyanın çaprazlama el ve ayakları kesilmektedir. Ayrıca suçlunun fâize düşülme endişesiyle korunduğu bir ortamda ticârî hayatta güven unsuru zedeleneceği için vâdeli sözleşmeler ortadan kalkacağından ya da oldukça sınırlı tutulacağından pek çok sıkıntılar yaşanacaktır. Dolayısıyla meşrû bir vâdeli alışveriş sözleşmesinden doğan borç, vâdesinde ödenmeyip geciktirildiği takdirde borçluya bir ceza öngörülmesi uygun olacaktır.

Ceza verme yetkisi devlete aittir. İslâmiyet'le birlikte şahsî intikam son bulmuş; cezalandırma hakkı devlete münhasır kılınmıştır[450]. Devlet gerek nasslardan hareketle hadleri ve gerekse hakkında nass bulunmayan suçlarla ilgili ta'zîr cezalarını belirleyip uygulamaya geçirmek durumundadır. Aksi halde ülke içerisinde bireysel hak arama yöntemleri uygulanır ki bu hem ibtidâî toplumların yoludur ve hem de kaos doğurur. Adâletin aksaması sebebiyle bugün ülkemizde hukuk yoluyla tahsili geciken alacaklar yüzünden borç tahsilatı yapan illegal örgütlerin varlığından bahsedilmektedir[451]. Dolayısıyla karz ya da meşrû bir alım satım sonucunda doğan vâdeli borcun "özürsüzce" geciktirilmesi halinde devlet uygun bir ceza öngörebilir. Burada hapis, ticâretten men', vâdeli alım satım yapamama vs. gibi cezalar öngörülebileceği gibi mâlî ta'zîr cezaları da düşünülebilir. Bu cezanın geciken borca göre oransal bir mâlî ceza olması da mümkündür. Zira İslâm hukukunda pek çok suça mâlî ta'zîr cezaları verildiği ve bunu takdir yetkisinin de devlet başkanına bırakıldığı bilinmektedir[452]. Hülasa özürsüzce borcu geciktirmek bir suçtur ve cezası diğer suçlarda olduğu gibi devletin takdirinde olmalıdır.

450 Hayreddin Karaman, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, I-III, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, I, 174.
451 İnternette kısa bir mafya, tahsilat, çete sorgulaması binlerce haberle karşılaşmamıza sebep olmaktadır.
452 Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Esen, *İslâm Hukukunda Mâlî Cezalar*, İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

E. GENEL DEĞERLENDİRME

Günümüz ticâret hayatında borçlanma olgusu oldukça yaygın bir hale gelmiştir. Hem tüccârlar hem müşteriler hem de bankalar sürekli borçlu-alacaklı ilişkisi içerisine girmektedirler. Örneğin ülkemizde 2008 yılı itibariyle piyasada var olan kredi kartı sayısı 43 milyonu aşmıştır. Malum olduğu üzere kredi kartlarıyla yapılan alım satımlarda kartı çıkaran banka, kart hâmili, üye işyeri, üye işyerine hizmet veren banka, BKM (Bankalararası Kart Merkezi) ve uluslararası ödeme sistemleri (Visa, MasterCard vs.) arasında sürekli bir borç-alacak ilişkisi doğmaktadır[453]. Yine vâdeli çek yazılarak yapılan alım satımlar da oldukça yaygındır. Dolayısıyla ticârî hayatın sorunsuzca devam edebilmesi için borcun vâdesinde ödenmesini te'min etmek gerekmektedir.

Sıkıntı içine düşmüş borçluya yardım edilmesi ve mühlet verilmesi gerektiği konusunda teşvik edici hadislerin bir kısmının zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yine de muteber hadis kaynaklarında konuyla ilgili sahîh rivâyetler de vardır. Borcu özürsüzce geciktirenin alacaklısına zulmettiğini ifade eden hadis sahîh görünmektedir. Ancak bu kişinin dokunulmazlığının kaldırılıp cezalandırılmasının helal olduğuna işaret eden rivâyet ise hadis tekniği bakımından zayıftır.

İslâm hukukçuları meşrû bir alacağın vâdesinde bir mâzeret olmaksızın ödenmemesi halinde daha çok hapis, dövme, harcamalarının kısıtlanması gibi cezalar öngörmüşlerdir. Günümüz İslâm hukukçularının önemli bir bölümü ise böyle bir durumda mâlî cezaların daha uygun düşeceğini ifâde etmişlerdir. Yaptığımız değerlendirmeler neticesinde biz de meşrû bir alım satımdan ya da karz sözleşmesinden doğan vâdeli borcunu özrü olmadığı halde vâdesinde ödemeyenin suç işlemiş olacağı ve devletin tıpkı diğer suçlara verdiği gibi bu suça da bir ceza öngörebileceği kanaatine ulaştık. Bu cezanın ne olacağına ilgili devlet organları karar verebilirler. Hapis, sürgün, haciz, ticâretten men, harcamaların kısıtlanması, vâdeli anlaşma yapamama veya geciktirilen miktar ve gecikme süresiyle orantılı mâlî ceza öngörebilirler.

453 Bk. www.bkm.com.tr/yillara-gore-istatistiki-bilgiler.aspx (08.11.2009)

SONUÇ

İnsanlık târihini incelediğimizde insanoğlunun gereksinim duyduğu şeyleri önce doğadan toplayarak karşıladığını; sonra trampa yoluyla ticâret yaptığını; hemen hemen aynı dönemlerde fâiz karşılığı borçlanmayı öğrendiğini; daha sonra parayı icâd edip alışveriş ve borçlanmalarda kullanmaya başladığını; sonraki dönemlerde yeni ticârî usuller geliştirdiğini ve finansal kurumlar oluşturduğunu görmekteyiz. Günümüze geldiğimizde artık üretim ve tüketim kalıpları değiştiği, insan nüfûsu olağanüstü arttığı, iletişim, ulaşım ve bilişim alanındaki gelişmeler baş döndürücü bir hıza ulaştığı, finans sektörü hem devletler hem de toplumlar açısından büyük önem kazandığı için finans kurumları ticârî hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmişlerdir.

Finans sektöründe faaliyet gösteren bu kurumlar incelendiğinde karşımıza sektörün hâkimi konumunda bulunan fâizli bankalar ve diğer aracı kurumlar çıkmaktadır. Bunların temel politikaları fâiz üzerinden kazanç sağlamaktır. Bununla birlikte finans sektörünün son kırk yıllık tarihinde dünya finans piyasası fâizsiz bankacılık olgusuyla da tanışmıştır. Bu bankaların temel yaklaşımı ise fâizsiz finansman tekniklerinden istifade ederek üreticilerin ve tüketicilerin finansman ihtiyaçlarını karşılamaktır.

Fâizin meşrûiyeti tarih boyunca sorgulanmıştır. Pek çok filozof ve düşünür fâizin ahlâkî olmadığını ve bir sömürü aracı olduğunu ifâde etmiştir. Buna karşın fâizin mâkul seviyelerde olması halinde kabul edilebilirliğini ileri süren ve fâiz teorileri geliştiren birçok düşünür de vardır. Bunlara göre fâiz ahlâkîdir ve meşrûdur. Bir kısmı ise muayyen bir oranda fâiz haddi belirlenmediği takdirde tefeciliğin ortaya çıkacağını ve daha büyük sosyal felâketlerin yaşanacağını söylemiştir.

Toplumlar üzerinde belirleyici bir etkisi bulunan dinler de fâiz konusunda hüküm vermişler ve fâizin meşrû olmadığını net bir biçimde ilan etmiş-

lerdir. *Tevrat*'ta yaklaşık on civarında âyette fâizcilik yasaklanmıştır. Hristiyan din adamlarından St. Thomas Aquinas da fâizi kötülemiştir. İslâmiyet'e geldiğimizde ise fâizin *Kur'ân* ve hadisler yoluyla sarîh ve sert bir şekilde yasaklandığı; aldatma, karaborsa, bilinmezlik (garar) ve fâizden arındırılmış ticârete ise izin verildiği hatta teşvik edildiği görülmektedir. Fâizin kesin bir dille yasaklanması sebebiyle İslâm dünyasında fâizsiz finansman araçları geliştirilmeye çalışılmış ve târih boyunca birçok yöntem ya geçmişten tevârüs edilerek ya da bizzat müslüman ilim adamlarınca ihdâs edilerek kullanılmıştır. Karz-ı hasen, âriyet, ortaklık, taksitli satış, murâbaha, kiralama, selem, istisna', vefâ satışı, istiğlâl satışı, iyne satışı, teverruk satışı ve muâmeley-i şer'iyye bu yöntemlerden bir kısmıdır. Bu yöntemlerin önemli bir bölümünün meşrûiyeti üzerinde İslâm hukukçularının fikir birliği bulunurken bir kısmında ihtilâf edilmiştir.

Fâizli bankaların hem mevduat toplarken hem de topladıkları mevduatı değerlendirirken fâizli borç alıp verme işlemi yaptığı anlaşılmaktadır. Fâizsiz bankacılıkta ise fon, tasarruf sahiplerinden ortaklık yöntemiyle alınmaktadır. Hiçbir tasarruf sahibine anapara ve kâr taahhüdü yapılmamakta; bilakis kâr ve zarara katılma/ortaklık hesabı açılmaktadır. Bu ortaklığın İslâm hukûkundaki karşılığı ise mudârebe yani emek-sermaye ortaklığıdır. Fâizsiz bankacılık ilk kurulduğu zamanlarda toplanan bu fonun yine ortaklık sistemiyle işletilmesi ve doğrudan yatırıma dönüştürülmesi amaçlanmış idi. Ancak gerek bankalara yatırılan paraların kısa vâdede kâr dağıtmasının talep edilmesi ve ortaklık sistemiyle yatırım yapıldığında kârın uzun vâdede elde edileceğinin anlaşılması; gerekse de ortaklık yapılacak firmaların güvenilirliğinin olmaması ve bankaları istismar etme amacı gütmeleri fâizsiz bankaları ortaklık yoluyla yatırım yapmaktan soğutmuştur. Neticede bu bankalar yine fâizsiz olduğu konusunda İslâm hukukçularının önemli bir bölümünün görüş bildirdiği murâbaha (peşin alınan malın taksitli kârlı satımı) yöntemine ağırlık vermişlerdir.

Murâbaha konusunda ilim adamları seviyesinde ve halk arasında tartışmalar yaşandığı görülmektedir. İlim adamları arasında yaşanan tartışmaların önemli bir bölümü İslâm fıkhına yaklaşım tarzından, anlayış ve usul farklılığından kaynaklanmaktadır. Halk arasındaki tartışmaları ise fâizsiz bankaların fon toplarken ve toplanan fonu kullanırken istifâde ettiği fâizsiz finansal enstrümanlardan habersiz olmaları, bu bankaların da fizîkî şartlar ve işlem bazında fâizli bankalara yakın olmaları, dağıttıkları kâr paylarının

ve murâbahaya uyguladıkları kâr oranlarının fâizli bankaların fâiz oranlarıyla benzerliği ve yine bu bankalarda kullanılan dilin fâizli bankalardakiyle hemen hemen aynılığı etkilemektedir. Halbuki fâizsiz bankalar ortaklık sistemiyle fon topladıklarından bu aşamada kesinlikle fâizden söz edilemez. Murâbaha yaparken de alınıp satılacak bir malın ya da mâlî hakkın var olup olmadığına, bu mal ya da mâlî hakkın satılabilir olup olmadığına, bunların taksitle satılabilir olup olmadığına, satıcı ve nihâyî alıcı arasında işlemin bitmiş olup olmadığına ve yine talep edilen işlemin sahte olup olmadığına bakmaktadırlar. Burada zikredilen her bir şart ve başka özel koşullar, bu bankaların pek çok işlemi yapamamasına ve dolayısıyla bunlardan para kazanamamasına sebep olmaktadır. O halde bunları, fâizli bankalarla eşit tutmak çok da isâbetli ve insaflı bir görüş olmasa gerektir.

Finans sektöründe ve bilişim – iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler artan insan nüfûsuna daha pratik ve fonksiyonel finansal ürünler arzetme zorunluluğunu doğurmuştur. Kredi kartı böylesi bir üründür. Artık hemen her yerde ve dünyanın her köşesinde cebinizde taşıdığınız bir kredi kartıyla alım satım yapabilir; nakit taşımadan güven içinde ödemelerinizi yerine getirebilirsiniz. Ticârî faaliyetleri takip imkânı verdiği için devletler de kredi kartı ile alışverişi teşvik etmektedirler. Kredi kartı sistemi ilk çıktığı günden itibâren giderek gelişmiş ve daha fazla aktörün yer aldığı bir ödeme sistemi haline gelmiştir. Bu sistemin sunduğu kolaylıklardan istifâde etmek istemekle birlikte fâizden uzak durmayı da amaçlayan insanlar ve işyerleri fâizsiz bankaların kredi kartı hizmeti arzetmelerini talep etmişlerdir. Elbette bu bankalar da bankacılık sektöründe ortaya çıkan yenilikleri takip etmek; meşrû daireler içerisinde bunlardan yararlanmak ve müşterilerini yararlandırmak zorundadır. Aksi halde gelişen ve değişen ticâret hayatının pasif ve yok olmayla baş başa kalmış etkisiz aktörleri haline gelirler. Netice itibariyle kredi kartı hakkında İslâm hukukçuları arasında son yirmi yıldır yapılan tartışmalar, bu ürünün fâizsiz bankalar tarafından bazı kısıtlamalar olmakla birlikte müşterilerine ister kefâlet ister havâle ve ister murâbaha akdi yapılarak sunulabileceğini göstermiştir.

Fâizsiz bankacılıkta murâbaha yöntemiyle mal satıldığı ve müşteriler sürekli olarak taksitle borçlandırıldığı; bu işlem için daha çok katılım havuzları yani tasarruf sahiplerinden ortaklık yöntemiyle toplanan fonlar kullanıldığı ve onların da kâr beklentileri olduğu için müşterilerin borçlarını vaktinde ödemesi önem arzetmektedir. Dolayısıyla vâdesinde ödenmeyen borç-

lar oldukça önemli bir problem teşkil etmektedir. Özellikle günümüz iktisâdî hayatında herhangi bir firmanın borcunu vâdesinde ödememesi, müteselsilen başka firmaların da ödeme planlarını aksatmakta ve pek çok hukûkî ve sosyal problemler doğurmaktadır.

İslâm hukukçuları hem geçmiş dönemlerde hem de günümüzde ittifakla borcun özürsüzce vâdesinde ödenmemesinin suç olduğunu ve bu suçu işleyenin cezalandırılabileceğini söylemişlerdir. Selef âlimleri bu noktada daha çok hapis, dövme, haciz gibi cezalar öngörmüşlerdir. Günümüzde ise enflasyon farkının tahsîli, mahrum kalınan kâr payının alınması, liste fiyat üzerinden satış yapılması ve suç ile aynı mâhiyette ceza verilmesi teklifleri yapılmıştır. Mevcut ticârî atmosfer dâhilinde borcun vâdesinde ödenmemesinin doğuracağı zararları bertaraf etmek üzere bu görüşlerden istifâde edilmesi kanaatimizce meşrû görülmelidir. Hatta bizce devletin tıpkı diğer suçlara ceza öngörmesi gibi ta'zîr kabilinden borcun vâdesinde ödenmemesi suçuna da kânûnen bir ceza öngörmesi mümkündür. Bu cezanın mâlî bir ta'zir cezası olması da meşrûdur. Çünkü İslâm hukûkunda mâlî cezalar vardır ve bu cezaların hangi suçlara verileceği noktasında takdir hakkı yöneticilere bırakılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Abdulaziz Bayındır, "Bey' bi'l-Vefâ", *DİA*, İstanbul: DİVANTAŞ, 1992.
2. _____, "Kredi Kartının Taksitlendirilmesi", www.suleymaniyevakfi.org
3. _____, "İslâm'da Faiz Mefhumu ve Unsurları", *Para, Faiz ve İslâm*, İstanbul: İSAV, 1987.
4. _____, *Faiz ve Ticaret*, www.suleymaniyevakfi.com
5. Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: Hadisevi, 2006.
6. Abdullah b. Süleymân el-Menî', "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî li Râbıtati'l-Âlemi'l-İslâmî*, X, I, 1996.
7. _____, "Bahsun fî matli'l-ğaniyyi ve ennehû zulmün yuhillu ırdahû ve ukûbetehû", *Mecmû'u fetâvâ ve buhûs*, I-IV, Riyad: Dâru-'l-Âsıme, 1999, III.
8. _____, "Borcunu Ödemeyene Verilecek Ceza", (çev. İshak Emin AKTEPE), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (2008), 3.
9. Abdullah Kahraman, "Müdâyene Âyetinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, Sivas, 2000.
10. Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram, "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XV, 3.
11. Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (thk. Habiburrahmân el-A'zamî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.

12. Abdussettâr Ebû Ğudde, "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü Mecma'i-'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XII, 3.

13. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kinânî, *Misbâhu'z-zücâce*, I-IV, (thk. Muhammed el-Muntakî el-Kişnâvî), Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1403.

14. Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü Ahmed b. Hanbel*, (thk. Züheyr Şâviş), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1981.

15. _____, *Müsned*, I-VI, Mısır: Müessesetü Kurtuba, ts.

16. Ahmed Cevdet Paşa vdğ., *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.

17. Ahmed Sâlim Mulhim, *Bey'u'l-murâbaha*, Amman: Dâru's-Sekâfe, 2005.

18. Ahmet Cüneyt Darçın, *Özel Finans Kurumlarının Katılım Bankalarına Dönüşümünün Sebepleri ve Sonuçları*, Atılım Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

19. Ahmet Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü*, İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2009.

20. Alâî, Ebû Saîd b. Halîl el-Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, (Hamdî Abdulmecîd es-Selefî), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1986.

21. Alâuddîn es-Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukahâ*, I-III, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

22. Ali b. Sultân el-Kâri, *Mirkâtu'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, I-XI, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

23. Ali Ceylan, *İşletmelerde Finansal Yönetim*, Bursa: Ekin Kitabevi, 2001.

24. Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

25. Arzu Doğan, *Türkiye'de Finansal Kiralama Uygulamaları ve Finansal Kiralamanın Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansman Sorununun Çözümündeki Rolü*, İÜSBE, 2007, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

26. Aynî, Bedrüddîn Mahmûd el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I-XXV, Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

27. Azîmâbâdî , Muhammed Şemsülhak el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

28. Bâcî, Ebu'l-Velid Süleymân b. Halef el-Bâcî, *el-Müntekâ şerhu Muvatta Mâlik*, I-IX, (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Beyrut: Dâru-'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

29. *Bankacılık Kanunu*

30. Bankalararası Kart Merkezi, "Kart Bilinci", www.bkm.com.tr

31. _____, "Raporlar", www.bkm.com.tr

32. _____, "Kronoloji", www.bkm.com.tr

33. Beğavî, Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Şerhu's-sünne*, I-XV, (thk. Şuayb el-Arnaût vdğ.), Dımeşk: el-Mektebü'l-İslâmî.

34. _____, *Meâlimu't-tenzîl*, (thk. Hâlid Abdurrahman el-Akk), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

35. Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivâyetinde Aile İsnadları*, İstanbul: İham-İşaret, 2007.

36. Beşir Gözübenli, "İslam Borçlar Hukukuna Göre Vadeli satışlar ve Selem I : Vadeli Satışlarda Vade Farkı Problemi", EAÜİFD, Erzurum, 1994.

37. _____, *İslam Borçlar Hukukunda Karz Akdi*, Erzurum, 1988.

38. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1994.

39. _____, *Ma'rifetü's-süneni ve'l-âsâr*, I-VII, (thk. Seyyid Kisrevî Hasan), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

40. Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *Müsned (el-Bahru'z-zehhâr)*, I-IX, (thk. Mahfûz Rahmân Zeynullah), Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-*Kur'ân*, 1409.

41. Bilal Aybakan, *İslam Hukukunda Vekâlet Sözleşmesi*, MÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1990.

42. _____, *İslam Hukukunda Borçların İfası*, İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları, 1998

43. Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târîhu-'l-evsat*, I-II, (thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Halep: Dâru'l-Va'y, 1977.

44. _____, *el-Câmiu's-sahih*, I-VI, (thk. Mustafa Dîb Buğâ), Beyrut: Dâr İbn Kesîr, ths.

45. _____, *ed-Duafâu's-sağîr*, (thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Halep: Dâru'l-Va'y, 1396.

46. _____, *et-Târîhu'l-kebîr*, I-VIII, (thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî), Dâru'l-Fikr.

47. Buhûtî, Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *er-Ravdu'l-murbi şerhu Zâdi'l-mustankı'*, I-III, Riyâd: Mektebetü'r-Riyâd, 1390.

48. _____, *Keşşâfu'l-kınâ'*, I-VI, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1402.

49. Cafer Çiftçi, "Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşleyişi", Aankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, XXIII, 36, 2004.

50. Cengiz Koç, *Günümüz Türk Hukukuyla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Âriyet Akdi*, SÜSBE, Konya, 2007, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

51. Çağrı Göktaş, *Kredi Kartları Hukuku ve Bankacılık Uygulaması*, İstanbul: İÜSBE, Basılmamış yüksek Lisans Tezi, 2006.

52. Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünen*, I-IV, (thk. Abdullah Hâşim Yemânî), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1966.

53. Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahân ed-Dârimî, *es-Sünen*, I-II, (thk. Fevvâz Ahmed Zemerli vdğ.), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

54. Dehlevî, Şâh Veliyullâh ed-Dehlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, I-II, nşr. Muhammed Şerif Sükker, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1990.

55. _____, *el-Mesvâ şerhu'l-Muvatta*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi-'l-İlmiyye, 1983.

56. Derdîr, Ebu'l-Berekât Ahmed ed-Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I-IV, (thk. Muhammed Aliş), Beyrut: Dâru'l-Fikr.

57. Ebnâsî, İbrâhim b. Mûsâ el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh*, I-II, (thk. Salâh Fethî Helel), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.

58. Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk el-İsferâînî, *Müsned*, I-V, Beyrut: Dâru-'l-Ma'rife.

59. Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim en-Neysâbûrî, *el-İcmâ*, (thk. Fuad Abdulmun'im Ahmed), İskenderiye: Dâru'd-Da've, 1402.

60. Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud et-Tayâlisî, *el-Müsned*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

61. Ebû Dâvud Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Beyrut: Dâru'l-Fikr.

62. Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*, I-V, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

63. Ebû İshâk Ya'kûb b. İbrâhîm el-Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405.

64. Ebû Tâlib el-Kâdî, *İlelü Tirmizî*, (thk. Subhî es-Sâmerrâî vdğ.), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1409.

65. Ebû Ya'kûb İshâk b. Mansûr et-Temîmî, *Mesâlü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve İbn Râhûye*, I-II, (thk. Hâlid b. Mahmûd vdğ.), Riyad: Dâru'l-Hicre, 2004.

66. Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali el-Mevsılî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, I-XIII, (thk. Hüseyn Selim Esed), Dımeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1984.

67. Ebû Yalâ Ahmed b. Ali el-Mevsılî, *Müsned*, I-XIII, (thk. Hüseyn Selim Esed), Dımeşk: Dâru'l-Me'mûn.

68. Ebû Yûsuf Yakub b. İbrâhim el-Ensârî, *Kitâbü'l-Âsâr*, (thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgâni), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1355.

69. _____, *Kitâbu'l-Harâc*, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1973.

70. Ebu'l-Berekât Muhammed b. Ahmed eş-Şâfiî, el-*Kevâkibü'n-neyyirât*, (thk. Hamdî Abdulmecîd es-Silefî), Kuveyt: Dâru'l-İlm.

71. Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed (İbn Rüşd) el-Kurtubî, *Bidâyetü-'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

72. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, 1979.

73. Ensar Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul: ensar Neşriyat, 1996.

74. Erdoğan Alkin, *İktisat*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992.

75. Erol Ulusoy, "Genel Kredi Sözleşmeleri Hükümlerinin Geçerlilikleri", www.turkhukuksitesi.com

76. Erol Zeytinoğlu, "İslam'da ve Diğer Sistemlerde Fâiz", *Para, Fâiz ve İslam*, İSAV, 1987.

77. _____, *İktisat Tarihi*, İstanbul: Süryay, 1993.

78. F. Özden Kalaycı, *Bankacılık Açısından Kredi Kartları Sisteminin İşleyişi ve Bir Örnek Uygulama*, Konya: SÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.

79. Fahruddîn er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, I-XXXII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

80. Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I-III, (thk. Halil el-Mansûr), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

81. Gerhard Kessler, *İktisat Tarihi*, İstanbul: Güven Basımevi, 1940.

82. Hâkim, Muhammed b. Abdillah el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

83. Halebî, Ebu'l-Vefâ İbrâhim b. Muhammed el-Halebî, *et-Tebyîn li esmâi'l-müdellisîn*, (thk. Muhammed İbrâhîm Dâvud el-Mevsılî), Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1994.

84. Hamdi Döndüren, "Para Vakıfları ve Günümüz Bazı Alternatif Finansman Kaynakları", www.yeniumit.com.tr

85. _____, "Veresiye Satışlarda Vade Farkı Caiz midir?", www.yenidunyadergisi.com

86. _____, *Delilleriyle Ticâret ve İktisat İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1993.

87. _____, "İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri", *Para, Faiz ve İslâm*, İstanbul: İSAV, 1987.

88. Hâmid b. Hasan, *Sukûku'l-icâre*, Riyad: Bank Bilâd, 2008.

89. Hamza Aktan, *İslam Hukukunda Selem ve İstisna Akitleri*, AÜSBE, Erzurum, 1976, Basılmamış Doktora Tezi.

90. Hâris b. Ebî Üsâme, *Müsned (Zevâidü'l-Heysemî)*, I-II, (thk. Hüseyin Ahmed Sâlih), Medîne: Merkezü Hidmeti's-Sünne, 1992.

91. Hasan el-Cevâhirî, "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü Mecma'il-Fıkhi-'l-İslâmî*, XV, 3.

92. Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, I-VI, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1386.

93. Hatîb eş-Şirbînî, Muhammed Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

94. Hattâbî, Ebû Süleymân el-Hattâbî, *Mealimü's-sünen şerhu Süneni Ebî Dâvud*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

95. Hayreddin Karaman, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, I-III, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003

96. _____, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: Nesil Yay., ts.

97. _____, *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.

98. _____, "Altın Satımı", www.hayrettinkaraman.net

99. _____, "Banka Fâizi", www.hayrettinkaraman.net

100. _____, "Katılım Bankaları ve Fâiz 2", www.hayrettinkaraman.net

101. _____, "Kiralama, Leasing", www.hayrettinkaraman.net

102. _____, "Enflasyon Ortamında Borç" www.hayrettinkaraman.net

103. _____, "Nemalar ve Fâiz", www.hayreddinkaraman.net

104. _____, "Vâde Farkı", www.hayrettinkaraman.net

105. _____, "Gelire Endeksli Senetler", www.yenisafak.com.tr

106. _____, "Vadesinde Ödenmeyen Borçlar", www.hayreddinkaraman.net

107. Hayri Çamurcu, "Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar", www.sbe.balikesir.edu.tr

108. Heyet, *el-Fetâvâ el-Hindiyye*, I-VI, Dâru'l-Fikr, 1991.

109. Heyet, *İlmihal*, I-II, İstanbul: DİVANTAŞ, 1999.

110. Heyetü'l-muhâsebe ve'l-murâcaa li'l-müessesâti'l-mâliyye, *el-Meâyîrü'ş-şer'riyye*, Bahreyn, 2004.

111. Heysemî, Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, I-X, Kâhire: Dâru'r-Reyyân.

112. Hudayrî, Muhammed Abdulazîz, *Bey'u'l-İyne*, Riyâd: Dâru'r-Râye, 1990.

113. Humeydî, Abdullah b. Zübeyr, *Müsnedü'l-Humeydî*, I-II, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ths.

114. Hüseyin Esen, *İslâm Hukukunda Mâlî Cezalar*, İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

115. İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilber en-Nemirî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*, I-XXIV, (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî vdğ.), Mağrib: Vizâretü Umûmi'l-Evkâf, 1387.

116. _____, *el-İstizkâr*, (thk. Sâlim Muhammed Atâ vdğ.), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

117. İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.

118. İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, I-VII, (thk. Yahyâ Muhtâr Ğazâvî), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.

119. İbn Battal, Ebu'l-Hasen Ali b. Battâl el-Kurtubî, *Şerhu Sahihi'l-Buhâri*, (thk. Ebu Temim Yâsir b. İbrâhim), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

120. İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed el-Gırnâtî, *el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, (thk. Abdulkerîm el-Fudaylî), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.

121. İbn Dakîk el-Îd, Takıyyuddîn Ebu'l-Feth, *İhkâmu'l-ahkâm şerhu Umdeti'l-ahkâm*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

122. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952.

123. _____, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, I-X, (Esad Muhammed et-Tayyib), Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye.

124. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, I-VII, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd.

125. İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî , *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, (thk. Muhibbüddîn el-Hatîb), Beyrut: Dâru-'l-Ma'rife.

126. İbn Hazm ez-Zâhirî, *el-Muhallâ*, I-XI, (thk. Lecnetü İhyâi't-Turâsi-'l-Arabî), Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde.

127. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sikât*, I-IX, (thk. es-Seyyid Şerefüddin Ahmed), Dâru'l-Fikr, 1975.

128. _____, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, I-III, (thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Beyrut: Dâru'l-Va'y, 1396.

129. _____, *Sahîh İbn Hibbân*, I-XVIII, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

130. İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr, *Hâşiyetü İbni'l-Kayyım alâ Süneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, Beyrut: Dâru-'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

131. _____, *İ'lâmü'l-muvakkıin an Rabbi'l-âlemin*, I-IV, (thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd), Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1973.

132. _____, *İğâsetü'l-lehfân*, I-II, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1975.

133. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer ed-Dımeşkî, *Tefsîrü'l-Kurâni'l-Azîm*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401.

134. İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed (İbn Kudâme) el-Makdisî, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1985.

135. İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, I-II, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki), Beyrut: Dâru'l-Fikr.

136. İbn Nüceym, Zeynüddîn b. Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi-'d-dekâik*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

137. İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut: Dâr Sâdır, ths.

138. İbn Teymiyye, Ahmed Abdulhalîm b. Teymiyye, *Kütüb ve resâil ve fetâvâ İbn Teymiyye fi'l-fıkh*, I-XXXV, Mektebetü İbn Teymiyye, (thk. Abdurrahmân b. Muhammed).

139. İbnü'l-Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, (thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd), Beyrut: Dâru-'l-Cîl, 1411.

140. İbnü'l-Hümâm, Kemâluddin Muhammed b. Abdilvâhid, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, I-VII, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

141. İbrahim Çalışkan, "İstisna Akdinin Mahiyeti ve Unsurları", *AÜİFD*, Ankara, 1989, XXXI.

142. İbrahim Fazıl, *İktisat*, İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1933.

143. İbrahim Paçacı, "Enflasyon Ortamında Borç İlişkileri", http://www.diyanet.gov.tr

144. İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillah el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, I-II, (thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Bestevî), Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1985.

145. İsmail Özsoy, *Fâiz ve Problemleri*, İzmir: Nil Yayınları, 1994.

146. _____, "Fâiz", *DİA*, İstanbul: DİVANTAŞ, 1995.

147. Kâdı İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*, I-IX, (thk. Yahyâ İsmâil), Mansure: Dâru'l-Vefâ, 1998.

148. Kâsânî, Alâuddîn el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'i*, I-VII, Beyrut: Dâru-'l-Kütübi'l-Arabî, 1982.

149. *Kur'ân-ı Kerîm*

150. *Kitâb-ı Mukaddes*

151. Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I-X, (thk. Ahmed el-Berdûnî vdğ.), Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.

152. Kurtubî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi Kitâbi Müslim*, I-VII, (thk. Muhyiddîn Dîb Mistû vdğ.), Dımeşk: Dâr İbn Kesîr, 1996.

153. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, I-II, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki), Mısır: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

154. Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, (thk. Muhammed el-Mu'tasımbillâh el-Bağdâdî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1987.

155. Mehmet Başar vdğ., *Bankacılık Uygulamaları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2006.

156. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

157. _____, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul: MÜİFAV Yay., 1996.

158. Mehmet Erkal, *Zekat*, İstanbul: İFAV, 2008.

159. Mehmet Koç, *Finansal Kiralama*, İstanbul: Beta Yayınları, 2004.

160. Merdâvî, Ebu'l-Hasen Ali b. Süleymân el-Merdâvî, *el-İnsâf*, I-XII, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

161. Merğinânî, Burhânuddîn Ali b. Ebî Bekr el-Merğinânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

162. Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I-XXXV, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.

163. Muhammed Ali el-Karî b. Îd, "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XV, 3.

164. _____, "Bitâkâtü'l-i'timân ğayrü'l-muğattât", *MMFİ*, XII, 3.

165. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Mehâric ve'l-hiyel*, Kâhire: Mektebü's-Sekâfe ed-Dîniyye.

166. Muhammed Emin ed-Darîr, "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XV, 3.

167. Muhammed Eşref, "Shariah – Compliant Financial Products", www.accountancy.com

168. Muhammed Osman Şübeyr, *el-Muâmelâtü'l-mâliyye el-muâsıra fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Ürdün: Dâru'n-nefâis, ths.

169. Muhammed Revvas Kal'acî, *el-Muâmelâtü'l-mâliyye el-muâsıra fî dav'i'l-fıkhi ve'ş-Şerîa*, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1999.

170. Mustafa Fedai Çavuş, "Bireysel Finansman Temininde Kredi Kartları: Türkiye'de Kredi Kartı Kullanımı Üzerine Bir Araştırma", www.selcuk.edu.tr

171. Mustafa Özel, "Faiz ve Enflasyon", www.yenisafak.com.tr

172. Mübârekfûrî, Ebu'l-Alâ Muhammed b. Abdirrahmân el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

173. Münâvî, Abdurraûf el-Münâvî, *et-Teysîr bi şerhi'l-Câmi'i-s-sağîr*, I-II, Riyad: Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfiî, 1988.

174. Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, I-V, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbaki), Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, IV, 1847.

175. Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-VI, (thk. Abdulğaffâr Süleymân el-Bindârî vdğ.), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.

176. _____, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, Halep: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1986.

177. Nevevî, Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Ravdatu't-tâlibin*, I-XII, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405.

178. _____, *Şerhu Sahîhi Müslim*, I-XVIII, Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392.

179. Nezîh Kemâl Hammâd, "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü Mecmai-'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XII, 3.

180. Orhan Oğuz, *İktisada Giriş*, İstanbul, 1992.

181. Osman Şekerci, *İslâm Şirketler Hukuku Emek Sermaye Şirketi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.

182. Özkan Cavit Hoşlan, *Kredi Kartı Hamilinin Hukuki Durumu*, İÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

183. Özlem Acar, *Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanununa Göre Kart Sahibinin Korunması*, İKÜ, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.

184. Paul, A. Samuelson, *İktisat*, İstanbul: Menteş Kitabevi, 1966.

185. Rahmi Yaran, *İslâm Hukukunda Borcun Gecikmesi*, İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları, 1997.

186. Remlî, Şemsuddîn Muhammed b. Ebi'l-Abbâs er-Remlî, *Nihâyetü-'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.

187. Sabri Orman, "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Fâiz", Para, Fâiz ve İslâm, İstanbul: İSAV, 1987.

188. Sadun Aren, *Ekonomi Dersleri*, Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

189. Serahsî, Şemsüddîn es-Serahsî, *el-Mebsût*, I-XXX, Beyrut: Dâru-'l-Ma'rife.

190. Serdar Yetim, *Kredi Kartları ve Tüketici Kredileri*, Ankara, 1997.

191. Servet Bayındır, *İslâm Hukuku Penceresinden Fâizsiz Bankacılık*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.

192. Suyûtî, Abdurrahmân b. Kemâl es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993.

193. Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, MÜSBE, İstanbul, 2007, Basılmamış Doktora Tezi.

194. Şâfiî, Ebû Abdillah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1393.

195. _____, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

196. Şebnem Akipek, "Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun Çerçevesinde Kredi Kartları", www.dergiler.ankara.edu.tr

197. _____, *Türk Hukuku ve Mukayeseli Hukuk Açısından Tüketici Kredisi*, Ankara, 1999.

198. Şevkânî, Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne fenney er-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, I-V, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

199. _____, *Neylü'l-evtâr mine hâdîsi Seyyidi'l-ahyâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1973.

200. _____, *Zübdetü't-tefsîr min Fethi'l-kadîr,* nşr. Muhammed Süleyman Abdullah el-Aşkar, Riyad: Dâru's-Selâm, 1994.

201. Şinkîtî, Muhammed el-Emîn eş-Şinkîtî, *Advâu'l-beyân fî îdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, I-IX, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

202. Şirvânî, Abdulhamid eş-Şirvânî, *Havâşi'ş-Şirvânî*, I-X, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

203. Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I-X, (thk. Târık b. Ivadullah vdğ.), Kâhire: Dâru'l-Haremeyn.

204. _____, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I-XXV, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Silefî), Musul: Mektebetü'z-Zehrâ, 1983.

205. Taberî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405.

206. Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmi ve edilletuhû*, I-XI, Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1997.

207. _____, "Bitâkâtü'l-i'timân", *Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî*, XV, 3.

208. Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000.

209. www.fider.org.tr

210. www.imkb.gov.tr

211. www.ziraat.com.tr

212. Yûsuf el-Karadâvi, *Bey'u'l-murâbaha li'l-âmiri bi'ş-şirâ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

213. Zehebî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I-II, (thk. Muhammed Avvâme), Cidde: Dâru'l-Kıble, 1992.

214. Zekeriyyâ b. Muhammed el-Ensârî, *Fethu'l-Vehhâb bi şerhi Minhâci't-tullâb*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.

215. Zerkâ, Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *Akdu'l-bey'*, Dımeşk: Dâru'l-kalem, 1999.

216. _____, "İslâm'da Borcun Geciktirilmesi", (trc. Mustafa Avcı), *Diyanet Dergisi*, XXVI, 4.

217. Zeylaî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye*, I-IV, Mısır: Dâru'l-Hadis, 1357.

218. _____, *Tebyinü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, I-VI, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1313.

219. Ziauddîn Ahmed, "Riba Teorisi", (çev. Ali Rıza Gül), AÜİFD, XLIV / 1, 2003.

220. Zurkânî, Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zurkânî, *Şerhu'z-Zurkânî alâ Muvattai'l-İmam Mâlik*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi-'l-İlmiyye, 1990.

KARMA İNDEKS

- A-

Abbâs b. Abdilmuttalib 73
Abdulaziz b. Bâz 80
Abdulaziz Bayındır 62, 63, 85, 101, 112, 118, 119, 134, 137, 138, 140, 141, 149
Abdulhamid el-Ba'li 80
Abdulhamid es-Sâih 80
Abdullah b. Abbâs 89
Abdullah b. Mes'ûd 58, 130
Abdullah b. Ömer 77, 131
Abdullah b. Süleyman el-Menî' 4, 135, 136
Abdullâh b. Zekvân Ebü'z-Zinâd 131
Abdullah el-Menî' 116
Abdulvehhâb Ebû Süleymân 111
Abdurrahmân Abdulhâlık 77
Abdurrahmân b. Akîl 118
Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rec 131
Abdurrahmân b. Sâlih el-Atram 111, 112, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 123, 149
Abdussettâr Ebû Ğudde 101, 111, 112, 113, 114, 116, 121, 122, 123, 124, 150
Access 107
Adak 53
Adam Smith 48
Ahmed b. Hanbel 22, 23, 24, 26, 27, 34, 37, 40, 59, 61, 120, 129, 130, 131, 132, 134, 150, 153, 157
Albaraka Türk 71
Ali Andelîb 111
Ali Bardakoğlu 134, 135, 137
Ali el-Karî b. Îd 111, 115, 116, 117, 119, 120, 159
Alkame b. Kays 54
American Express 107, 109
Americard 107
AmEx 107
Amr b. el-Âs 40
Amr b. Şerîd 132
Aristo 49
Âriyet 8, 55, 152
ariyye satışı 29
Aynî 46, 54, 59, 84, 150

- B-

Bâbil 37, 45, 46
Bâcî 77, 151
Bankalararası Kart Merkezi 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 124, 143, 151
Bank of Amerika 107
Bedr el-Mütevelli Abdülbâsit 80
Bey' bi'l-İstiğlâl 8, 63
Bey' bi'l-Vefâ 8, 62, 63, 149
Bey'u'l-îyne 80
bey'ü'l-muâmele 62
Bir satışta iki satış 41, 83, 90, 91
Buhârî 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 36, 40, 41, 42, 46, 53, 55, 59, 60, 76, 83, 85, 89, 129, 130, 131, 132, 133, 151, 157

- C-

Câbir b. Abdillah 83
Çağdaş Murâbaha 8, 9, 75, 78, 80, 83, 92
Câhiliye 7, 23, 33, 46, 47

Commodity murâbaha 99
Cuma günü 39

- D-

David Ricardo 48
Diners Club 107, 109
Diners Clup 107
Dünya Bankası 67

- E-

Ebu'l-Cârûd 73
Ebu'l-Huvârî Zeyd b. el-Huvârî 129
Ebû Dâvud Nefî' b. el-Hâris el-A'mâ 130
Ebû Hanîfe 83, 133, 134
Ebû Hâtim 129, 131, 132, 157
Ebû Hüreyre 83, 131
Ebû Vehb b. Âbid el-Mahzûmî 46
Ebû Yûsuf 58, 60, 73, 81, 153, 154
Edward Bellamy 106
Eflatun 49
el-bey'ü'l-câiz 62
Enes b. Mâlik 59, 129
Eurocard 107

- F-

Faruk Beşer 115
Fıtır sadakası 53
Frank Mc Namara 107

- G-

General Petroleum Corperition of California 107

- H-

Habelü'l-habele 41
Halil Günenç 137
Hamdi Döndüren 61, 76, 80, 91, 112, 118, 134, 137, 141, 154
Hammurabi 46
Hanefîler 55, 59, 73, 76
Hasan Abdullah el-Emîn 77
Hasan el-Basrî 77
Hasan el-Cevâhirî 111, 115, 116, 121, 123, 155
Hayber 58
Hayreddin Karaman 7, 12, 18, 33, 59, 70, 71, 80, 86, 91, 101, 112, 116, 117, 120, 134, 136, 137, 140, 142, 155
Hazine Bonosu 8, 70
Hemmâm b. Münebbih 131
Herat 129
Hibe 53
Hotel Credit Letter Company 106
Hz. Âişe 59
Hz. Ali 58
Hz. Dâvud 39
Hz. Nûh 39
Hz. Ömer 51, 58, 73
Hz. Osmân 58, 73
Hz. Süleyman 39
Hz. Yûsuf 40
Hz. Zekeriyâ 40

- I - İ-

İbn Abdilber 77, 156
İbn Battâl el-Kurtubî 58, 76
İbn Cüzey 77, 81, 156
İbn Hazm ez-Zâhirî 60, 81, 157
İbn Hibbân 24, 25, 27, 28, 132, 157
İbn Kayyım el-Cevziyye 4, 80, 81, 83, 118, 157
İbn Kesîr 22, 129, 133, 152, 157, 158
İbn Mâce 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28,

30, 36, 39, 40, 51, 89, 131, 132, 157
İbn Teymiye 59, 120
İbnü't-Tîn 83
İbrahim en-Nehaî 130
İbrâhim en-Nehaî 77
İbrahim Paçacı 135, 158
İcâre 8, 61
İclî 132, 158
İshâk b. Râhûye 37
İslâm Fıkıh Akademisi 134
İslâm Fıkıh Konseyi 101, 111, 116, 117, 120, 122
İstısna' 8, 61

- J-

JCB 107, 109
Jean Baptiste Say 48
John Calvin 50
John Locke 48

- K-

Kâdı Şurayh 130
Karz-ı hasen 146
Kâsım b. Muhammed 80
Keffâret 53

- L-

Leasing 9, 100, 101, 155
Looking Backward or Life in The Year 2000 106

- M-

Ma'mer b. Râşid 131
Mâlik b. Enes 25, 26, 28, 47, 73, 77, 82, 84, 120, 131, 134, 158
Mâlikîler 55, 81, 120
Martin Lüther 50
Master Card 107
Master Charge 107
Mudârebe 58
Müsâkât 58
Muvâsafa 77
Müzâraa 58

- N-

Nâfi 131
Nâsıruddîn el-Elbânî 131
Neceş 41
Nesâî 23, 24, 25, 26, 27, 28, 56, 82, 89, 129, 132, 160
Nevevî 41, 55, 60, 61, 80, 81, 83, 131, 133, 160
Nezîh Kemâl Hammâd 111, 114, 116, 121, 122, 160
Nikâhu'l-makt 33
Nikâhu'ş-şiğâr 33

- O - Ö -

Ömer b. Abdilazîz 59, 120
On İki Levha 49
Osmân el-Bettî 83
Osman Eskicioğlu 135
Osmanlı 62, 64, 161

- P-

Para 7, 37, 38, 48, 49, 54, 64, 67, 68, 106, 134, 141, 149, 152, 153, 154, 161

- R-

Refîk el-Mısrî 77
Reverse murâbaha 99
Rukbâ 54

- S - Ş -

Şâfiî 3, 4, 34, 37, 62, 79, 82, 83, 84, 131, 133, 134, 153, 160, 161
Şâfiîler 60, 81
Safvân b. Ümeyye 56
Sahnûn 132
Sâmi Hammûd 80
Selef 121, 135, 148
Selem 8, 28, 60, 61, 84, 151, 154
Semîr Abaza 137
Servet Bayındır 80, 82, 101, 102, 112, 113, 161
Şevkî Ahmed Dünya 111
Sıddîk Muhammed Emîn ed-Darîr 101, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 137
Şirket 8, 56
St. Thomas Aquinas 50, 146
Sübkî 4, 131
Süfyân es-Sevrî 36
Suudî Amerikan Bankası 119
Suûdî Amerikan Bankası 119

- T-

Tahvil 70
Takî el-Usmânî 101, 116
Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu 74
Tâvus b. Keysân 77
Tes'îr 41
Tevrat 49, 50, 146
Thomas Robert Malthus 48
Tirmizî 23, 24, 26, 27, 28, 30, 37, 41, 42, 55, 82, 85, 89, 90, 131, 153, 160
Trapezites 46
Turgot 48
Türkiye 3, 11, 64, 71, 98, 101, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 150, 159

- U-

Umrâ 54

- V-

Vakıf 53
Vebr b. Ebî Düleyle 132, 133
Vehbe ez-Zuhaylî 80, 101, 114, 116, 118
Vehbe Zuhaylî 71, 123, 162
Venedik 68
Visa 107, 108, 109, 112, 143

- W-

Western Union Bank 107

- Y-

Yahûdîler 50
Yahûdilik 18
Yahyâ b. Maîn 131
Yûnus b. Ubeyd 131
Yûsuf el-Karadâvî 77, 78, 79, 80, 83, 84

- Z-

Zekât 52, 53
Zeyd el-Ammî 129
Zührî 77, 89